

ՄԻՄԱ ԲՍՄԱՅՐԱՄ

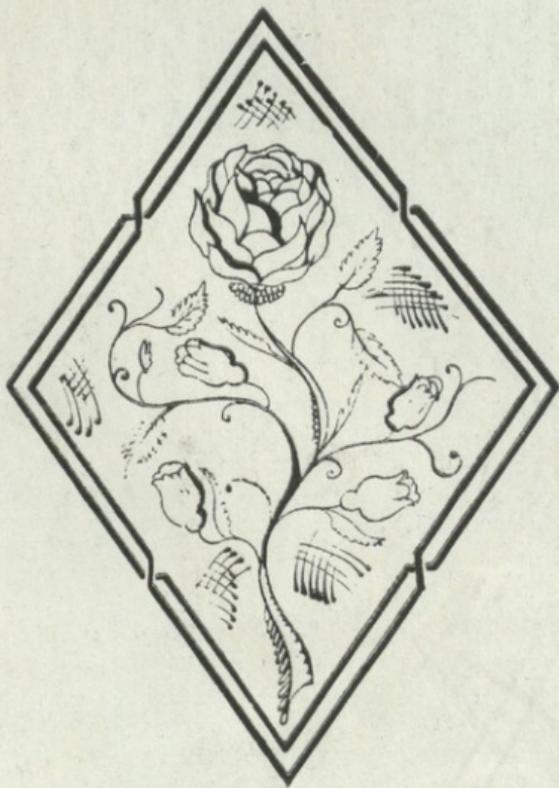
ՀԱՅԿԱՅԻՆ
ՆՈՒՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՍԵՆՏՐԱԿԱՆ

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ՅԱՐԱՅԵՐԱՆ
ՅՈՑՄԱՐԹԵՅՅ

«Эльбрус» ԿԻՏԱՓ ԲԱՏՄԱ
ՆԱԼՇԻԿ
1982

ШОМА РУСТАВЕЛИ

14 0069 20
808 1101036

Къаплан тери
кийген
Батыр

Малкъар тилге
САЛИХ
ГУРТУЕВ
кёчюргенди

14 0069 20
808 1101036

821 3531-13

С (Груз.) 1
Р 897

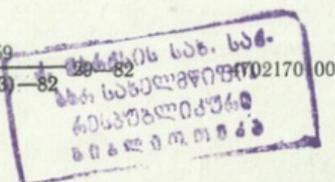

КЪАЙСЫН КУЛИЕВНИ
къарауу бла чыгъады

Суратчысы
М. КИПОВДУ

Р 0743 — 059

М 125(03) — 82

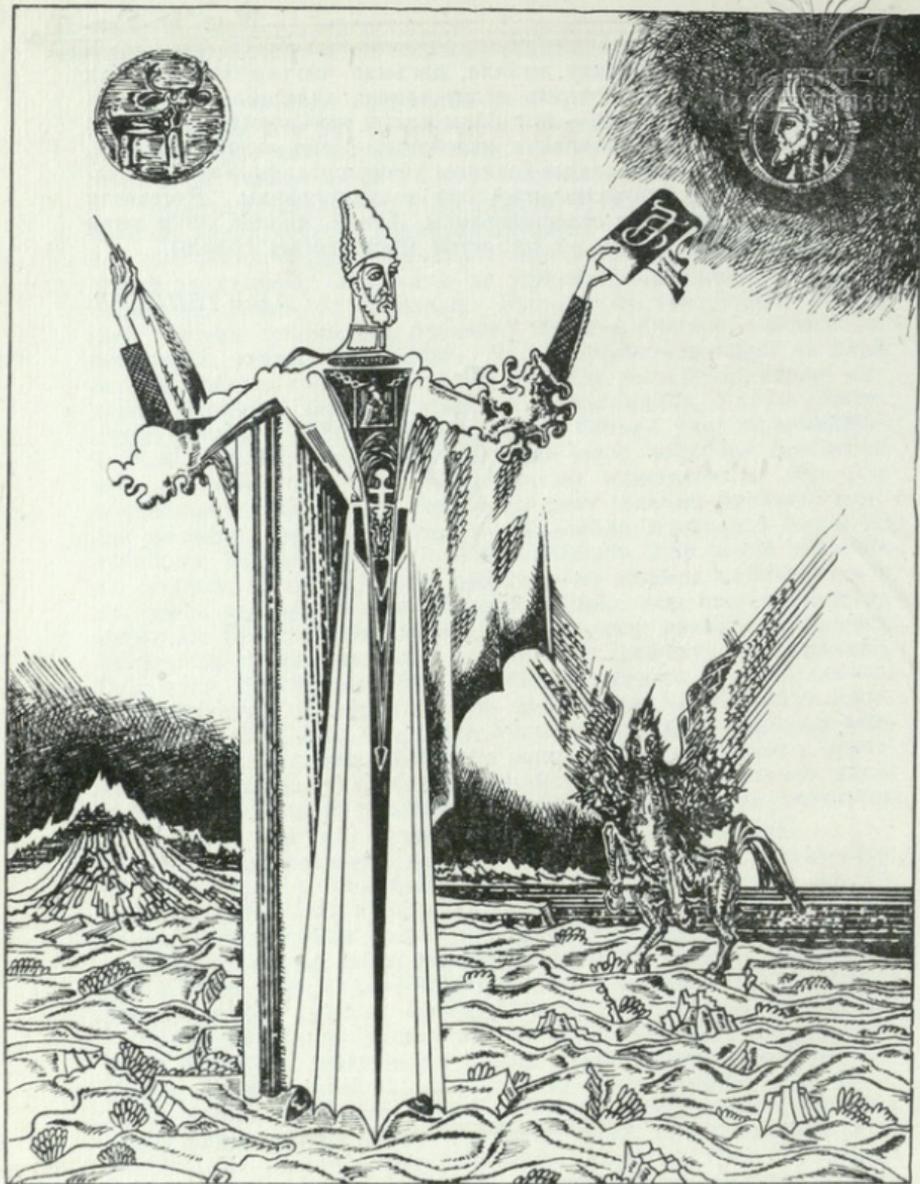
148
02 616
1000

© «Эльбрус» китап басма, 1982 ж.

гъан, къурагъан суратлау амалла, дагъыда чыгъарманы туугъан заманын, къадарын, айтылып келиу халын, халкъны психологиясын иги билирге кереги, — ала бары назму чемерликден тышында инсан жютюлюкню, эслиликни излейдиле. Мени акъылыма кёре, Салих Гуртуев ол борчланы поэманы кёчюрюрге салгъан кёпжыллыкъ кыйыны, тынгысызлыгъы бла къайтаргъанды, Руставели бла поэзияны тилинде сёлешалгъанды. Аллай миллет ишни этген поэтни саугъасы жалан да миллетни ыразылыгъы болады.

Алим ТЕППЕЕВ

КИРИШ СӘЗ

Чексиз уллу кючюнг бла битеу аламны жаратхан,
Дуня жарыгына бизни кәзлерибизни кәратхан,
Хар адамгә жан салыргә, кюч берирге да онг тапхан,
Жер башыны патчахларын барын кесинге ушатхан, —

О, бир аллах, кәолунгдады жаратылгәны инсанны,
Ибилис жаныйды мени, бир онг бер хорларгә аны,
Сюйгенледе болгән кючню бер да, — кәаты болсун саным.
Гюняхларым бар әселе, кеч да кәой манга аланы.

Тамарагә эр Арслан керти да кәуллукъ этеди,
Намысына кир кәондурмай, кәзыны сыйлы жүрютеди.
Жүрек сырым ма ол кәызгә ариу сәзююм әлтеди:
Тамара кюнинге кәараса, кюч бугәаргә кюрешеди.

Барыбыз да ариу кәрген Тамара патчахыбызгә —
Кәп жыр тагә келген әдим әл сәйген ол кәзыбызгә.
Шакъым — кәара шаудан әди, жәйрюк кәаламым — сыбызгым.
Анга бирер жыр тагәаргә борчубузду барыбызны.

Буйрукъ болду назму жазу ол ариу жанны кесине,
Бетине ауана этген кирпиклени несине,
Кәозла тизилгени кибиқ тишлерини юслеринден.
Анга назму тагәу ишге байлап кәойгәнма әсими.

Я бир аллах, әнди манга сәз байлыкъ, усталыкъ да бер;
Тутхан ишим барлыкъ әсе — андан сора сен да бир кәр.
Алай әтсек болаллыкъбыз Тариәлге ахшы нәгер,
Ол юч да антлы адамгә бизни хайырыбыз жетер.

Насыпсыз Тариәл бла бирге жиляйыкъ былайда,
Аны кеси кибиқ инсан болгән болмаз бу дуняда.
Кәаламны кәолгә алама, жаным анга жарсыгәндан.
Бу хапарым а келгенди ёмюрю узакъ жомакъдан.

Бу ишни мен — Руставели башлагъанма амалсыздан
Къарамымы айыралмай аскерле бой салгъан кыздан.
Сюймекликге жокъду дарман, — андан кюймейдиле азла,
Мен а аны ауур жюгюн бойнума алыргъа баздым.

Бу къажар таурухду, аны гюржю тилге кечюргенме.
Сиз да аны, накъутнуча, сыйлы керюгюз, — тилейме.
Муну кечюрюр ючюннге, кюнююю харам этгенме.
Мени хайран этген кыыз а, айып да этсин дегенме.

Борбайларымдан бошадым аны излей да, тарала.
Таза да тели болгъанма, — кетип къалырча талагъа.
Кыыз манга кел кенгдирирча, жокъмуду бир онг табаргъа?
Аллай амал тапдыргъаннга сёз береме жыр тагъаргъа.

Хар бир адам да мангылай жазуларына тюбесин:
Иш ахлу ишин этсин да, аскерчи жигитлик этсин,
Сюйген а — жүрек жууугъун табаргъа жолну ишлесин, —
Биреуню сёзюн да этмей, сёзден да сакъласын кесин.

Назмучулукъ дегенинг а акъыллылыкъны ишиди,
Ол сыйлы затды да, сыйлы керюрге да тийишлиди.
Аны ангылаялгъан а эсли, акъыллы кишиди.
Узун сёзню кысхасыды назмучуну юлюшю да.

Узакъ жолда, чаришледе алашаны сынагъанлай,
Топ ойнагъанны хунерин керген кибик къарагъанла, —
Назмучуну усталыгъын сынайдыла тюз да алай:
Тохтарукъ заманын билсин, къаламын къолуна ала.

Назмучуну фахмусуна багъа бичерге тюшгенде,
Къарагъыз анга ол ишни тузлу жюгюн кетюргенде:
Къоюп къоярмы, чыдамай, ишин ол эки тенгинде,
Огъесе уа орналырмы назму тулпарны белинде?

Эки тизгин тартхан адам уста назмучу болалмаз.
Ол адам кесин устагъа тенг этерге да базынмаз.
Быллайла да боладыла: сёзню тизе билсе аз-маз,
«Бек уста назмучу менме», — деп къояргъа да уялмаз.

Фахмусуз адам тизеди ол керексиз назмуланы.
Жюрек оту жетишмейин тап тизалмайды аланы.
Жаш уучуну ишине мен ушатама ишин аны:
Айыугъа тюберге базмай, къояннга атады жанын.

Бардыла бир бек устала чам жирлагъа, назмулагъа.
Тойлада не ныгышлада тынгылайдыла алагъа.
Хазнамыды — аллай назму жазаллыкъды къалам алгъан.
Керти назмучу болады магъаналы зат жазалгъан.

Чынтды назмучу этмейди иги сёзюн атдым-сатдым:
Жангыз биреулени сюйюп, анга этер осуятын,
Олду аны дунясы, олду аны ахыраты,
Жалан да анга ачады ол кесини терен сартын.

Халымы туура этеме: сюйгенимди этим-женим.
Къууанган этеме анга, эсимде жокъду ийменни.
Олду мени асыуум да, ачыуум да олду мени.
Атын жаз тилимде айта, тепдиреме кёкню-жерни.

Энди уа ачайым сизге уллу сюймекликни кесин:
Тилге-сёзге сыйындайды, сезген этериксе сезсенг.
Мёлеклени ишиди ол, жокъду арысы-бериси.
Аны табарма деген а не арысын, не берилсин.

Аллай уллу сюймекликни жюрюталармы инсанынг? —
Тилинде сёзю жетишмей, тутхан да этмез да саны.
Сый, намыс да нёгер эсе, аны сюймекликге сана,
Алай угъай эсе, сора жеринде турма къой аны.

Сюймеклик тели этгениге межнун дейдиле Арабда,
Нек дегенде, сюйгенине термиледи ол узакъдан.
Бирле кюйюп кетедиле ол буюрулгъан тузакъда,
Бир бирле уа, чыдаямалы, бузуладыла саякъдан.

Керти межнун, кюнча, ариу болургъа керек кеси да,
Сабыр акъыллы, къолайлы, чомарт, таукел да, эсли да.
Сёзю устасы да болсун, жигитликни неси да.
Алайсыз а межнун болмаз, тебеси уа тау эсе да.

Киши да жеталмагъанды сюймекликни теренине.
Зийналыкъны уа сюймеклик къошмагъанды тенглерине.
Зийна — башха, сюйген — башха, ушамазла тебелери.
Ол экисин айыртлагъыз, — мени сизден тилеригим.

Межнун дуня малына да алышмайды бир сюйгенин,
Андан эсе уа анасы кёрсюн сакъ отда кюйгенин.
Жангыз да сюйген къызыды неси жаш жюрегенин.
Елалмай къыйналсам, келтир саякълыкъгъа женгдиргенин.

Адам хар кюн сайын кесин башха этекге байласа,
Сюймекликни къатына да бармайды ол, сен ийнансанг.
Саякълыкъды аны иши, хыйсабын этсе, ойласа.
Межнун керти да межнунду аллай ишден кери болса.

Сюймеклик неди десегиз: сюймекликни букъдурууду,
Сюйген къызын унутмайын, андан узакъда турууду,
Къысталып айланганда да, сюймеклигинден аuruуду,
Сюймеклик азабын чегип, зинданлада олтурууду.

Межнун ёмюрде тасхасын бир кишиге да бермесин,
Аны амалсыз болгъанын жан-жаньюар да сезмесин.
Таш туюген кюнлеринде да сюйгенин ачыкъ этмесин.
Сюйгенине термилиую къыйын иш да кёрюнмесин.

Сюймеклигин букъдурмагъан сюймеклик ююшлю болмаз,
Сюйген къызын да уялтыр, ёз кишилиги да къалмаз.
Артада уа аны намысын бир заманда къайтаралмаз,
Къыз да кеси ёмюрюнде ол ачыудан къутулалмаз.

Къалай айта болур адам сюйген къызына ётюрюк:
Ол туююлмюдю да къызын жаны да саулай кёмерик;
Ол туююлмюдю да къызын насыплы жолун юзерик.
Элден къысталлыкъ харамды къызын муратын кесерик.

Сюйген къызына термилип жиягъан жашха жокъ айып,
Талада айланса окъун жангыз жанын къолгъа алып.
Сюйген къызы болсун аны жанын кечиндирген айы.
Сакълансын ол сюймеклиги ныгыш хапары болмайын.

ЭЛМЭГЭЙН
ЭНЭГЭЙН

I

АРАБЛЫЛАНЫ ПАТЧАХЫ
РОСТЕВАННЫ ЮСЮНДЕН ХАПАР

Арабстанны Ростеван деп бир патчахи болгъанды.
Аскери — кѣп, чомартлыгы бар дунягъа айтылгъанды,
Халаллыгы, тюзлюгю да халкъны аузунда къалгъанды,
Аскери урушха кирсе, кеси бек алда баргъанды.

Жангыз бир къызындан сора сабийн болмады аны.
Ол къыз кюнча жарытханды, сагъайтып, битеу дуняны.
Урлана эди тынчлыгы аны бир кѣрген уланны,
Суратын ишлейме деген — кѣрсюн кѣкде толгъан айны.

Атын сора эсегиз а, Тинатинди аны аты.
Мутхуз кѣрюне эди кюн, ол ёсюп жетген сагъатда.
Бирде патчах къыралыны оноуун этер муратда
Чакъырды да ёзюрлерин, алагъа ма былай айтды:

«Тауусум этейик бирге, болушугъуз сагъыш этип:
Ариу гюлно чапырагы хууерилсе, заман жетип,
Ол жерде жангы гюл чыгъар, жазгъа дери тура кетип.
Мени уа кюнюм батханды — къарангыды жерни бети.

Жолум артха айланганды, кѣкледен къартлыгым энип,
Бюгюнмюдю-тамбланы — жерге кирип кюнюм мени.
Ол себепден ангылагъыз къырал тахтасында жерни
Жангыз къызым Тинатиннге къояргъа заман жетгенин».

«Сангамы къарайды ёлюм, къой, — дедиле ёзюрлери, —
Гюл къуруса да, аны биз унутмабыз кѣпге дери,
Ол гюлге тенг болалмазла дуняны битеу гюллери.
Жулдуз эришмейди айгъа, кѣкде эсе да жерлери.

Сени гюлюнгю алыкъа кючу да барды тѣзерге:
Жангыз сѣзюнг багъалыды биреуленни минг сѣзюнден.
Болса да, сен ыразылай этмей жарамаз ёзюрге;
Тинатин саулай тийрени жарытады, кюн кѣзюнлей.

Тиширыу «болгъанлыкъгъа, ол оноугъа жаратылгъанды»
 Деп туурада, ташада да алай айтылып тургъанды.
 Акъыллы кыыз деп атына, халкъ бек эртде атагъанды:
 «Эркек болсун, тиши болсун — арслан баласы арсланды».

Автандил деп бир жаш жигит кѣп минг аскерге баш эди.
 Тюз да къамичи сап кибик, кеси да субай жаш эди.
 Сакъал, мыйыкъ да урмагъан, — таза мияла таш эди,
 Тинатиннге тюбеп къалса, — ол къой кибик жууаш эди.

Таш тюйдюрдю, кюл элетди уллу суймеклиги анга;
 Кече кѣзюне кѣрюне, чыгъа ёретинлей тангнга;
 Ичин гур-гур от аулайды, тюбесе ол ариу жаннга;
 Да адамны жаны аурур суймекликге кѣул болгъаннга.

Оноуну кызыма бердим, деп патчах алай билдирди,
 Жарлы Автандилни кѣлюн къанат кѣкlege кѣтюрдю.
 Кѣл этдиреди кесине: «Тѣзююм кѣууанч келтирди,
 Жюрегими къадап тургъан жарам сыланды, эриди».

Патчах буйругъун кыралгъа айтдырды ёзюрлеринден:
 «Бюгюнден башлап олтурду Тинатин патчах тѣрюне,
 Хар адамгъа жарыкъ берсин битеу Арабны жеринде.
 Ол оноуну дурус кѣрген, уо келсин алгъыш этерге».

Бек кѣп халкъ жыйылып келди: келди Арабны эслиси.
 Кѣп минг аскерни башчысы Автандил да келди кеси.
 Сограт ёзюр да былайда, — уллу патчахны эркеси.
 Патчах тахта — тамашалыкъ: кѣрген да аллайны кѣрсюн!

Патчах кызын — Тинатинни тахтагъа алып келеди,
 Тажны кеси кѣолу бла ол кызына кийдиреди.
 Кызыны тухтуй жыйрыгъы да барын сейир этдиреди.
 Андан сора патчах кыыз да тийреге кѣз жетдиреди.

Баш урадыла ол кыызгъа патчах кеси эм аскери,
 Махтау саладыла анга битеу да келгенле бери.
 Башланады аллай кѣууанч — тепсейди арабны жери,
 Тинатинни уа кѣз жашы жууа узун кирпиклерин.

Уялады олтурургъа атасыны тахтасында, —
 Алайда тыялмай кесин, жилайды, жилайды андан.
 «Сабийи алады ишни ёз атасыны кѣолундан,
 Ол — тѣредиди», — дейди патчах, кетмей кызыны къатындан.

Дагыда айтады анга: «Жиляуну кьой, бери къара:
Ма бюгонден арысында кьолунгдады Араб кьырал,
Эсинги да жый, сабыр бол, оноуларынгы тап къура,
Кишини да кёрме энчи, хар кимни ишин эт туура.

Гюлге, мешхутха да бирча жылыу берип турады кюн —
Сен да — бий болсун, кьул болсун, — онг тапдыр бир кибик эркин.
«Ариу сёзде ауруу жокъду», болма бир заманда тюртгюн.
Чомарт бол, тенгиз да алгъан сууун кьайтарады бир кюн.

Билип кьой, кьызым: чомартлыкъ патчахны да кётюреди.
Чомарт адам къанлы жауун окъун юйюрсюндюреди.
Байлыкъны асырап турсанг, чирип, кюл болуп кетеди.
Аны халкъгъа юлешсенг а, — халкъ санга хурмет этеди».

Къызы ангылайды толу атасыны ол сёзлерин.
Алады бар айтылгъанны, эрикмей келгенли бери.
Тойну кьыздырады патчах, кьууанч этеди аскери.
Кюн, Тинатинни кёргенлей, кетерге сюеди керн.

Чакъырды да атабегин¹ Тинатин, буюрду анга:
«Жюрютгенсе байлыгъымы, жаным кьурман болсун санга,
Энди уа келтирчи бери ол жетерикчигин манга».
Келтирдиле да, Тинатин юлешди мюлкюн инсаннга.

Ол кюн окъуна юлешди аталгъан мюлкчюгон барын,
Айырмады кьулну, бийни, берди ол жетезакъларын.
«Жерге салмазма мен, — деди, — атамы бар айтханларын,
Да букъдурмагъыз атамы манга жыйгъан байлыкъларын.

Ачыгъыз, энтда бар эсе манга аталгъан бир кюбюр!
Эй, жылкычы, сен жылкыны аллына ёт да, бери сюр».
Болганын юлешеди кьыз, огъурлулугъу теге нюр.
Мачалача басындыла, кьалмай не аскер, не ёзюр.

Барын сибирип алдыла, къазауатда тюшген мюлклей,
Жылкыыланы да сюрдюле, мюлкню ташыдыла, жюклеп,
Жел келтирген сунар эдинг, — алай тёкдю мюлкню ол кёп.
Хар ким алалгъанын алды, киши айтмады азды деп.

¹ Атабек — патчахны юйюрюнде кьыз тиширууну юйретир, ёсдюрюр ючюн тургъан эр киши.

Биринчи кюн алай озду толу хант къанга юсюнде.
Кѣп эди жыйылгъан аскер, келген кибик жер жюзюнден,
Патчахны уа бир мудах ау кѣрюнеди кѣзлеринде.
Шыбырдашдыла ѳзюрле: «Нек мудахды тамата?» — деп.

Шош олтурады Автандил къонакъ къанганы башында, —
Окъдан кѣз жуммагъан жигит, арслан жюрѣкли бир адам.
Ол къарт ѳзюр Сограт да Автандилни тюз къатында.
«Къайгъылыды патчахыбыз, — дейдиле бир бирге анда, —

Бийлегенди аны башын, баям да, бир къара жалын.
Алай аны къыйнаргъа деп киши келмегенди салып».
Айтды Автандил, бар жюкню кесини бойнуна алып:
«Келчи, бир лакъырда этип, жарытайыкъ аны халын».

Сограт да, Автандил да бирер аякъ толтурдула,
Мудах олтургъан патчахны аллында тобукъ урдула.
Патчаха къарап экиси, бир кибик жарыкъ болдула,
Жыйылгъанла Согратха сѣзню айтмагъа къойдула:

«О, патчахыбыз, мудахса, жаратмайбыз бу халынгы,
Жарсыгъан ишми этесе, аяп мюлкюнго, малынгы?
Къызынг юлешеди барын, тауусханса амалынгы,
Терсми этген болур эдинг тахтагъа олтуртханынгы».

Ышармиш этди да патчах сѣз алай салыннганына,
Согратха сейир этди ол мюлкню сагъыннганына:
«Соргъанынг дурусду, — деди, тиерге болмай жанына, —
Мени къызгъанчха санагъан — ийнансын жангылгъанына!

Ол иш туйюлдо, ѳзюрюм, башхады мудах этдирген:
Ма ѳлюр туюм чыкъгъанды — къартлыкъгъа хорлатханма мен,
Алай манга къарап тургъан бу къадар халкъны ичинден
Бир адам чыкъмайын къалды мени къарт кѣлюме жетген,

Мен къалгъанма жашауумда жангыз къызгъа къарагъанлай,
Бир улан туумады манга, къанлы жауум къаргъагъанлай...
Иште да, къазауатда да жарарыкъ, мен жарагъанлай,
Жалан да Автандил болур — сагъыш этеме да былай».

Патчахны ол сѣзлерине Автандил да къулакъ салды.
Кѣлю кѣтюрюлдо, алай жерге къарады, уялды.
Аны келбет жарыгъына саулай да дуняа болды.
Сора патчах: «Нек уялдың?» — деп анга сорургъа къалды.

Дагыда айтды: «Нек кюлдюнг, неми жаратмадынг мени?»
«Мен айтхан этерме, алай, ант эт, — деди жаш, иймене, —
Мени айтхан сёзлерими бирин тартмазгъа терсине,
Ким билсин, не тукъум акъыл келир патчахны эсине».

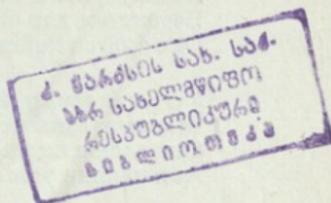
«Терс сёлешсенг окъуна мен ёмюрге тартмам терсине».
Тинатин бла ант этди, айланып аны кесине.
Анда башлады Автандил, болмай сёзюнде менсинну:
«Айтып кьойдунг акъылынгы, кишини алмай эсинге,

Сени кьулунг Автандилди сенден да уста мараучу,
Еч салайыкъ, аскерибиз болсун туурадан къараучу.
Манга ким жеталыр? — дединг, болма сёзюнгден къайтычу,
Кел, кёрейик, экибизден кимди керти да мараучу».

Патчах айтды: «Мен ол ишни алай кьоймам, эришейик,
Садакъ атыуда, дединг сен, хайда кел, бир демлешейик,
Хайда, чыгъайыкъ да уугъа, ма анда бир кёрешейик.
Сайлап, шагъатха жашланы элтирге да келишейик».

Къабыл кёреди Автандил патчахны ол айтханларын,
Жарыкъ болдула бир бирге, жокъду бир кёлкъалдылары.
Ечешдиле да, бу болду ортагъа ёч салгъанлары:
Ечге тышген жюрюрюкдю кюн, къысмай сарыхларын.

Нёгерлерине айтдыла: «Къармап агъач тийрелени,
Сиз табыгъыз жаныуарла аслам жыйылгъан жерлени».
Дагыда патчах буюрду: «Хазырлагъыз кереклени.
Кёпдю кьууанч этгенигиз», — деп чакъырды аскерлени.

II

**РОСТЕВАН ПАТЧАХ БЛА АВТАНДИЛ
 УУГЪА ЧЫГЪАДЫЛА**

Танг аласында Автандил акъ ат бла жетип келди.
 Акъ гебенеги сейирлик кѣрюнеди кѣзге кенгенд.
 Окъа чалыулу башлыгъы желде къанатларын керди.
 Патчахын сакълап турады бу ырахат эртденликде.

Патчах да, женгил къуранып, атха минип, жолгъа чыкъды.
 Гюрен тутду аскер къауум бир кѣксюлдиом талачыкъны.
 Оюн-кюлкю да къабынды, атла малтайдыла чыкъны,
 Ма алайда хар садакъ окъ бирер жаныуарны жыкъды.

Патчах айтды: «Он эки жаш келигиз да ызыбыздан,
 Садакъла да келтиригиз, сюелигиз къатыбызда.
 Ким устады, къарагъыз бир, — тилеригим барыгъыздан»,
 Жаныуарланы сюрдюле талагъа, ормандан къыстап.

Кѣксюл талада гумулжук уялай болду жаныуар:
 Чалманбаш буула, кийикле, жугътурла, журла да бар.
 Кычырыкъ-хахайды тийре: уучуладан къайсы озар?
 Алайда болгъан ишлени юсюнден сормагъыз хапар:

Ат туякълары кѣтюрген букъу кюнню кѣзюн жапды.
 Жаныуарланы къанлары улуу черек болуп саркъды.
 Ечешгенле хар бири да аталгъаны къадар атды.
 Окъ тийген кийик жаныуар, жеринден тебалмай, къатды.

Уугъа алданып, ёзенни саулайын да къыдырдыла.
 Жаныуарланы кѣп къырып, аллахны чамландырдыла.
 Ол таланы кырдыклары къызыл къаннга боялдыла.
 Автандилни усталыгъын кѣргенле бек къууандыла.

Кийиклени къууа барып, бир улуу суугъа жетдиле,
 Сууну ары жанындагъы къонгур тауланы кѣрдюле.
 Жаныуарла, суудан ётюп, къалын агъачха кирдиле.
 Автандил бла Ростеван артха буролуп кетдиле.

«Да кьалайды да!» — дейдиле, ышара бир бирлерине,
Он эки кьул да барады аланы биргелерине.
Сора айтады Ростеван арыгъан нёгерлерине:
«Кёзбаусуз айтыгъыз тюзюн, сыйлы кьуллары жерими».

Кьуллары да базындыла сёзню айтыргъа кертисин:
«Тенг болмадынг Автандилге, патчах, иш туура этилсе,
Сёзню ачыкъдан айтыргъа эркинлик бергенсе кесинг:
Сенден эсе Автандилни жютюрөк болгъанды кёзю;

Сиз кьыргъан жаныуарланы эки минг болду барысы,
Алай Автандил ургъанды сенден артыкъ жыйырмасын;
Аны атхан окъларыны бири кетмегенди жазып,
Ол сен атхан окъланы уа зыраф кетмегенди азы».

Ехтем патчахха ол хапар бир арну жырча кёрюндю,
Ол, асыры кьууаннгандан, тохтаялмайды жеринде,—
Автандилни бек сюеди ол саулай да аскеринден,
Ол себеден, бар кьайгъысы кетди аны жюрегинден.

Атларын кьантардыла да, бошладыла отлаулагъа,
Кеслери уа олтурдула бир эркин терек аумагъа,
Ол он эки жигит кьул да, ыразы бола алагъа,
Кюледиле, ойнайдыла, намыс эте таматагъа.

III

АРАБЛЫЛАНЫ ПАТЧАХЫ КЪАПЛАН ТЕРИ
КИЙГЕН БАТЫРНЫ КЁРЕДИ

Кёредиле суу бойнунда арслан кибик жигитни,
Сол кьолуна чулгъап эди кьараторуну жюгенини;
Жылтырай ат керегини кюмюш суу ичирилгени,
Кёзюнден тамгъан жиялумукъ кюл эте эди тийрени.

Къаплан тери кийип эди ол кьараторну неси;
Бёркю да къаплан териден, — алдайды адамны эсин,
Билекден да базыкъ болуп кьолундагъы кьамичиси...
Сюе эдиле кёрюрге, жыйыннга чакъырып, кесни.

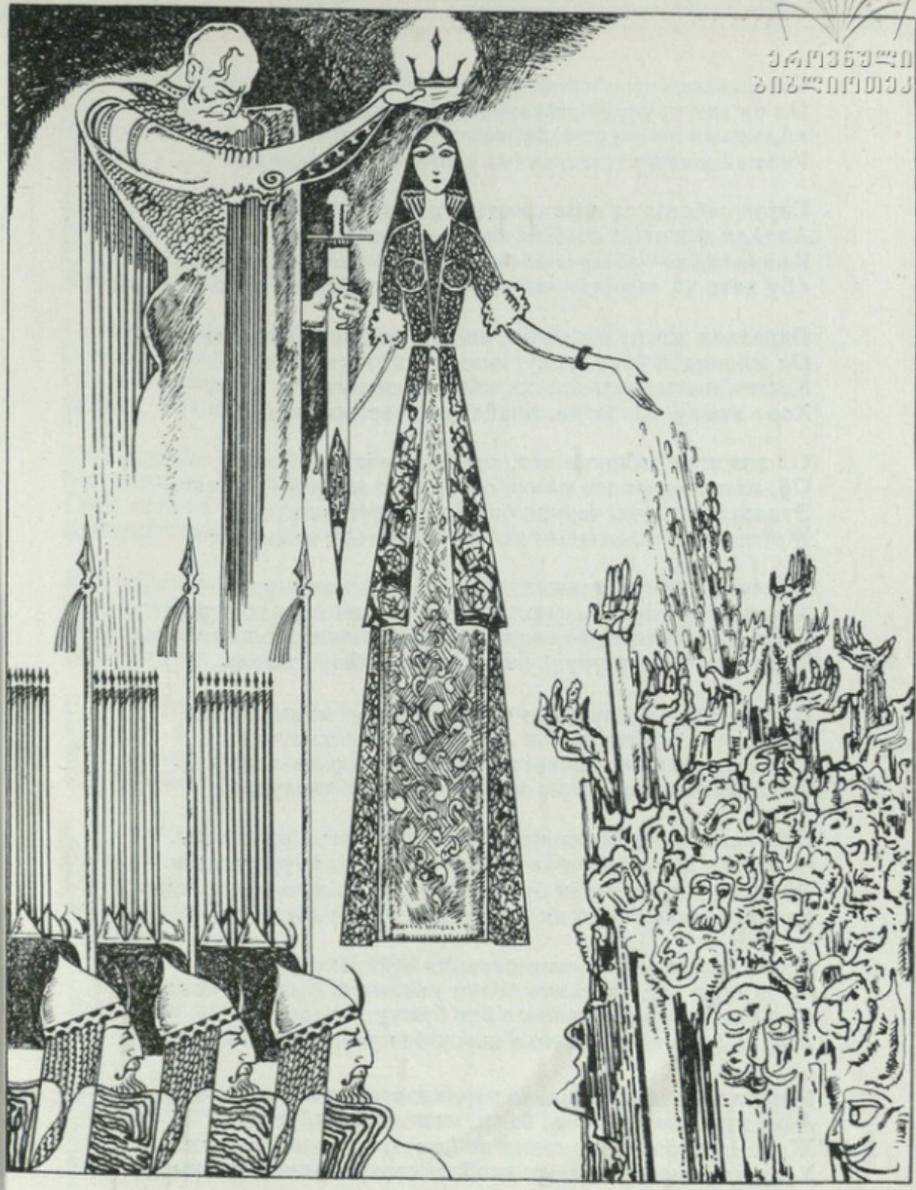
Ол жигитни, ауур жюкча, басыпды жарсыуну ташы.
Къул киши атланды анга, патчах бла оноулашып.
Кёреди талай тургъанын жиялумукъ аны кёз-къашын.
Къул къатына келгенде да, кётюрюп кьоймады башын.

Къул киши жанлады анга. Сёлеширге арсар болду.
Алайда сюелип, анга аралгъанлай бираз турду.
Сора: «Чакъырады патчах», — деп къатына шош олтурду.
Сагъыш этди: «Аллах мени мынга кьайдан жолукъдурду?»

Жигит а эшитмеди аны не ауазын, не да сёзюн.
Аумада олтургъан халкыгъа бир да кётюрмеди кёзюн.
Жюреги болады кесеу, кюйгенине жоқьду тёзюм,
Къан бла къатыш кёз жашы толтурады тауну, тюзюм.

Аны эси айланады узакъда, къанаты сынып.
Къул киши сёзюн кьайтарды, анга эшитдирлик сунуп.
Алай, эс бурмайды жигит ол сёзлени барысына.
Жиялуун кьоймайды жигит, туз кьуюла жарасына.

Къул киши кетди, мурулдай: «Келмез эдим, билсем эди», —
Ростеваннга уа ол айтды: «Сёлеширге кюсемеди.
Бир бек ушагъылы адам, — кюнню таза кеси эди.
Теркирек да кьайтыр эдим, бир аууз сёз эшитсем эди».

Ой, алайда ёхтем патчах кьадырына эрлай минди,
Ол он эки кьулуна да сауут берип, ары ийди:
«Алыгъыз да сауут-саба, келтиригиз, не да этип,
Унамай, аякъ тиресе, тутуп келтиригиз», — деди.

Сауут-сабаны да алып, кьатына келдиле ала,
Алайда жигит эс жыйып, бетинден да кьолун ала,
Кьараса уа — тегерегин бир кьадар аскер кьуршалап.
«Бу хата уа кьайдан чыкьды?» — деп сюелип кьалды алай.

Бираздан жигит акьырын, ашыкьмай, шош сюртдо бетин,
Ол жеринден ёрге турду, юсюн-башын да тюзете.
Кёпмю мычырыкъ эди ол, кьул кишилеге бет этип, —
Хора атына минди да, алайдан арсарсыз кетди.

Ол жигитни тыяргъа деп, хар бири атады кесин.
Ой, алагъа келген кюнню, сейир этер эдинг, — кёрсенг.
Этиредиде тулукъ таууш, бир бирге уруп экисин,
Жетген жерин, кылыч кибик, юздюреди кьамичиси.

Патчах, таза ачууланып, аскерин анга чапдырды.
Ала келгинчинге жууукъ, жигит сансыз кьарап турду.
Сора, хар жетгенин кьаплап, ёлюм юлюшюн тапдырды.
Бирн бла бирсин уруп, чапханланы кёбюн кьарды.

Патчах бла эр Автандил сора тюшдюле ызындан.
Жигит а, ат белинде бек болуп, барады жолунда,
Минген аты да тулпаргъа ушайды жюрюш халында.
Энди жигитни кьадары ма ол тулпарны кьолунда.

Патчахны жетип келгенин эслеп, тулпаргъа кьатылды,
Олсагъат думп болуп кетди патчахны кёз туурасындан.
Жергеми кирип кетди бу? — Хапар жокьду ол сартындан.
Кьармадыла тегерекни — бир ыз тапмадыла анда.

Ызын тапмагъанларына бары да сейирсиндиле.
— Жинми эди бу, жокь болуп кьалырча былай, — деди.
Сау кьалгъанла ёлгенлеге бек бушуу эте эдиле.
Ала кьууанчны бошаргъа керек болгъанын билдиле.

Патчах айтды: «Аллахымы эрикдиргенди кьууанчым,
Аны ючюн сынатды ол, баям, манга быллай ачуу.
Жарама дарман тапмазла не ёзюрюм, не да жалчым.
Уллу аллахны буйругъу: кьайры кьутуллукьса, кьачып».

Алай бла мудах патчах кьайтып келеди юйюне,
Киши сукьланмазча эди аны ол кьара кюнюне.
Чачылдыла сау кьалгъанла, сёз кьошмай аны сёзюне:
«Бюгюн биз тийген болурбуз уллу аллахны кёлюне».

Отоууна кирди патчах, тюшюп эдиле санлары.
Бармадыла биргесине Автандилден кьалгъанлары.
Суу кьуйгъанлай болуп кьалды алайдагъы халкьны бары.
Жутулдула олсагъатдан адамланы дауурлары.

Тинатиннге билдирдиле мудахлыгъын атасыны.
Отоу таба кьууулду ол, уллу палах болгъан сунуп.
«Кьалкьыпмыды, огьесе уа...» — деп сорду хазначысына,
«Угъай, тыянып турады, — деди, — сауду жаны-саны;

Автандилден сора аны киши да жокьду кьатында.
Бир жигитни кёргенди да, мудах болгъанды ма андан».
Сора айтады Тинатин: «Мен кетейим. Кьызым кьайда? —
Деп соргъан этсе, айтырса келгеними бусагъатда».

Бир ауукъдан патчах сорду: «Не эте турады кьызым?
Не ишлейди жан дуккулум, мени дарманым, жанкьозум?»
«Хапарынгы эшитип сени, кьоркьгъандан бети да азгъын
Бола жетген эди, — деди, — сора былай ары озду».

Патчах буюрады сора: «Мычымай чакьырчы бери!
Соргъан да эт нек кетгенин, атасын да кёрмей, кери:
Кел, атангы тыянчагъы, бир кьууансын атанг, кёрюп,
Санга жүрек кьыйыныны сылтауларын да билдирир».

Олсагъатдан жетеди кьыз, атасы айтханны этип.
Шешагъа суу кьуйгъан кирик, толгъан айча эди бети.
Патчах кьызын уппа этди, — да алай эди адети.
«Атанг чакьыргъынчы бери нек келмей тургъанса?» — деди.

Кьызы жууап берди анга: «Атам, сен мудах болгъанда,
Сени кьатынга жанларгъа киши базынмайды мында.
Дуняа бет алышады, сени аллай заманында.
Керексиз иште аллай бир кьалай хорлатады адам».

«Балам, — деди анга патчах, — ачыгъын айтайым санга:
Сени кёрюп турсам болду, — ырахат чыгъама тангыга.
Сен бар кьайгъымы чачаса, ушайса жаннет дарманнга;
Ишни толу билсенг эди, тырман этмез эдинг манга».

Тюбедим да бир жигитте, сейир этдим, кёрюп аны:
Жарытады ариулугу саулай бу уллу дуняны.
Сурамадым ким болганын, сормадым нек жиялганын.
Аллыма келмеди да ол, чапдым мен анга, чамланып.

Секирип атына минди, кёрюп мени келгеними,
Мен аскерими чапдырдым, — дырын этди аскерими,
Андан сора думп болду да кетди дуния кенглерине.
Билмейме аны тюшюмде, тюнюмдеми кёргеними.

Мени бек сейир этдирген: кимди ол кёзге кёрюннген,
Аскерими кырып салып, алымдан думп болуп кетген?
Кыяма кюн да ийнанмам, ол — адамды дегенге мен.
Баям, урду мени аллах — манга кёп да насып берген.

Аллах этген ахшылыгын энди кван бла кюсдурду,
Кёп кюуанчлы кюнлерими ол барын да унуттурду.
Алып кетип, насыбымы менден ташагъа букдурду,
Кёлюю киши кётюрмез — энди ишим кырты болду».

«Аккылысыз сёзюм бу болсун, тынгыла манга да аз-маз,—
Деди кызы,— сен аллахны терслерге бош боласа баз,
Халкыгъа бир кёзден къарагъан биреуню энчи айырмаз.
Огъурлудукъну жаратхан — огъурсузлукъну болдурмаз.

Санга энтда айытырыгым: патчахланы патчахыса;
Жеринг — эркин, малынг да — кёп; хар кимге сен багъалыса.
Ий жашланы, излесинле, сёзюнгю бардыраллыкъса,
Ол жигитни ким болганын алай бла билаллыкъса».

Жыйын-жыйын этип ала, аскерчилени ийдиле.
«Табыгъыз, ким эсе да ол!» — деп къаты буйрукъ бердиле.
«Ай, жыл да излегиз иги», — деген оноуну этдиле.
«Жеталмагъан жеригизге кыагъыт жазыгъыз», — дедиле.

Сау кыыралны кыдырдыла ол адамла жыл кёзюнде,
Уллу буйрукъну хар бири тутханлай турду эсинде...
Анга ушагъан бир жанны тапмадыла жер юсюнде.
Къурлай келдиле, бири да ыразы болмай кесине.

Айтадыла аскерчиле: «Битеу жер башын ауладыкъ,—
Алай, тапмай ол жигитни, барыбыз да къурлай кыайтдыкъ.
Тюбегенибизге — сора, жолда хайран болуп квалдыкъ.
Адам жашагъан жерледе битеу эллени кыдырдыкъ.

Патчах айтады алайда: «Қыз айтханнга келдим энди,
Кёкден энип тюшген жауум кёзюме бош кёрюннгенди.
Ангыладым энди аны: ол манга кёрюннген жиңди».
Андан сора жер кьюуатын той этип тюрлендиргенди.

Биягыча, андан ары патчах той-оюн башлады.
Элни барын жыйды, кьоймай не туурада, не ташада.
Бар халкыгъа юлешир ючюн, кесини мюлкюн ташыды.
Сейир этдиле, тамаша анга кёпле жер башында.

IV

**ТИНАТИН АВТАНДИЛНИ КЪАПЛАН ТЕРИ
КИЙГЕН БАТЫРНЫ ИЗЛЕРГЕ ЖИБЕРЕДИ**

Автандил кеси жангызлай отоуда олтура эди,
Къыл къобузну макъамына тумаланып тура эди.
Ол да алай тургъанлайын, Тинатинден адам келди:
«Ай суратха ушагъан къыз сени чакъырады», — деди.

Автандил ёз дуниясында бек кюсеген сёзюм эшитди, —
Кёрюрге термилип тургъан гюлюне тюберге тюшдю.
Эрлай секирип турду да, эски кийимлерин тешиди.
Ол аялу кийимлерин кийгинчи да тездю кючден.

Къылыч Автандил келеди, — уллуду къарыуу-кючю, —
Анча кёз жашын тёкдюрген хур къызгъа бир тюбер ючюн;
Къызны тейри жарыгъында ай мутхуз болады кече,
Алай, аны да бир къайгъы кюйдюрюп барады ичин.

Аны ёшюм орамына хаух атылып къундуз тери,
Имбашларына тёгюлюп акъ гыранча тюйгенлери.
Кюн тыякъча, жюрегинге жете узун кирпичклери.
Табанларын сылайдыла, билеклеча, — эшмелери.

Ма алай олтурады ол, — кюню тюйюл Тинатинни,
«Кел, олтур», — деп ол къатына чакъырады Автандилни.
Шапа келтирип салады къолайлы тужур шинтикни.
Тансыкълап къарайды къызгъа Автандил, тутула тили.

Къыз айтады Автандилге: «Бир сёзюм бар эди санга,
Чыгъарлыкъ да тюйюл эдим ол сёзюмю бир инсаннга.
Алай сени уа чакъырдым, — сейир этемисе анга?
Мени мудахлыгъымы иш эслеймисе, айтчы манга?»

Автандил айтады къызгъа: «Да, къайдан эслейим да мен?
Ай бла Кюн тюбегенде, Ай жол ташлаучуду кенгден,
Иш былай барлыкъ болса уа, къоркъама кеси кесимден.
Не жарсыуунг бар эсе да, букъдурма да, айт да къой сен».

Կъыз сагъыш эте кетди да, айтды Автандилге барын:
«Мен санга бир кѣрюннгюнчю бетинге къонмайды жарыкъ.
Сени сейир да этдирир мени айтырыкъ хапарым.
Да, алгъа айтайым санга жюрегими жарсыуларын:

Ростеван бла сен бирде уугъа жайылгъан эдигиз,
Жиляй тургъан бир жигитни юсюне болгъан эдигиз;
Жарсыуундан жукъ да сормай чабып, уялгъан эдигиз;
Ол хапарны айтып, мени сиз бек къыйнагъан эдигиз;

Манга сюймеклигинг сени орналыпды жюрегингде,
Сен жукъ айталмагъанлыкъгъа, эслеп турама эртдеден,
Сен ъмюрлюк жесиримсе, чыкъмазса ол жесирликден,
Букъдураллыкъ да туйюлсе ол сюймеклигинги менден.

Биринчиден — бизде жокъду бир адам да санга жетген,
Экинчиден — межнунумса, ол да кетмесин эсингден.
Алайды да, жумушуму этерге борчлуса ма сен:
Ол жигитни тап сен манга,— олду тилеригим сенден.

Алай этсенг, сюймеклигинг бютюн юйрер жюрегимде,
Мени разы эт, табу сен, тап ол жинни жер юсюнде.
Կъайтып келсенг, — жастыгъыбыз бир боллукъду элибизде,
Мени кюнюмсе — аллынга чыгъарма сен келген кюнде.

Юч жылны кѣзюнде изле ол излерик адамынгы,
Ол адамны тапханынглай, къууанч хапар келтир манга,
Тапмасанг, жин болур эди, дерме да къоярма анга,
Аз да тюрленмей тюберме. жюрегими сакълап санга.

Կерти да эр киши кибик, сѣзюнге кертичи болсанг, —
Կъаргъанып айтайым санга: мен башха биреуге барсам,
Жаннет мени харам этип, жанымы жаханым алсын,
Сюймеклигинг урсун мени, жюрегими къамаанг жарсын».

Жигит Автандил айтады: «Дунияны жарытхан кюнюм!
Не жууап берликме санга? Кѣкге тенг болгъанды кѣлюм!
Жашаугъа къутулдум энди, турсун алай энди ълюм,
Сен айтханны мен этерме,— эр сѣзюдю мени сѣзюм.

Аллах сени бу дунягъа бир саугъа этип бергенди,
Андан бери Ай да санга бой салгъанды, женгдиргенди.
Сени этген игилигинг манга артыкъ кѣрюннгенди,
Сени жарыгъынг тийгенди — гюлюм хуерилмез энди».

Сёз бердйле бир бирине: жазны — жаз бир бек кюсейди,
Ушакъ чайпалмай саркъады, бузмаз элия тийсе да.
Бир бирге термилгенлерин унутдула экиси да:
Алай жарыкъдыла ала, — тенг болмазча Кюн кеси да.

Жууукъ олтурдула бирге, чакъды ушакъны тереги.
Кёзлери жулдуз болдула, хар жүрек табып керегин,
«Сени бир кёрген, — дейди жаш, — болуп къалады керекли,
Сени отунгда кюйгенди мени да жарлы жүрегим».

Ол къыздан айырылгъаны ажалы кибик кёрюне,
Артына-артына къарай, жолда абына-сюрюне,
Кёз жашлары бетин талай, жаш къайтып келди юйюне,
Сюйген къызын кёргени уа асыу болады кёлюне.

Айтады кеси кесине: «Кёз жарыгъым, мени жауум
Тюбемесин быллай ишге; буйругъунга жокъду дауум,
Сени кёрмей юч жыл турсам, буууп къояр тансыкъ ауу,
Аллай бир къалай тёзейим, — кёзге кёрюнмез жашауум».

Къашы-башы ачылмайды, тал чыбыкъча тюгенеди,
Ундурукъда бауурланып, жүрексинип тёгюледи.
Тюз да къалкъый баргъанынлай, сюйген къызы кёрюнеди;
Секирип туруп къараса, — умутундан тюнгюледи.

Жүрегин мыдых этеди сюймекликни уллу оту,
Сау кече кёз жашын тёкдю, — сууланып къалгъанды отоу;
Танг эртден а кийинди ол, къурады да хора атын,
Къалагъа келеди жигит, халкъны кесине къаратып.

Ростеванига жумушчуну ийип, айтдырады андан:
«О, патчахым, фикирими айтдырама бу адамдан;
Сени къылычынг кёплеге бой салдырды бу дунияда;
Энди битеу жер бой салсын, деп келгенме санга андан.

Жортууулгъа чыгъайым да, бир айланайым чеклеге,
Энди патчах Тинатинди, деп хапар берип элге,
Шуёхланы къууандыра, тиш санатайым серлеге.
Атынгы таба турурма, — алышмам сени биреуге».

Ол хапарын дурус кёрюп патчах айтдырады анга:
«Сен Арсланса, жигитлик тийишлиди Арсланга.
Сени огъурлу муратынг махтау бёрк кийдирип санга.
Бек тансыкъ боллукъма, ишинг созулса узакъ заманнга».

Автандил кирип баш урду. Ростеван да турду ёрге.
 «О, патчахым, нек кьалгъанса мени былай кётюрюрге,
 Аллах онг берип, энгда да тюшсе уа сени кётюрюрге,
 Къарангы кечем да жарыр, насыбым учар да кёкге».

Патчах ийнакълады жашны, сабийинча, уппа этди.
 Бюгюн ма ол экисине бир киши да жетмей эди.
 Автандил саламлашды да, мудахсынып чыгып кетди.
 Халал кёллю Ростеван да къарап кьалды анга кенгден.

Ол кылыч кирик Автандил жолгъа атланады эркин.
 Жолун арыта барады жыйырма кече бла кюн.
 Келбетли, кескинли адам, — анга эс бурурча хар ким.
 Тюнюнде да, тюшюнде да биргесине уа — Тинатин.

Къырал чекге жетгенинде, къанат битди адамлагъа,
 Жарыкъ болдула, болгъанны алдыра чий алтынлагъа.
 Ол а кёп мычымай кетди, — жумушу элтеди алгъа.
 Жарыкълыгъы, жигитлиги айтылады бар халкълагъа.

Хоншу халкъла сейир этген кьаласына келе келип,
 Ол атын къантарады да, тап салады хар керегин.
 Юч кюн тура турду мында, уугъа жюрюй тийрелеге,
 Сора Шермадин жууугъун чакъырды ушакъ негерге.

Ачыкъ айтды Шермадинге: «Айып да этерсе, алай
 Айтмай болалмайма санга: сен тенгим болуп тургъанлай
 Сенден букъдуруп тургъанма, мени уа сюемклик талай,
 Энди уа къыз ышандырып, андан жарыкъма мен былай».

Мен Тинатинни сюеме, жол жюрютюр ол сюемклик,
 Кёз жашымы кёп тёкгенме, андан къайда кенг сюелип.
 Мен санга айтмай тургъанма, сенден а тапханма тенглик,
 Энди къыз белги бергенди, — кёлум болгъанды тау тенгли.

«Атам бла сен ол ууда кёрген жигит, не да этип,
 Ким болгъанын билип кел, — деп буйрукъ бергенди Тинатин, —
 Андан сора мен сениме, жашарса юйюнге элтип», —
 Ол сёзлери балхам болуп, жүрегиме къанат битди.

Биз патчахны кьолундабыз, борчлубуз кьуллукъ этерге,
 Биз эр кишилебиз, сёзге табылмай жарамаз эрге.
 Ол — биринг, экинчиден а — манга ол белгисин берген
 Сёз бергенди, мен къайтханлай, бизге келлинге келирге.

Тюзюн айтсакъ, журтубузда экибизбиз керти тенгле,
Аны ючюн сѣлешеме санга, быллай бир зат тилеп;
Аскерни санга къояма, сен аскер башчыгъа тергел,
Аскерни тап жюрюталсанг, жашла да хурмет этерле.

Аскерлеге башчылыкъ эт, къыралыбызны да сакъла,
Къалагъа адамла ийип, бир бирледе хапар жокъла.
Мени ючюн къагъыт жаза, не да тур саугъачыкъла, —
Къайда да баям иш болур мени кетгеним узакъгъа.

Къазауатда да, ууда да сен манга ушаргъа кюреш,
Санга мен бек ышанама, жанымдан этеме юлюш.
Къайтырма мен, аллах манга жазгъан болса насып юлюш,
Мен къайтмай иш къалгъан болсам, анда кесин кѣргюзтюр иш.

Ма ол заманда айтырса патчахха сен жарсыуунгу,
Елгенди де, сен а къойма не ашынгы, не сууунгу.
Тюбегенди, дерсе анга, жигитибиз жазыууна.
Байлыгъымы юлеширсе аллахны жарлы ахлусуна.

Ма анда сен манга бютюн кертичи бол, тенглик да эт,
Мени атымы унутмай, жашауунда биргенге элт.
Асырарса, хар затны да этип, сурагъанча адет.
Тенгимча, бир иги жилип, къабырымдан сен алай кет».

Ол сѣзлени эшитгенде, Шермадин да армау болду,
Сытылып-сытылып чыгъа, бети кѣз жашладан толду:
«Сенсиз,— деди,— къууаныргъа келлик да туююдю къолдан.
Сен жигитсе, мен билеме,— тыймайма сени мен жолдан.

Бош айтханса кесинг ючюн мени мында къояргъа сен,
Хар иште санга ушаргъа къолумдан да къайдан келсин.
Мен бу дуниядан къорайым, кесинги ийгенден эсе,
Бек ыразы этериксе, мени сен биргенге элтсенг».

Анда айтды жигит былай: «Тенгим, сен манга тынгыла:
Межнун тюзде жюрюучюдю дайым да кеси жангызлай.
Инжи бюртюк тынч табылмаз, сен аны толу ангыла.
Сѣзюне табылгъанны уа, киши ѳталмаз аллына.

Тасхамы кимге ачаргъа боллукъ эдим сенден сора?
Аскерни кимге къояргъа боллукъ эдим да, сен тура?
Чеклерибизни бегит сен, хар затха да сакъ бол, къара...
Къадар болса, сау къайтырма, ахшы муратыбыз — туура.

Ажал ызынгдан болса уа, сен жангыз да бол, жюз да бол, 34135720
Башха туйюлдою,— жояды, гунч этип да кьояды ол. 30820101033
Жиляу-сыйыт да этерсиз, бир жерде болуп кьалсам оу,
Осуят кьагьыт кьоярма, аскер санга салырча бой».

АВТАНДИЛНИ АСКЕРЛЕРИНЕ ЖАЗГЪАН ОСУЯТЫ

«Мени адам этгенле да, мен адам этгенле да бар.
Жан бла тёммек кибикбиз, ол бирликни уа ким бузар.
Сёзюмю, жерге тюшюрмей, толтургъансыз, шагъат — тау, тар.
Осуят къагъыт къояма, хар жерти тенгим ангылар.

Автандил, сизни къулугъуз, этеди бу осуятны,
Сизге ышанып жазама мен кесим ма бу къагъытны.
Бир ауукъгъа кетеме мен, жюрюрюкме бек узакъны.
Садакъ огъум табар манга керегича жол азыкъны.

Бир уллу жумушум барды, кетерими ол изледи.
Сау жылны мен къыдырлыкъма кесим жангыз кенг тюзлени.
Ол себепден ма бу сёзюм дайым турсун эсигизде:
Къыралыбызны сакълагъыз, сакъ бола чеклерибизге.

Кесим ючюн Шермадинни къояма, ол оноу этсин,
Мени саууму-шаууму билгинчи хар ишни эслеп,
Барыгъызгъа тенг къарасын, барыгъызгъа намыс берсин.
Терсликлерин болгъанланы терсликлерине тубетсин.

Сиз билгенликден, — Шермадин башха туйюл, — къарындашым.
Мени кёзюмден кёрююз, суутмагъыз сууун-ашын.
Душман чапса, болушугъуз, сакълап журтну тауун-ташын.
Заманында къайтмай къалсам, оюн-кюлкю жолдан тайсын».

Осуятын жазып бошاپ, ариу тилли, эсли адам,
Алтын бел бауун къысды да, жортуулгъа терк къуранды.
«Элден чыкъгъанда минерме», — деп адеж элтеди атын.
Кёп да мычымагъанлайын жолгъа арсарсыз атланды.

«Энди сиз мында хайт дегиз, бир къайгъы этмегиз манга», —
Деди да аскерлерине эм жыйылгъан бар инсаннга,
Хора атына къатылды, ушады къанатлы жаннга, —
Тинатиннге суймеклиги къанат битдиреди анга.

Эрлай окъун алып кетди туурадан хорасы аны.
 Аскерле эслемедиле, бары да уугъа алданып.
 Ез кючюне, къарыууна аманат этгенди жанын.
 Суюмеклик жюгюн элтеди, къыйын болса да, базынып.

Аскерчиле жокъладыла, таматабыз къайдады деп.
 Кёз кёргеннге жайылдыла, табалмадыла бир жерде.
 Къууанчны от жагъасына суу къуюлду, от кёмюлдю.
 Армау боладыла жашла, тапмай не жерде, не кёкде.

«Бизге тамата ким болур, Арсланыбыз?» — дейдиле,
 Сора аскерле, къадалып, излейдиле, излейдиле,
 Ол къайсы жары кетгенин билалмайын кюедиле,
 Амаллары къуругъандан кёз жашларын тегедиле.

Шермадин жыяды халкъны — бар болгъан жашны эм къартны,
 Кёргюзтеди барына да Автандил къойгъан къагъытны.
 Тюз элия ургъан кирик, сюелдиле сын къатханлай,
 Салауат салдыла бары, умут жокъ юйге къайтыргъа.

Айтадыла Шермадиннге: «Ансыз — къыйын элибизге,
 Алай, сенден башха кимни къоярыкъ эди ол бизге!
 Бой салабыз, ийнан анга, буйрукъ бер хар бирибизге».
 Сора баш урдула анга, хурмет эте таугъа, тюзге.

VI

**АВТАНДИЛНИ ОЛ КЪАПЛАН ТЕРИ
КИЙГЕН БАТЫРНЫ ИЗЛЕРГЕ КЕТГЕНИ**

Ачдым да мен Эзросну «Дионос» деген китабын,
Окъудум: «Юшюген гюлге жаны ауруйду адамны».
Жан ауруугъа тийишлиди, киши жерлеге табынып,
Ата жерин къююп кетген — къадар жоюп къояр аны.

Автандил, атын чапдырып, думп болуп кетди туурадан.
Арабны чегинден чыгып, айланады жортуулда.
Алай, кюнюн — Тинатинни кюсеую санын тууарды.
Айтды: «Ол биргеме болса, учуп жүрюрем таулада».

Ариу гюлню чиммакъ къырмакъ тумалады ингирледе:
Автандил кесин жояргъа тебинеди бир бирледе.
Айтады ол: «Манга жазыу асыры кѣп жарсыу берди,
Къууанч да, оюн-кюлкю да къалдыла менден кериде».

Тамам тюгенди Автандил Тинатининден узакъда.
Жюрегине айта эди: «Тѣз, шуѣхум, тѣз тузакъгъа,
Ишибизни этер ючюн, сен кесинги ариу сакъла».
Жаш излейди ол батырны, сѣзюне кертчи къала.

Излейди ол, айланады, кѣз жашы кѣл бола, жарсый,
Сыйлы жери анга — тѣшек, эки къолу анга — жастыкъ.
Айтады ол: «Тинатин, сен жюрегими къолгъа алдынг.
Сени ючюн ълсем да мен, ол къууанчды манга артыкъ».

Кѣп айланды, кѣп жюриюдо, кѣп адамлагъа тубеди.
Ол жетмеген жер къалмады бу сыйлы кѣкню тубюнде.
Батырны кѣрген чыкъмады битеу бу жерни юсюнде.
Юч жыл болжалны юч айдан къалгъан кезиюу тюгенди.

Бир таулу-тюзлю жерлеге келеди ол бир заманда,
Адам тукъум жолукъмады сау айны кѣзюнде анда.
Алай жюкню кѣтюрмеди не Вис, не Рамин романда.
Тюшю, тюню Тинатинди, эси-ангы да туманда.

Солуу алыргъа тохтайды Автандил бир тау тѣппеде.
Жети кюн жол барыр кибик, бир ѳзен — жер этегинде.
Кечип ѳтер кибик, аллай суу барады тау тѳбюнде.
Жагъаларын агъач басып, тюз сакъал-мыйыкъ тѳгюнлей.

ЭЛМЕСЕМ
БУЙРУКЪНУ

Эринде сюеледи да, турады кюнлерин санай.
Кючсунеди ол, кюеди, — къалгъанды жалан эки ай:
«Къайтама да, не этейим, — къалай къайтыркъма къурлай,
Дунияда къала келеди огъурсулукъ огъурсулдай».

Агуман болду Автандил, къайгъы тѳшеле башына.
Сагъыш этди: «Артха къайтсам, заман къоратып бошуна,
Не айтырма Тинатинге, сѳймеклик жолум бошалыр.
Бир адамны да кѳрмедим, тап, ол батыргъа ушагъан.

Айхай, артха къайтмай да мен заманымдан кечге къалсам,
Излегеними юсунден бир хапар да алалмасам,
Къайтмагъаныма Шермадин къайгъы этерге бир къалса,
Къалай болур, патчахха ол мени хапарымы айтса.

Мен тилегенча этип ол, ѳлгенди Автандил, десе,
Бушуу-бушман болур эл да, къайгъы таш басар да юсун.
Андан сора уа не дерле, жаным сау элде кѳрюнсем».
Ол сагъыш къолгъа этгенди Автандилни битеу эсин.

«О, аллахым, сен тюзлюкден мени къалай кері кѳйдунг.
Кѳп кюл элетдинг манга сен, ахшы муратымы жойдунг,
Къууанч менден кенгде къалды, жюрегиме жарсыу къонду.
Жашауум — жашау тѳююлдю, кюнюм озар жолда-къолда.

«Тѳзген тѳш ашар», — дейди да, хош этеди кеси кѳлюн.
«Ажалдан алгъа ѳлмесем, буйрукъну сынарма кѳбюн.
Аллахсыз къайры атлагъын, ансыз зыраф болур кюнюм.
Бар жазыуума тѳберме, не тюрлю болса да кююю.

Дуння башын мен кыдырдым, кѳюймадым не тау, не эл да,
Чыкъмады мен излегеними юсунден хапар билген да;
Бек тюз айтхан болур эди, баям, анга жин деген да,
Жарсып тургъандан не хайыр, тигелей барайым энди».

Таудан энди да Автандил, суудан, агъачдан да ѳтдю.
Атын бошлап кѳюйду да ол, терен сагъышлагъа кетди.
Кючу-къарыуу тѳгене, тамам эрип бара эди,
Ариу бетин сакъал талап, киши танымазча элде.

Кёрюнюп да тура эди аны жанындан тойгъаны,
Атын ёзен таба бурду, — кыйыры, чеги жокъ аны.
Сау айны ичинде окъун эслемеди бир инсанны.
Кёп болса да, юркютмеди жангыз да бир жаныуарны.

Къарыуу да юзюледи, — халын осал кёре эди.
Ол адамды, адамгъа уа аш да, суу да керек эди.
Ол садакъ окъ бла эрлай бир кийикни ёлтюреди.
Агъач кыйырда жер сайлап, жарагъан от да этеди.

Отламагъа кёйду атын шишлик къызаргъынчы дери...
...Алты атлыны эслейди, аны таба келгенлерин:
«Тюз адамла туююдюле, хазна кёрмейме кефлерин.
Аягъы да басмагъанды адам тукъумуну бери».

Садагъын хазырлады да, алларына тебиреди.
Эки атлы — акъсакъалла, бири уа жаш адам эди.
Ол жашны башы жаралы, сазбет эди, — къаны кетип.
Баш кётюрмей келедиле ала, жиляу-сыйыт эте.

Автандил кычырды: «Кимсиз, хаталы адамла сундум?»
Келгенле уа: «Къайгъы этме, бёл бизни жарсыуубуздан.
Бёлмесенг да, жиля сен да, бетинги кёз жашха жуудур.
Не этерге да билмейбиз, къайгъыбыз бир бек уллудан».

Автандил жууукъ келди да, сёлешди ол кишилеге.
Таматалары айтады анга бар болгъан ишлени:
«Биз юч къарындаш болабыз, ючюбюз да тюшдюк бери,
Шахарыбыз бар Къытайда, хар кимни мюлкую эм жери.

Бу жерледе жаныуар кёп деп биз хапар эшитген эдик.
Уугъа айлана кетдик да, — сау аскер да келген эди.
Жерни жаратып, сау айны биз уугъа жюрюген эдик.
Таулада да, тюзледе да кёп кийик ёлтюрген эдик.

Биз ючюбюз бирсиледен устаракъ мараучу болдукъ,
Сора ючюбюз бир бирни сынаргъа деп къол тутушдукъ.
«Мен уста, сен уста», — дей да, алайда биз кёп даулашдыкъ.
Бир бирни сёзюн жуталмай, сора былай оноулашдыкъ:

Бар югюбюзню да берип, биз аскерни элге ийдик.
«Ким устады, сынашайыкъ», — деп ол акъылгъа келишдик.
Жангыз ючюбюз къалгъанбыз, хайда кёрюшейик, дедик.
«Хар ким уулукъ кеси тапсын», — деп бир бирге биз сёз бердик.

Саут-саба ташыргъа деп, ючюбюз юч нѳгер алдыкъ.
 Аскерибизге жукъ айтмай, барын да юйге ашырдыкъ.
 Къолда-жолда, агъачда да ючюбюз да кѳп айландыкъ.
 Къанатлы, къанатсыз болуп, — кѳп кийик жаныуар къырдыкъ.

Алайлай, бир батыр чыкъды, бир мудах эди кеси да.
 Къаратору уа — жинк кибик, алайны кѳргюн — кѳрсенг да
 Къаплан тери ол батырны бек жарашып юсюне да.
 Аллай арнугъа кѳз ачхан табылмаз жер юсюнде да.

Сюелебиз анга къарап, къарамы кѳзюнгю кесе.
 Сейир этдик ол адамгъа, башха болмай, кюнню кеси.
 Биз тутаргъа умут этдик, аны ѳтюн а ким билсин...
 Бюгюн биз андан жилайбыз, бу иште биз эдик терсле.

Мен, тамата адетинде, къюгъуз бармагъа, дедим,
 Ортанчыбызны уа аны хорасына кѳлю кетди...
 Кичибиз, кесин тыйдырмай, туююшюрге мурат этди.
 Тынч кетип баргъан адамны биз къатына тебиредик.

Былай къарасанг, ол адам тап жюрюте эди кесин.
 Алай, ачуланнганы уа бар муратыбызны кесди.
 Бизни таба бурулмады, адамгъа да нек тергесин.
 Аузубуздан сѳз чыкъгъынчы, бизни таныды жер кеси.

Кичибизге къюп аны, биз кетдик алайдан кери.
 «Тохта», — деп, кичибиз тутду, — керексиз жерде эсирик.
 Жаш а, къамичсин сермеп, тутдуруп кѳнделенирек,
 Тартып ийди да, къарасакъ, — кичибизни къаны — черек.

Ол къуру къамичи бла муну башын эки жарды —
 Елю мыллыгы этди да, бизни аллыбызгъа атды.
 Бѳркюн иеуа малтады да, намысыбызны ууатды.
 Андан сора сабыр-сабыр барлыкъ жанына узады.

Бизге къарап да къоймады, таланган, ол батыр адам.
 Майна, къарачы баргъаннга, башха туююл кюнден, айдан».
 Автандилге кѳргюзтдюле ала ол жашны узакъдан.
 Элтип бара эди аны, жинк кибик, къаратор аты.

Ой, бир къууанды Автандил, — ол къыйны зыраф туююл.
 Анча заманны ичинде, ой, аны ненча буз туюдю.
 Энди излегенин тапды, айланады туюшю тюннге,
 Бар къыйынлыкъ унутулду, кийик болду ѳретинлей.

«Къарындашларым,— деди ол,— ненча къыйынлыкъ жедюрдюм?
Мен ма ол батырны излеп, къаллай бир жолну жюрюдум.
Излегеними тапдыгъыз, кѣлюм кѣкге кѣтюрюлдю.
Аллах сизге мындан ары бушуу бермесин ъмюрде.

Бюгюн сиз мени былай бек къууандыргъаныгъыз кибик,
Бу саусузугъузгъа берсин аллах саулукъ эм эсенлик!
Ашыкъмагъыз, олтуругъуз, ма — от десегиз, ма — шишлик.
Жаралыгъызгъа къарагъыз, киши жокъду бери келлик».

Автандил секирип минди ол кырнажалкъа атына,
Чалдишден ычхыннган къушча, жашны ызындан атылды,
Автандилни бу къууанчы кѣкде, жерде да айтылды.
Учуп барады, барады, бир да къарамай артына.

Сагъыш этеди Автандил: «Мынга къалай тубейим мен?
Бир оспар сѣз ычхындырсам, аркъам айырылмаз жерден,
Эсими жыйайым, къалса бу иш къаллыкъды кесимден,
Женгиллик жарамаз мында, ол кері болсун эсимден.

Ансы ачууланыр да ол, биягъы къадыргъа минер.
Ол кишиге бет этмейди, кючюн сынадыла мингле.
Экибиз ърелешсек да, къалмаз ол менден ийменип,
Не мен ълтюрюме аны, не да ол ълтюрюр мени.

Уллу кѣллю болма мында, зыраф,— ол озгъан жылларым,
Анда кѣрген къыйынлыгъым, анча жюрюген жолларым.
Бир ышыгъы болур муну, барма бир къояйым ары.
Анда бир амал табарма, толурла бар муратларым».

Тохтамайын барадыла эки кюн, эки да кече.
Эслеринде да нек болсун не аш ашау, не суу ичю,
Солумайла, таркъайса да хар бирини къарыу-кючю.
Экисини жилауундан бар дунья барады кѣчю.

Дагъыда бир кюн бардыла,— кѣрюндю бир бийик къая.
Этегинде суу барады, ортасында — дорбун къала.
Жагъаны сыйыргъан агъач, жиян жырмазча, бек къалын,
Ол агъачны битеую да кѣкге жетген нарат, къайын.

Ол жигит тюзюнлей ары, дорбун таба, жолун салды.
Автандил атындан тюшюп, бир бийик терек сайлады.
Терк окъун башына минди, хар зат кѣрюнюрча андан,—
Ол жаш бара эди мудах, ълю болуп жаны сауда.

Къаплан тери кийген батыр тохтады дорбун аллында.
Къара кийген бир тиширыу аллына чыкъды алайда.
Алай жиляды ол адам, — жерни кез жашха талатды.
Батыр а, атындан тюшюп, аны бойнуна къапланды.

«Асмат, эгечим, — деди ол, — умутубузну суу элтди.
Излегенибизни тапмай, заман зырафына кетди».
Тобукъларын тюеди жаш, ай бир жиляу, жиляу этди.
Экиси да жиляйдыла, сюрте бир бирини бетин.

Чачларын жыртып, ата да, къалын этдиле агъачны.
Батыр къучакълайды къызны, къыз да къучакълайды жашны.
Жиляйдыла экиси да, талата бар тауну, ташны.
Автандил сейир этеди, къарап алагъа ташаны.

Кёлюн басды да тиширыу, бушууну жүрекке туюдю.
Атны дорбуунга кийирип, къантарды да, бошлап ийди.
Батырны бел бауун тешди, сора ала дорбун юйден
Чыкъмагъан эдиле ол кюн, тийре шош болду ингирде.

Бу ишни толу билалмай, Автандил болду ауара.
Танг атханда, чыкъды ол къыз, — биягъы кийипди къара.
Жюген салды къараторгъа, анга бек тынгылы къарап.
Атны иерин салыргъа — кюн да ёрледи огъары.

Жигит да чыкъды, бир кюнден артыкъ турмаучуду мында.
Къыз жиляйды, тегюледи, тюнгюлгенча дуниясындан.
Бир бирни къучакъладыла сыйлы кюнню туурасында.
Атына мингенде жигит, Асманты жүреги сынды.

Автандил ма ол жигитни жууукъдан кёреди бетин:
Сакъал-мыйыкъ да урмагъан, кюнню кесича, келбетли.
Аны къолайлы къууаты Автандилге къууат берди.
Ол жигитге арслан неди, — жауу анга да тюбетсин.

Бери келген жолу бла кетди ол жигит тюзюнлей.
Агъачдан да ётюп ары, чыкъды бир уллу ёзеннге.
Автандил, ташатын къарай, бек кюрешеди тёзерге.
«Аллахым берди, — деди ол, — энди ишим да тюзелди.

Андан уллу игиликни аллахдан ким сакълай эди;
Къызгъа жигитни юсюнден айтдырайым, амал этип,
Кесими да танытайым, хар затны да туура этип,
Мен анга тиймесем, ол да манга тиймез, ол — адетде».

VII

**АВТАНДИЛНИ БЛА АСМАТНЫ ДОРБУНДА
СЁЛӨШГӨНЛЕРИНИ ЮСЮНДЕН ХАПАР**

Терекден тюшюп, Автандил секирип атына минди.
Дорбун таба тебиреди, — ары жолу ачыкъ эди.
Ат пырхылдагъан тауушха ол кызы чартлап чыкъды юйден,
Жигит кыайтып келген сунуп, кыучакларгъа эникледи.

Танымай тирелип къалды, аузу жарты ачылгъанлай.
Ачы кычырыкъ этди да, артха кыачып башлагъанлай,
Автандил, атындан тюшюп, аны жолун кесди алай:
Кыая кызы кычырады тюз да Асмаат кычыргъанлай.

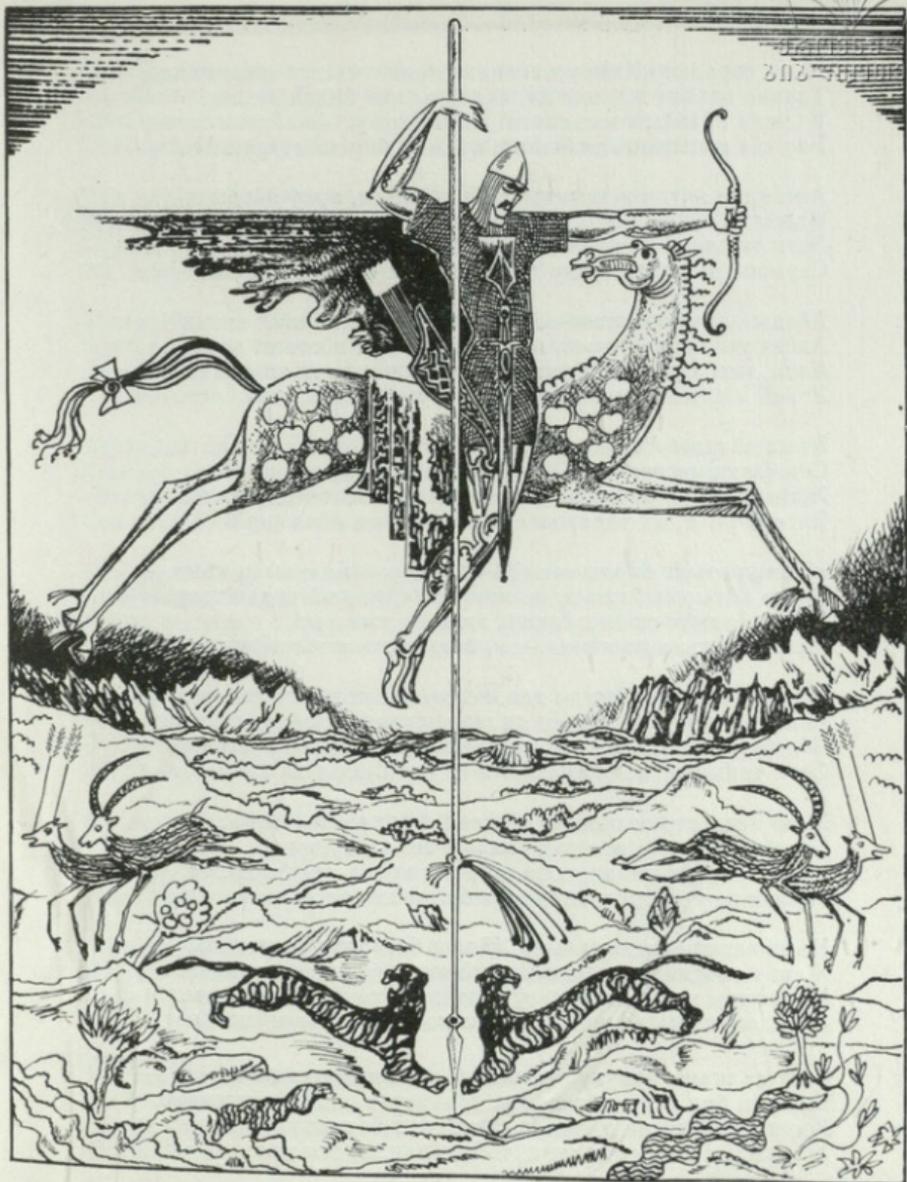
Кесин ары-бери уруп, кыашын-башын да тешеди,
Кыуш тутхан тауукъгъа ушаш, ычхыныргъа кюрешеди.
Ол Тариэл деп биреуню чакъырыргъа киришеди.
Автандилге, жалыннгандан, тобукъланыргъа тюшеди.

«Гузабаны кыой, — дейди ол, — мен да адамдан туугъанма,
Тариэлни мудахлыгъын мен кесим кёрюп тургъанма.
Ол Тариэл дегенинги хапарын айтчы, булгъанмай.
Хата этерик туююлма, антымы кыолгъа алгъанма».

Кызы айтады Автандилге, кыарамын кыадап юсюне:
«Адам эсенг — жибер мени, туююл эсенг — жый эсинги,
Мен жукъ айтырыкъ туююлма, жашауум окъун кесилсин.
Керексинге кюрешесе, ышандырма, жаш, кесинги».

Дагыда айтады Асмаат: «Сен не зат излейсе менден?
Хапар айтыргъа кыыйынды ол сен соргъанны юсюнден.
Сен минг кере тилесенг да, минг кере да унаам мен.
Мен билеме — хапар айтсам, мени кыуандырылкъса сен».

«Мен кыалайладан келгенме? — билирге сюймейсе аны.
Кёп болады ол жигитни ма мен излеп айланганлы.
Шёндю санга тубеп къалдым, кыыйналса окъуна жанынг,
Кыоярыкъ туююлма сени, айтмасанг толу хапарны».

Къыз сорады: «Кимсе да сен, не ишинг къалгъанды менде,
 Таризл мында жокъду да, хапарны кеп андан этдинг.
 Къысха айтайым мен санга: хайыр жокъ кеп селешгенден,
 Бир сѣз айтырыкъ туююлме, къалма бир да этерингден!»

Автандил энтда жалынды, тобукъланды, ариу айтды.
 Къыздан сѣз алалмады да, анда алай ачууланды:
 Бети тюрленди, къаралды, къаны кѣзлерни аулады.
 Сермеп чачындан тутду да, бичакъны бойнуна салды.

Айтды ол: «Анча къыйынны адам суугъа къалай атсын?!
 Ахшы умутуму кѣммей, иги боллукъ эди айтсанг.
 Анда, мен адам туююлме, тырнагъынгы да къанатсам.
 Угъай эсе, мен этгенни аллах жауума сынатсын».

Къыз айтады Автандилге: «Хоча туююлдю амалынг,
 Сен ѳлтюрмесенг, мен ѳлмем жетгинчи дери ажалым.
 Жаным сауда уа жукъ айтмам, айтыргъа жокъду амалым,
 Ёлтюрсенг а, ол хапарны санга толу ким айталыр?»

«Не муратынг барды сени? — деп сорады дагъыда къыз,—
 Жукъ айтырыкъ туююлме мен, аяма, не къаты да къыс,
 Кесим ѳлюрге сюеме, ѳлтюр, этме да амалсыз,
 Мени жойгъан къыйынмыды, бош къагъытныча, жырт да сыз,

Манга ѳлюм къыйынды деп, не аз да сен алай сунма;
 Ёлюп кетсем, мен жалан да жарсыуумдан къутуллукъма;
 Чѳп багъасы туююл кюнум, ѳлтюр, хайда, сен буюкъма.
 Сени танымай, тасхамы санга не деп буюрлукъма?»

Жаш айтды кеси кесине: «Былай а болмайды, теъри.
 Бир башха амал этейим, къалыр эсе уа бу эрип».
 Къызны жиберди да, сора, арлакъ кетип, чѳкдю жерге:
 «Кѳлюнге тийгенме, энди мен билмейме не этерге».

Къыз келип чѳкдю аллына, кѳлюн басаргъа уа къайда.
 Жаш а жиялды, жарсыйды, сѣзюн чыгъармай, алайда.
 Муратыны гюл тахтасы, суу элтип, къум болуп къалды.
 Алайлай, къыз да жиялды,— къыз жюреги жумушады.

Таза да жаны ауруду ол жашны халын кѳргенде,
 Бир деп бир сѣз а айтмайды, таланнган, аллах кѳргенден.
 Къызны жюрегин ангылап, Автандил башын кѳтюрдю,
 Жангыдан жалынды анга, тобукъланды, бек тиледи:

«Мен билдим: манга эгечлик эталмазса сен ёмюрге;
 Былайда терс мен болганма, кеч, кечерик эсенг бирде.
 Ийнан манга, эгечим, сен, унутмам бу кёкде, жерде.
 Сёз барды да: бир терсликни жети кере кечерге, деп;

Мен кесими тыялмадым, кёлюнге тийгенме сени.
 Жанынг аурусун межнунга, сен да бир ангыла мени.
 Сенден сора болушурукъ жокъду юсюнде бу жерни.
 Ма, жюрегими берейим, болсун манга бир хатеринг».

Автандилни кесинден кыыз аллай сёзленими эшитди:
 Бютюн жияп башлады да, бар болганны тенгиз этди.
 Аны жияуун кётюрмей дорбун кябыргъасы тепди.
 Автандилни аллах энди муратларына тюбетди.

Автандил да толу сёзди кызыны халы тюрленгенин.
 Ким эсе да биреу ючюн жиямукъларын тёкгенин:
 «Эгечим, — дейди, — душман да тенглик этеди суйгеннге,
 Сен уста билесе межнун кеси ажал излегенни.

Мен межнунма — акъылымдан шашып жюрюген бир адам,
 Суйгеним ийгенди мени жумуш бла бек узакъдан,
 Ма ол батырны излей, мен таза да тойдум жанымдан,
 Энди, сизге тубегенли, кьадарыма бек ышандым.

Ол жашны сыфаты мени жюрегими бийлегенди,
 Мен аны излегенимден кьууанчым да бёлюннгенди.
 Эт бу эки ишден бирин, иги сагъыш эт да энди:
 Не ёлтюр, не да эс тапдыр», — деп Автандил тилегенди.

Кыыз жумушады да, айтды, жашха болушур муратда:
 «Ахшы улан, сен амалны игисин ма энди тапдың.
 Биягъында жюрегиме сен бир сууукъ ташны атып,
 Энди уа эгеч этдинг да, жюрегими кьолгъа алдың.

Мен хапар айтыр ючюн, сен суймекликни амал этдинг, —
 Кьууллукъ этейим мен санга, кьарауашынгча, адетде,
 Толу ыразы этерме сени мен, кёлюнге жетип,
 Сени ючюн ёлюрме мен, ийнан, — бар сёзюм да керти.

Айтханымы этип турсанг, муратынга жетериксе,
 Ол излегенинги табып, сен кесине тубериксе,
 Айтханымы этмесенг а, ишни кырты этериксе,
 Ол жашны ёмюрге кёрмей, алай ёлюп кетериксе».

Жаш айтды: «Сени акылынг бир халкъ тауруххад жолу берди:
 Бара болгандыла, дейле, экеулен бирге бир жерде.
 Бири алайда бирсини куюуга кетгенин кёрдю,
 Башындагы жилий, жарсый, алайда кычыра кетип,

Былай айтханды: «Ой, тенгим, бир жары кетме куююдан,
 Мен жип табып келейим да, чыгбарайым сени андан».
 Ол куююдагы кычырды, сейирге кыалып алайда:
 «Да суююпмю сакъларыкъса, кыйры чыгъарыкъма мындан».

Аллайын,— жип кьолунгдады, эт, — бар эсе этеригинг,
 Сен болушмай эсенг манга, хазна болушсун тилегим.
 Сен башха болмай, балхамса, мени кибик бир телиге:
 Да сау башха жарамайды дарманнга да термилирге».

Къыз айтады: «Къарындашым, бек жаратдым бу сёзюнгю, —
 Алгъышха жюрютюр кибик, куююп кыйсам да ёзгени.
 Сейир этдиреди анча кыйынлыкълагъа тёзгенинг;
 Мени айтханьмы этсенг, келип кыалыр излегенинг.

Киши да айталмаз санга хапар ол жашны юсюнден.
 Айтыр болса, эштириксе жалан да аны кесинден.
 Ол келгинчи сакъла мында, бар кыйгъынгы ат юсюнгден.
 Тёзген эт, жарсымай сакъла, хайыр болмаз кючсюннгден.

Айтайым атларыбызны, сую эсенг, жигит, энди:
 Ол сен излей келген батыр жашны аты Тариэлди.
 Мени атым а Асматды, жаным ёретин ёртенди.
 Жюрегим кёп кыйынлыкъ да, кёп ачыу да кётюргенди.

Андан сора жукъ айтмайма, ол кеси айтхынчы дери.
 Башы кыалганды талада, жарсыу, ачыу да — нёгери.
 Ашымы ол тапдырады, уудан кийик эт келтирип.
 Энди уа билмейме кыачан кыйтырыкъ болур ол бери.

Мен тилейме, сакъла, кетме, айланма аны ызындан.
 Ол келгенлей жалынырма, бир амал табарсыз мында.
 Танышдырырма да сизни, ол юлюш этер жанындан.
 Хапарын айтыр да санга, махтау табарса кызынгдан».

Автандил кызыны сёзюне ыразы болду, келишди.
 Суу таба кыулакъ салдыла, чыпал-чупул таууш эштип.
 Айча Тариэл келеди, тийрени ай жарыкъ этип.
 Ашыкъ-бушукъ кыутулдула дорбун теренине кючден.

Къыз айтады Автандилге: «Насыбынг тутду, ма келди,
Хайда букъ, аллах сакъласын, ол сени мында кѣргенден,
Андан къоркъмагъан бир инсан болмаз бу жерни юсюнде,
Артда кѣрсе, чамланмазча этерме, терк букъ теренде».

Автандил букъду олсагъат, къыз кѣргюзтген жерге къачып.
Батыр тюшеди атындан, кюмюш — къалчаны, къылычы.
Уллу гузаба этдиле, тийрени алды къычырыкъ.
Жаш жепичикден кѣреди излеген адамын ачыкъ.

Жилямукъ, ырхыча, талай, саз этип къойду бетлерин.
Жилядыла экиси да, таза эрикгинчи дерин.
Сабыр болдула, Тариэл алды атыны иерин,
Атадыла кѣз жашыны ауурлугъун кирпиклерин.

Автандил, ташатын къарап, кѣреди халны алайда.
Жаш солурча, Асмаат жерге бир къаплан терини жайды.
Тариэл олтурду ары, бетин булут тумалады.
Дум кирпиклерин биягъы исси жилямукъ талады.

Чакъгъыч ташдан жилтин чагъып, отну тиргизеди Асмаат
Бир эт шаугютчюк къуууруп къапдырыгъа эте мурат.
Салды, алай Тариэлни ичине бармайды бир зат.
Чайнап кѣрюп, атып къойду, жутаргъа кючю жокъду шарт.

Жанбашындан тыянды да, бираз теке къалкъуу этди.
Сескенип, секирип турду, къычырыгъын дуния эштди.
Кѣкюрегин, башын туююп, кесеу этерге жетдирди.
Асмаат ол ишге тѣзалмай, къан ырхы талады бетин.

Асмаат сорду: «Былай терк сен бюгюн нек къайтып келгененг?»
Жаш айтды: «Ууда айланган бир патчахха тюбегенем.
Аскери — кѣп, жюклерин да ауур болгъанын кѣргенем.
Ала жыйылгъан таланы мен туурасына келгенем.

Аланы кефлерин кѣрюп, ичими от алып къалды.
Кесими аяп, алагъа тюбемезча кенде къалдым.
Бир жанына бурулдум да, ары, агъачха жол алдым.
Озуп кетселе, — дедим мен, — танг бла кетерме къайтып».

Исси жилямукъ Асмаатны биягъы жууду кѣзлерин,
Жашха айтды: «Сен агъачда дайым жюрюйсе кесинглей.
Адам къоймайса къатынга, жапсарыргъа деп келселе,
Ол иш Нестаннга болушмаз, къой, къыйналма керексизге.

Айланып чыгып кѳргенсе бар жер башыны этегин;
Бир адам кѳалай тапмадың, санга нѳгерлик этерик,
Бу кѳыйынлы кюнлерингде сени кѳлюнге жетерик?
Сен ѳлсенг, суйген кѳзынѳг да кѳрмез жашауну хатерин».

Жаш айтды: «Эгечим, сѳзюнг — халал жюрекин жарыгы.
Алай, жокѳду манга дарман, багѳарча жюрек жарама.
Туумагѳанды аллай адам, манга нѳгерге жарарыкѳ.
Мен излеген бу дунияда, — теркирек жетсин ажалым.

Кѳадары манга ушагѳан жокѳду бу кѳкню тѳбюнде,
Кѳрюрге суйсем окѳуна не тѳшюмде, не тѳнюмде.
Ким бѳллюкѳду жарсыууму? Аллай умутдан тѳнюгюлѳюм,
Сенден сора, ой эгечим, тенгим жокѳ кѳыйын кѳнюмде».

Кѳызгѳа жан кирди да айтды: «Кѳоркѳгѳан да этеме, алай
Сени татлы тенгинге да манга кѳадар буюргѳанлы,
Букѳдуралмайма бир ишни, ѳлтюрсенг иш да алайлай.
Мындан кѳпге соза турсам, андан да кѳаллыкѳбыз кѳурлай».

Жаш айтады: «Ангылатчы жаз тилинги теркирек сен,
Аллай адамны аллахсыз кѳалай тапхын, айтчы, эслеп?
Аллах жазгѳанды сора уа бу жазыуну манга кеси.
Агѳач кишича болгѳанма, кесимдеди битеу терслик».

Кѳыз бютѳн да таукел болду: «Асыры создум хапарны,
Алай мен келтирсем бери санга тенг боллукѳ адамны,
ѳмюрге да жюрегинге асыулукѳ этерик жанны,
Бусагѳат сен манга ант эт ачитмазгѳа мында аны».

Жаш айтды: «Келтир, кѳууандыр, огѳурсуз адамса, деме.
Мени бу кюннге жетдирген кѳзым бла ант этеме:
Юсюнден тѳгюн тѳшюрем, туурма жеримден тепмей.
Азуу айтханы мардады, кѳлюне толу жетерме».

VIII

ТАРИЭЛНИ АВАНДИЛГЕ ТЮБЕГЕНИ

Асмат жеринден турду да, ол жаш букъгъан жерге кирди,
«Иш тап бола турады»,— деп, Авандилге кел этдирди.
Толгъан ай кибик бир жашны, къолундан тутуп, келтирди.
Тариэл аны кёргенде, ол анга кюнча кёрюндю.

Тариэл алгъа атлады: экиси — тамам эки кюн,
Ол угъай, тамам — эки ай, жарыкъ төгедиле эркин.
Экиси да кылычлача,— аланы кимге тенг этгин;
Жетегейле — экиси да, жокъду жан алагъа жетген.

Къаты къучакълашадыла, тюз туугъан къарындашлача,
Тансыкъладыла бир бирни, адам ангылаталмазча,
Экиси да жилядыла, бир бирни кючден тапханча.
Бетлерин талайды ырхы, саулай эл да тыялмазча.

Тариэл, бетине къарап, Авандилни къолун тутду.
Кёп жилядыла олтуруп, бар дунияны да унутуп.
Асмат, къатларына келип, айтды жапсарыр умутда:
«Къоюгъуз бир, сизни кёрюп, кюн чыгъалмайды булутдан».

Ол бар ишледен сора да, Тариэл жарыкълай къалды.
Авандилге былай сорду: «Къайдан чыкъдыңг бери, къайдан,
Къайсы жерледен келгенсе, уолан, къайсы узакъладан?
Мени сора эсенг, мен а — жанындан тойгъан бир адам».

Авандил да сёз айтыргъа усталыкъ къушун жиберди:
«Сен арсланса, Тариэл, сау бол, бек жарыкъ тюбединг!
Мен араблыма, Араба кёп мюлкюм да бар кёп элде.
Сюймекликни жесириме, сюймеклик оту кюл этди.

Патчахны кызын сюйгенме, не кыйынды ансыз тургъан!
Шёндю ма ол кыз кесиди патчах тахтада олтургъан.
Сен мени таныялмайса, кёрген а этгенсе туура.
Бир жол кёп аскерни кырып, этгененг барын къан тулукъ.

Сени бир ёзенде кёрюп, биз къатынга келген эдик,
Чакъырып кёрдюк да; сен а бизни сансыз этген эдинг;
Патчахыбыз ачыуланып, ызынгдан сюрдюрген эди.
Къатынга келгенни уруп, сал этип, къан тэккен эдинг.

Жашланы къамичи бла къайишликлерин къобардың!
Патчах да бир тебиреди, алай сен думп болуп къалдың!
Жин кибик, къутулуп кетдинг, изледик, хоу бир да, къайда.
Ол бизге бек ачыу тийди, сейир эте жашы, къарты.

Патчахыбыз мудах болду, ол — кесин бек суйген адам,
Ким эсе да, табыгъыз деп, аскерге буйругъун айтды.
Алай сени табалмадыкъ, сени кёрген да жокъ анда.
Мени бери ийген къыз а къайда ариу кюнден, айдан.

Къыз айтды манга: «Ол жашны ким болгъанын бир билип кел,
Сен айтханны мен этерме, шагъат болур битеу да эл.
Юч жыл айлан, дегенди ол, тыймасын не жауун, не жел».
Ийнан, — аллай бир заманы суймеклигим болмады сел.

Шёндюлеге дери сени кёргеннге тубемей келдим;
Санга хыны сёлешгенле тубедиле да бир жерде.
Аладан бирин а, уруп, тюз да мыллык этип ийдинг.
Ол юч жашны таматасы мени бу жолгъа тюзетди».

Ол заманда болгъан ишни батыр эсине тюшюрдю.
«Кёп заман озгъанды, — деди, — мен эслей келеме кюнден.
Патчахны, сени да ууда кёргенем кюнню тюшюнде.
Ол суйгениме тансыкъдан олтура эдим кючсуне.

Не ишигиз къалгъан эди, не излей эдигиз менден?
Сиз — къууанчдан эсиргенле, мен а — ачыудан тюгеннген;
Жигитчикле болдугъуз да, манга чапдыгъыз кёбеулен,
Алай, нёгерлеригизни ёлюклерин ташытдым мен.

Къарасам — патчах келеди, ачыулу хал алып бети.
Анга жаным ауруду да, аны ючюн тиймей кетдим.
Кёз туурасындан къарадым, ол адамгъа хурмет этип.
Атым а атмыды, — желди, учуп мени алып кетди.

Кёзню къагъып ачхынчынига къутулуучума адамдан,
Алыкъа бир заманда да тарыкъмагъанма атымдан.
Аман ниетим жокъ эди бир кишиге мени анда.
Сиз нек кюреше эдигиз мени бла ол заманда?

Сени уа огьурлулугъунг бек ыразы этди мени.
Жигит, ариу да адамса, кюннге ушатама сени.
Къыйынлыкъ кѣргенсе, алай зыраф туйюлдо кѣргенинг.
Мени тапхан тынч туйюлдо, — ёксюзюме кѣкню, жерни».

Жаш айтады: «Бек кѣтюрдюнг, сени да аллах кѣтюрсюн,
Мен аллай адам туйюлме, манга хурмет этерча сен.
Сенсе кюн, кѣкден жарытхан, жашната битеу жер юсюн.
Кѣп къыйналсаиң да, кетмеди бетингден огьурлу тюрсюн.

Бу улуу хурмет этиуюнг женгил этди бар жюгюю.
Кеси ишими къояма, сени биргенге жюрююю;
Жулдузумдан да сен иги, сени жаратды жюрегим.
Къулунг боллукъма, къойнуна киргинчи сыйлы жерими».

Тариэл айтды: «Ма энди кѣрдюм жюрегинги отун.
Мен аллай бир не этгенме, айт, кесинг да берлакъ олтур.
Межнун межпуннга болушур ючюн кесин да унутур.
Сени къзыннгдан айырсам, бу жер мени къояр жутуп.

Къзыннгы буйругъу бла мени излерге атландынг.
Ез жигитлигинг, аллах да болушдула да, ма тапдынг,
Мен а элимден узакъда быллай бирге нек айландым?
Аны айтсам, суймеклик от мени кюл этер да анда».

Асмаат айтды Тариэлге: «Бу туруудан хайыр — бек аз,
Кесинг айтыргъа суймесенг, къысаргъа бютюн жарамаз.
Алай, бу жаш сени ючюн ёлюмден да артха турмаз.
Къадарынгы билсе уа ол, болушургъа да болур баз.

Автандил кюрешген эди, айт манга толу хапар, деп.
Аллах онг берсин, кесинг айт, сѣз эшитмегенди менден.
Ол ангылар да, болушур, нек букъдураса тенгингден.
Аллахны буйругъуду ол, къутулмазса буйрукъ ишден».

Асмаатны сѣю сагъышха къалдырады Тариэлни.
Айтды Асмаатха: «Ол кюнден бери нѣгер этдим сени.
Уста билесе — жарама дарман табылмаз экенин.
Аны юсюне бу жаш да жарсытып турады мени».

Жашха айтады Тариэл: «Биреуню къарындаш этсенг,
Аны ючюннге кесинги ёлюм желине элтдир сен.
Аллах биреуню жаратмаз, бирсине ёлюм бермесе.
Тынгыла манга, айтайым, — ажалым окъуна жетсин».

Аснатха: «Бар, суу келтир да, былайгъа къатыма олтур.
Эсим иш аугъан болса да, суудан бетиме бюрке тур.
Елюп иш къалсам а, табу, къойма былайда унутуп,
Адетдеча, къабыр къазып, мени сыйлы жерге букъдур».

Жагъа тюймесин тешди жаш, узакъ жолгъа хазырланды.
Кюн булутха кирген кибик, мудахлыкъгъа тумаланды.
Башлаямайын кѣп турду, битеу жашауу — аллында.
Сора терен кючсюндю да, сюймеклик жара ашланды:

«О, сюйгеним, кѣз жарыгъым, къутулуп кетген къанатлым,
Ахшы умутум, жашауум, — аллынга бир кѣп къаратдынг!
Ким кесди, жаннет терегим, шо аллай бир ким къадалды?!
Жарлы жюрегим сакъ отда, къара кесеуча, къаралды».

IX

**ТАРИЭЛ АВТАНДИЛГЕ КЕСИНИ
ЖАШАУУНУ ХАПАРЫН АЙТАДЫ**

«Тынгыла хапарыма, жаш, бар болгъанны тап тизерме;
Тилим унамайды, алай, тѣзген да бек кѣп тѣзгенме
Бу кюннге тындыргъандан мен умутуму юзгенме.
Жилягъанма, жарсыгъанма, энди уа мен не излейме?!

Сен билесе: Индостанны жети патчахы болгъанды.
Беш да патчахны жерлерин Парсадан къолгъа жыйгъанды.
Ол кеси да — чомарт, ъхтем, сѣзю да иги баргъанды,
Кефи — арслан, бети уа — Кюн, халкъгъа оноу эталгъанды.

Жетинчи патчах а — атам, жаугъа аякъ урдурмагъан,
Серидан эди аты да, бир окъдан кѣзюм жуммагъан,
Душман аты болгъан анга сѣлеширге базынмагъан,
Ууда, тойлада кечине, бир къыйынлыкъ сынамагъан.

Кеси жангыз болгъанына жарсып, быллай оюм этди:
«Не этерге да билмейме, мюлкъюм да, жерим да кѣпден.
Кѣп душманны кери къыстап, бар жерлерин къолгъа этдим.
Парсаданнга барайым да, жакъ тилейим уллу бийден.

Сора атам Парсаданнга келечисин къурап ийди.
Андан былай айтдырады: «Индостан — къолунгда битеу,
Сен мени да ал кесинге, бир башха кѣрмем тенгимден,
Тенглигибиз кѣче барсын бир тѣлюге бир тѣлюден».

Серидандан келген хапар той этдирди Парсаданнга.
Ол да келечисин ийди: «Бек ыразы болдум санга,
Сен да — менича бир патчах, алай — бирликни сайлагъан.
Кел, къарындашымча кѣрюп, берирме бек сыйлы саугъа».

Аны патчахлай да къоюп, тенгиз аскерге баш этди.
Мында тенгиз аскер башчы бар аскерге да баш эди.
Аны къуллукъ этиуюне бек уллу ыспас этилди.
Къырал башчылыкъдан башха бар оноу анга берилди.

Тюз кесинча кёрюп турду Парсадан мени атамы,
Кишиге да кёшмай аны, кётюрдю керти адамын.
Жауланы кяпха жыйыуда, ууда да аты айтылды.
Бюгюн да жигит атама ушайлайма арталлы.

Патчахны бла бийчени жокъ эди да сабийлери,
Бек жарсый эдиле ала, бек жарсый эди аскери.
Ол заманда мен туудум да, кюнюм жокъду андан бери:
«Ез баламыча кёрюме», — деп ол Парсадан сёз берди.

Патчах да, бийче да керти, сабийлеринча кёрдюле.
Къыралгъа баш болур кибик, мени алай юйретдиле.
Оноугъа тюзелир ючюн, эл эслисине бердиле.
Ёсдюм: жюрегим — арслан, чырайым — тюз кюн эдиле.

Ма Асмаат да шагъатымды, айтчы, Асмаат, сен да, табу,
Кюнден да арну эдим мен, кёкден, жерден да нюр табын,
Айта эди мени кёрген: «Жаннетде ёсген болур бу!»
Энди уа тауусулгъанма, бетими ауана жабын.

Мени беш жылым жетгенде, бийчени да къарны болду.
Сора кючюнюп айтады: «Ол бийчебизге къыз тууду».
Тариэлни эси азды: Асмаат бетине суу къуйду.
Тариэл, эс жыйып, айтды: «Кёкде кюнню да къыз озду!»

Аны юсюнден айтыргъа сёзюм да къайдан жеталсын:
Парсаданны къууанчыны жокъ эди чеги, мардасы.
Патчахла жыйыладыла, хар кимни — сыйлы саугъасы,
Чий алтын юлешедиле, — бай болду халкъны барысы.

Къууанч бошалды. Экибиз ёсебиз ол юйде бирге.
Ол къыз а — бар жер башына жарыкъ да, жазыу да берген,
Патчах да, бийче да бизни бир да айырмай ёсдюрген —
Анга бир ат атадыла, олду жанымы кюл этген».

Атын айтып башлагъанлай, Тариэлни эси азды.
Автандил да тёзалмады; ол да аяусуз жилияды.
Къыз Тариэлни, суу чачып, азгъан эсин аяздырды.
Хапар черегини сууу саркъып башлады аз-аздан.

«Да бал кибик, шекер кибик, аты уа — Нестан-Дареджан,
Жети жылында окъуна бир эсли, бир адепли жан.
Ай суратча, кюн сыфатча, — менича межнунга — ажал.
Ансыз кюнюнг — кюнюнгмюдю, къалай чыдагъын, жарлы жан.

Жетген кызы болганында ол, мен да — хайт деген жаш элде.
Кырал оноуга кызы да жарарыгын кѳргенинде,
Парсадан, ыразы болуп, мени атама жиберди.
Ол заманда арсланны, киштикнича, жыгга эдим.

Патчах бир уллу кваланы ишлетип берди кызына:
Мермер ташны аямады, ариу этерге кызынып,
Арбазында — гюл тахта, кѳл; кѳлню уа сууу — кыызгылдым.
Ма ол квалада турган кызы жюрегиме жол ызлады.

Кызы бек кыуанычу эди гюлню ариу ийисине.
Бахчагга чыгычу эди, гюлменди атып юсюне.
Патчахны эгечи Давар тура эди биргесине,
Анга аналыкѳ этерге борч алган эди кесине.

Отоула кыралыпдыла, — тюз жаннетге ушар эди.
Ол кызыны ариу бетинде гюл нюрю бир кыдар эди.
Асмаг нѳгер кызы эди, эки шапа да бар эди.
Аллай халда ѳсген кызыны кѳрсенг, кѳзюнг кымар эди.

Он беш жылым жетгенде да, патчах, кетермей кѳзюнден,
Жашын кибики, жюрютеди кече-кюн да биргесине.
Кючюм-кыарыуум кыайнады, жаннет тереги ѳсгенлей.
Марауда да, тутушта да жан жетмей эди кесиме.

Бир огум да жазмай эди, сынашсакѳ эди марауда,
Андан бошагандан сора топ сюре эдим майданда.
Эриксем, той этип турдум, озуп окыуна мардадан.
Бюгюн а Нестан ариуум айырды бар муратымдан.

Атам ѳлдю. Ёксюз болдум. Кюню батды Сариданны;
Той, оюн, жыр да кесилди кваласында Парсаданны.
Сюймегенле кыуандыла, ѳлюп кетгенине аны,
Сюйгенле уа жарсыдыла, ачыу кюйдюрюп аланы.

Мен а сакыал жюлюмедим саппа-сау жылыны кѳзюнде.
Не кечем жокѳ, не кюнюм жокѳ, — жукѳу кирмейди кѳзюме.
Элни эсли адамлары айтдыла быллай сѳзлени:
«Кырангы теш, — дейди патчах, олду аны излегени,

Биз сенден да бек жарсыйбыз, ол бизге да жууукѳ эди».
Парсадан ол адамладан кѳп баггалы саууга ийди.
Атамы кыуллугун манга патчах толусунлай берди:
«Аскериме баш боллукѳса, атанга уша сен», — деди.

Жюрегими ауур ташла аяусуз эзе эдиле;
Элни эслилери мени кьалагъа алып келдиле,
Индостанны бар бийлери аны ючюн той этдиле,
Патчах бла бийче манга, саламлашып, тубедиле.

Ала мени олтуртдула кеслерини кьатларына.
Атангы кьуллугъун ал деп, ала энтда кьатладыла.
Унамадым да, ала уа мени жангыдан кьысдыла.
Кьоймадыла. Сора мени аскер башчыгъа салдыла.

Андан бери заман озду, оюлгъан болур кеп кьяя.
Айтайым мен хапарымы: кьыйын ишди ол, бек кьыйын.
Ма бу хаух дуння, ачуну бир бири ызындан кьуя,
Турады бюгюнлюкде да мени борбайымы кьяя».

Х
ТАРИЭЛНИ СЮЙМЕКЛИГИНИ
ЮСЮНДЕН ХАПАР

Бир аздан сора Тариэл дагъыда хапарын айтды:
«Бирде Парсадан бла мен келе эдик уудан къайтып,
«Къызымы кере барайыкъ», — деди ол, — ма бу къалада».
Сормайса сен: андан бери жаным къалай кечиналды...

Къарап кезюнг тоймаз эди, — бир терек бахчагъа кирдим,
Къанатлыла ариу жырлай, аллай жыр болмаз ёмюрде,
Гюл бетли шаудан суула да, — аллайны биринчи кёрдюм,
Окъа чалыулу къатапа — эшик жабыу бир сейирлик.

Бир-эки жаз тауукъну да ююш этдик да ол къызгъа,
Ичими от алды, тюз да кире баргъанлай арбазгъа.
Андан бери жюрегимде сюймеклик асыпды къазан.
Ол окъ тийгенли барады жюрегим къызадан къыза.

Дурус биле эдим патчах къызын букъдургъанын халкъдан,
Ол себепден патчах кирди, мен эшик артында къалдым.
Селешгенлерин эштеме, къызны кёрюрге уа къайда!
Асматы неди патчах, кеп мычымай, олсагъатдан.

Асмаз жабыуну ачханда, кезюм илинди Нестаннга.
Дуння кезюм ачмагъанды алыкъынчы аллай жаннга.
«Жаз тауукълагъа ийгенди», — деди Асмаз, келип, манга.
Андан бери аман кюнлю чыгъып турама хар тангнга.

Кюнню да озгъан ол къызны энди жарыгъы таркъайды...»
Тариэл а, биягъыча, эси азып, аууп къалды.
Автандилни, Асматы да жилауларындан жер къанды:
«Халкъны ийманын юйюрген жашны кючу энди къайда?»

Этиучюсюн этди Асмаз, — жашны бетине суу чачды;
Тили айланмай кеп турду, — жюгю ауур эди жашны.
Олтуруп да бираз турду, тамам, кел бола кез жашы.
Сора айтды: «Нечик уллу къыйынлыкъ берди бу жашау;

Жашаугъа жанын бек атхан — къапмай амалы жокъ
 Бу хаух дуняда хар зат да ётюрюк болгъанын эслеп,
 Бу жашау бла кюрешген адамды дуняда эсли;
 Хапар отну ышырайыкъ, алыкъа жаным сау эсе.

Жаз тауукъланы бердим мен, кёзюм а къарангы этди.
 Аудум да къалдым, кючюм а, не билейим, къайры кетди.
 Къайтышхан сагъатымда уа бир жилиу-сыйыт эшитдим.
 Уллу жолгъа атланганча, халкъ жыйылып тегерекде.

Къарасам, — бир бай отоуда мен къуш тешекге батылып.
 Къатыма келип жилийла патчах эм аны къатыны,
 Чачлары-башлары жулкъа, ол иш бар халкъгъа айтылып.
 Хахимле хукму этдиле: «Бу жашны барды шайтаны».

Патчах юсюме къапланды кёзлерими ачхан чакъда;
 «О жашым, бир сёзчюк айтчы», — деп ол мени къучакълады,
 Аузуму да ачалмадым, — эсим жюрюйдю узакъда.
 Жугъуму да билмей къалдым, къаным да башыма чапды.

Къалмагъанлай жыйылдыла эфендиле эм хахимле.
 Къолунда бирер къураны ол ары келген хар кимни.
 Бирлери шайтанлыды деп, бирлери бола экили.
 Юч кюн жатдым ма ол халлы, суу-салам болгъанлай, кюйюп.

Хахимле сейир этдиле: «Не болур муну аурууу?»,
 Дарман керекли туююлду, — барды муну бир жарсыуу.
 Бир бирледе сандырайма, бир — кюе, бир — бола сууукъ.
 Патчахны къатыны жилип, кеп этди тенгизни сууун.

Саууму-шаууму билмей, юч кюн турдум ол къалада.
 Бираз къайтышхандан сора, иш туура болду алайда.
 Сагъыш этдим: «О аллахым, мен къалайдама, къалайда?»
 «Я аллахым, сен тёзюм бер!» — деп тилеп турдум къадардан.

«О аллахым, жанымы къой, ангыла сен тилегими,
 Саулукъ бер, кете барайым, жалан олду тилеригим.
 Тасхам билинир да къалыр, мында турсам, тенглериме!»
 Аллах эштип тилегими, кийик этди жюрегими.

Аз-аздан тура башладым. Патчахха да билдирдиле.
 Ол да, аны къатыны да олсагъат жетип келдиле.
 «Къалайды, жашыбыз, халынг?» — деп бек гузаба этдиле,
 Халымы тап кёрюп ала, аллахха алгъыш этдиле.

Патчах манга дарман берди, ариу кёрюп эркелетди.
«Таматам, — дедим мен анга, — жүрегим жерине келди.
Кел, атлагъа минейик да, айланайыкъ, чыгып элден».
Атланы келтирдиле да, минип элден чыгып кетдик.

Бир уллу ёзенден ётюп, андан суу бойнуна жетдик.
Патчах мени ашырды да, кеси да юйюне кетди.
Юйге кире баргъанымлай, мени кёлюм аман этди.
«Елгенден сора иш жокъду, жазууум ол болур», — дедим.

Жарсыуум бетими урлап, кюзде чапыракълай болдум.
Он минг бичакъ келип тийип, жүрегим жарадан толду.
Жумушчубузну сакълауул чакъырып кетди отодан.
«Халымы ишми билдиле» — деп, къайгъы эте олтурдум.

«Адам келгенди Асмадан», — дедиле да, кирсин дедим.
Асмадан келген келечи суймеклик къагъыт келтирди.
«Асмадмы суйгенди мени?» — деп алайда сейир этдим.
Мени уа аллай умутум ёмюрюмде да жокъ эди.

Сагъыш этдим: «Ичги сёзюн ачаргъа къалай болду баз?
Болса да, жууап жазайым, ансы бетиме ушамаз.
Менден умутун юзсе уа, ол мени аз къаргъай турмаз».
Ариу жууап жазып ийдим, кёлюмден жазмагъан сунмаз.

Заман оза, жүрегим а барады кюеден кюе,
Жашла бла да чыкъмайма, бекленипме кесим юйге,
Патчахха да кёрюнмейме; хахимле кёпден кёп келе:
Андан бери насыпсызлыкъ — мени жашаууму кюю.

Хакими, эфендиси да болалмагъанда, Парсадан:
«Къаны кётюрюлген болур, ёлтюрмейин жаны саудан,
Къанын бошлагъыз», — деди да, мён а жукъ айтмадым анда.
Тасхамы билдирмез ючюн, алмагъа къойдум къанымдан.

Къаным алыннгандан сора жатама биягъы мудах.
Жумушчум кирип келеди. «Не керекди, — дедим, — мында?»
«Асмад къагъытын ийгенди энтда керти адамындан».
Къызгъа айып этдим да, мен: «Келме къойчу», — дедим анда.

Асмадны келечисинден къагъытны кёлуума алдым.
Манга тюберге суйгенин ол къагъытдан ангыладым.
«Ахшы, — дедим жууабымда, — тюбейик бир тап заманда,
Сен къалайда дей эсенг да, мен табылырма алайда».

34135330
1182010133

Сора кесим сагъыш этдим: «Манга ол иш а ушармы,
Мен бу уллу Индостанны бар аскерлерине башма.
Бир ишекли бир болсала, минг кере тинтирле, шашмай,
Ишни болушун билселе, — бу дуняда жер да басма».

Патчахдан келечи келди, салам айтып таматадан:
«Саууз болма, деп сорады ол сени суйген Парсадан.
«Сау болсун, игиме, — дедим, — алгъандан сора бираз къан,
Энди кесим да чыгъарма, аллах сакъласын хатадан».

«Кёрлюк къыйынынг ол болсун», — деди патчах, манга тубей.
Жарагъан атха миндирип, бермей не къалчан, не кубе.
Кеси да минди атына, алгъа кетедиле кёпле.
Ууда солуп зауукъ этдик, сейир эте жерле, кёкле.

Уудан къайтхандан сора уа, ой аллай къууанч башланды! —
Жырчысы, къобузчусу да бар усталыгъын бошлады.
Накъут-налмас юлешинди хар адамгъа баш башындан.
Бир адам да кем къалмады бу къууанчда сыйлы ашдан.

Не кюрешдим эсе да мен, къоймады суймеклик кючу:
Ол къыз эсиме тюшгенлей, кюйюп башлай эди ичим.
Тенглерими алып кетдим, — келдиле уллу эм кичи.
Юйюмде да къууанч этдим, тасхамы билдирмез ючюн.

Къулагъыма шыбырдады жумушчум, келип, алайда:
«Бир тиширычукъ сурайды, сакълапды ма инолайда,
Ким болгъанын билалмадым аны бу ингир алада». —
«Отоуума элт, аны мен чакъыргъанма», — дедим анда.

Къонакъла да къозгъалдыла, мен туруп тебирегенде.
«Жеригизден да тепмегиз, мен терк окъун келликме», — деп,
Мен отоуум таба кетдим. Жумушчум эшик юсюнде.
Хош этеме жюрегими, уялмаз кибиб бу иште.

Отоугъа кирдим. Тиширыу мени таба тебиреди:
«Манга бек уллу насыпды ма сени кёргеним», — деди.
Сейир этдим мен: «Бу адам алай ачыкъ нек сёлешди?
Эшта да, биле болмаз бу уллу суймеклик адетин».

Мен тапчаннга олтурама, ол а турады жеринде.
«Уяла иш болур, — дейме, — мени къатыма келирге».
Мен сорама: «Сюе эсенг, нек сюелесе да кенгде?»
Бир да жууап къайтармады, — къача болур эди сёзден.

Ол айтады: «Бек уялдым, кирип кетер кибик жерге;
Сени асыры суйгенден келген сунма мени бери.
Не болса да, сабырлыгың — иги адетиди эрни,
Аны ючюннге да сау бол, мени бек намыслы кёрдюңг».

Сора, жууукъ келип, айтды: «Айып этме, улан, манга,
Мени ием, бир ариу жан, къагъытчыкъ ийгенди санга,
Ма, мунуча, жигит ишле тёреди ол ариу жаннга.
Сёзюм жетмейди айтыргъа, окъуп кёр — неди — ол саугъа».

НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ СЮЙГЕН ЖАШЫНА ЖАЗГЪАН БИРИНЧИ КЪАГЪЫТЫ

Жюрегиме от салгъанны къагъытын алып къарадым.
Ол жаза эди ма былай: «О арслан, сен жарангы
Букъдургъан эт, мен сениме, сенсиз кюном а — къарангы,
Бу къагъытны иги окъу, Асмат тапдырыр къагъытны.

Керексиз жарсыу — ёлюмдю, сен ол ишни ангыласанг,
Андан эсе, жигит улан, жигитлик эт сен, — эталсанг:
Битеу Хатай жалчыбызды, алай тѣлемейди жасакъ,
Къапха жыяргъа керекди, ишни тюзетирден къалса.

Эртдеден суююп турама мен санга эрге барыргъа,
Алай, тап тюшмей тургъанды сени бир жууукъ таныргъа,
Ауругъанынгы кѣрдюм мен, дарманынг а жокъ багъаргъа,
Дарманынг а ма мен эдим, мен да бой салдым къадаргъа.

Сѣзню мен ачыкъ салайым, сен айтханыма тынгыла:
Уруш бла бар Хатайгъа, бюгюнден къалмай, танг бла,
Жарсыуунгдан ол жигитлик къайда игиди, ангыла.
Андан сора кюн не этсин, — мен кеченги бурдум тангнга».

Асмат толу хапар айтды, ачылып сѣзню устасы.
Мени халымы сорсанг а, — къууанчымы жокъ мардасы.
Къысылып тургъан жюрегим жеринде да нек тохтасын,
Бетиме да къан киреди, табылып къалгъанча тасым.

**ТАРИЭЛНИ СЮЙГЕН КЪЫЗЫНА ЖАЗГЪАН
КЪАГЪЫТЫ**

Кёзюме салдым Нестанны ол манга ийген къагъытын.
Сора жаздым: «Мени айым, кюн неди сени къатынга!
Сенсиз бир кюн жашамайым, олду тилегим аллахдан,
Кесими санайма бюгюн мен ол дуниядан къайтханнга».

Асматха айтдым: «Мен мындан башха жазалмайма бир зат.
Ол мени насыплы этди, аны сен анга толу айт,
Анама жангыдан туудум. Энди уа мен этеме ант:
Ол айтханны мен этерме, жүрегимде уа бар къууат».

Сора АсMAT айтды манга: «Сен къалагъа келген кюнде,
Мени сюйгенча этип тур, мени тутуп тур кёзюнгде,
Нестан кеси да айтханды, алай этсек, тап болур деп,
Аллах сакъласын сёзюбюз бир инсаннга эштилгенден».

Нечик акъыллыды Нестан, толу билдим алайда мен, —
Кеси арбазда кёрюнсе, кюнюю булутха кийирген,
Аууздан чыкъгъан сёзю уа кёлюнгю таугъа тенг этген,
Нюрлю бетини жарыгъы битеу дунягъа да жетген.

АсMATха алтын чёмючде сыйлы затла саугъа этдим.
Алыргъа унамады ол. «Хар затым эркинди», — деди.
Жалан бир жүзюкню алды, ол да гитче жүзюк эди:
«Эсде тутар ючюн, бу да манга жетерикди», — деди.

АсMAT туруп чыгъып кетди, кёлюм рахатлыкъдан къанды.
Жюрегими кюйдюрген от эрлай окъуна жукъланды.
Тенглерим олтургъан жерге къууана, ышара къайтдым.
Той-оюн бютюн къайнады, жарыкъ бола жашы, къарты.

XIV
НЕСТАН ТАРИЭЛНИ КЕСИНЕ
ЧАКЪЫРАДЫ

Бирде юйге келе келдим, — халым туююл эди доюн,
 Жуктуму кыстайды кери ол кызны юсюнден оюм,
 Ол кьойнумдагы кыагыт а эте жүрегимде тоюн.
 Жумушчум кирип келди да, — жарып кыалады отоуум:

«Асмадан адам келгенди». «Кирмеге кьой бери», — дедим.
 Асмаат жазады: «Сюйгенинг сакылап турады эртдеден».
 Ичине жан киреди да, жарсыу сылжырап юсюмден,
 Жумушчуму алама да, жетип барама ары мен.

Терекле ичине кирдим, — киши кёрюнмейди анда.
 Бир заманда Асмаат келип, жарыккы сюелди аллымда.
 «Жүрегингден кыаманы мен чыгъардым, — деди алайда, —
 Кири да кёрчю сен гюлюнгу, тансыгъынгы ал айынгдан».

Асмаат, аллыма ётдю да, эшик жабыуну кенг ачды.
 Бир омаккы тахтаны кёрдюм, — Бадашхандан келген ташдан.
 Юсюнде Нестан олтуруп, — кюнню нюрю кезде-кыашда.
 Дум кирпиклерин кётюрдю — бар кьоркыуум кери кыачды.

Мен турама сюелгенлей, ол да айтса уа бир сёзчюк,
 Кёзлери бла ашайды, нечик кыарайды ол, нечик!
 Асмаатка ол бир зат айтды, — биягы от алды ичим:
 «Энди уа бар», — деди Асмаат. Уллу Жер башлады кёчюп.

Ма алайлай чыгып кетдим. Асмаат да ашыра чыккыды:
 «О, хаух дуння, бу насыпны нек сыйыраса ачыккыдан?
 Ышандыгъан да бир этип, умутуму атын жыккыдынг», —
 Дедим, жүрегим а бютюн бек эзилди, бек ачыды.

Жапсарыргы мурат эте, Асмаат айта эди былай:
 «Жүрегинги кыыйнама сен, хайт де, керти киши бола,
 Жарсыуунгу жолун кес да, кыазанлаш таукеллик бла,
 Сёлеширге уялады — алай этиучюлле была».

«О, эгечим,— дедим мен да,— таза балхамымса мени,
Бек тилейме, алайлай кьал, суууп кьалмасын суюгеним,
Тур ол кьызымы юсюнден тохтамай хапар ийгенлей,
Бир зат билсенг да, букьдурма; сёзюнгю сакълайма сени».

Атыма миндим да, кетдим аллым айланган тюзлеге.
Отоуума кьайтдым, алай жукьу кирмейди кёзюме.
Саз болду ол ариу бетим, кьуруй барады тёзюмюм.
Тангны атарын да суюмей турдум, излемей ёзгени.

ХАТАЙЛЫЛАНЫ ТАРИЭЛГЕ ЖАЗГЪАН ЖУУАП КЪАГЪЫТЛАРЫ

Кѐп да сакълатмай, Хатайдан хапарчы да келип къалды,
Бѐрклерибизге къатылып, жазадыла жууап къагъыт:
«Биз да мыйыкъ жюрютебиз, къалаларыбыз да — къаты,
Кимди ол сизни башчыгъыз, кимди ол, къайдады, къайда?!

Менме жазгъан, Рамаз патчах, ахшы уланым, Тариэл;
Ол сен бизге жазгъан затха сейир этер эди сау эл.
Къалай болалдынг аллынга мени чакъырыргъа таукел?
Мындан сора алай этме, къанынгда ойнамасын жел».

Аскерни жыйдым алайда, къуугъунла ийип, эл элден.
Аллай бир аскер жыйылды, — кѐкде жулдуздан кѐп эди:
Атлы — аты бла болду, итли — ити бла келди.
Таула, тарла да, тюзле да толуп къалдыла аскерден.

Жыйылдыла терк окъуна аскерлерим хар къалайдан,
Жыйылдыла, сюелдиле, — туурадан ъхтем къарадым.
Бары да, бир кибик, жигит болгъанларын бек жаратдым.
Къажар къылычларыбыз бар, тулпар, — хар бирини аты.

Къызыл-къара байрагъыбыз къанат таууш этди желде.
Билдирдим жыйылгъанлагъа жортуулгъа чыгъабыз деп.
Алай, ырахатлыкъ жокъду бу насыпсыз жюрегимде:
«Къызны кѐрмей къалай кетгин, къыйын ишге тубегенде?»

Отоуума къайтып келдим, жюрегими байлай жарсыу.
Кѐз жашларым тѐгюлдюле, ычхынганча тыйылгъан суу.
«Ой насыпсыз жаным, — дедим, — жокъмуду санга бир асыу?
Гюл да шо неге керекди, аны бир юзmezлик болсанг».

161169330
002010333

XVI

ТАРИЭЛНИ БЛА НЕСТАННЫ
ТЮБЕГЕНЛЕРИ

Жумушчум кирип келди да, сейирге кьалдыра мени,
Бир кьагьытны берди манга, айта Асмадан келгенин.
Ол жазады: «Сени кюнюнг аллынга кьарайды сени,
Кел, жюрегинге асыуду, боллукьду анга кюйгенинг».

Жан кирди да, кийик болдум, жарлы жаным болмады оу.
Атландым, ахшам жабыугьа бёлене башлагьанда жол.
Асмад чыгдады аллыма,— биягьы жерде сакьлап ол.
«Кел, сакьлайды айынг,— деди,— арсланса, хайтыракь бол!»

Бир омакь тапкала бла кийирип барады юйге,
Туурада уа — айым Нестан, ой, кёрсенг да, — аны кёрюн! —
Кюйюз юсюнде олтуруп, кийинип кёксюл кийимге,
Бети, агьачы — сюдюмлю, тенг да этгин аны кимге!

Кюйюз кьыйырда сюелип, кёреме жюрек жырымы,
Жарсьуум кьуруду менден: эркинди дуня жарыгьы,
Къуш жастыкьгьа тыяныпды дарманы жюрек жарамы,
Бетин букьдуруп, кьарайды ол кюн тыякь мен жарлыгьа.

«Асмад, кьонакьгьа жастыкь бер», — деди ол, кюнча, арнуум.
Мен туурасында олтурдум; сынтыл болады аурууум,
Жанымдан тоюп тургьанлай кьайтады кючюм-кьарыуум,
Бек сейирди ансыз мени жанымы саулай турууу.

Айтды анда: «Ол кюн алай кетгенинг кьыйнагьан болур,
Сюймеклик гюл жюрегингде хууерилип кьалгьан болур,
Тиргизилген от жагьанга баргьан суу кьююлгьан болур,
Кьызгьа ачыкьлыкь ушамаз, — аны ангылагьын толу.

Жашха сёзюм ачыкь айтыу кьызгьа кьыйынды, ол — тёре.
Алай, ичинден кюйгени кьыйынды андан минг кере,—
Тышым ышарып, ичим а от болгьанын аллах кёрдю;
Аны ючюн чакьыргьанма сени, Асмадны жиберип.

34135300
34101033

Жаш жүреклерибиз суююп, ала тапханлы бир бирин;
Мен санга буюрулганма, ийнан анга, андан бери;
Аллах бла кьарганганма, ёмюрде бузалмаз биреу,
Ётюрюк айта эсем а, аллах мени кёмсюн жерге.

Сермеш хатайлыла бла, ызларындан болсун ажал,—
Аллах кьурасын ишинги, манга кьайгы этме артал.
Сен кьайтхынчы уа, мен кьалай жашайым, анга не амал? —
Жюрегинги манга кьой да, биргенге жүрегими ал».

Мен айтдым алайда анга: «Еле тура эдим да мен,
Ажалдан алып жаным кьалдырдынг эсе уа ма сен,
Сени кёз гинжими кибик жүрюютюрме ингир-эртден,
Хатайлыланы ууатып, санга кьайтырма сау-эсен.

Сен манга тапдырган насып кёпдю, дунягъа жетерча;
Уллу аллахданды да иш, — туююлдо сейир этерча;
Алай жарытаса мени, кёлюм таугъа жетди дерча,
Ёмюрге да мен сениме: ёлсем да — ёлюрме эрча».

Ант китапны кьолгъа алып, сёз беребиз ол да, мен да,
Мени кёзбаусуз суюгенин шарт, ачыкъ да кёргюзтеди:
«Мен бир башхагъа алдансам, тейри алсын мени, — дейди, —
Ол сёзлени кьатлай-кьатлай турурма мен хар кюнде да».

Иги кесек турдум анда, акьылда жокъ эригире,—
Суюмеклик кёгетин тата, ушакъ эте эдик бирге.
Сора кьопдум,— заман эди манга бу юйден кетерге,
Аны кюн кибик кьарамын бек кьыйын эди кётюрген.

Бек кьыйналганма узакъда, аны кёрмей туруп, алай,
Дуням жангырып эди да, тура эдим кьууанганлай.
Жолну жарытып турдула, кёкден кьарап, кюн бла ай.
Сейир этеме: жүрегим кьалай тёзе болур былай?!

XVII

ТАРИЭЛНИ ХАТАЙГЪА ЧАБЫУУ
ЭМ ДА УЛЛУ УРУШ

Биз жортуулну башладык сыйлы эртден атар-атмаз;
Аскерле алай кьопдула,— аны адам ангылатмаз!
Мен — арслан — Хатайгъама, зыкьыса деп киши айтмаз,
Тынч жолланы излемедик, кыйын жоллагъа болдукъ баз.

Индостан чегинден чыгып, кѣп жол бардыкъ, кѣп суу кечдик.
Бир кюн а биз Рамаз ханны келечисине тюбедик.
Аны былай айтханына барыбыз да сейир этдик:
«Сиз — улакъла, биз — бѣрюле, алай сиз онглусуз,— кѣрдюк».

Бир багъалы саугъа берип Рамазны атындан манга:
«Рамаз тилейди,— деди ол,— батдырмагъыз халкъны къаннга.
Биз кьолугъуздабыз сизни — толу женгдиребиз анга,
Сабий-балийибиз бла келейик сени аллынга.

Бойнубуз кылдан ичгеди, терс болгъанбыз, кечгинлик бер.
Халыбызны ангыла да, келтирме, табу, сен аскер,
Тюп этмегиз жерибизни, терс туююлдю бу иште жер,
Эллени, шахарланы да саулай берейик, кел да кѣр».

Эсли ѳзюрлерим манга юйретдиле быллай амал:
«Биз кѣплени кѣргенлебиз, сен жашса, бизге кьулакъ сал, —
Мында бир хыйлалыкъ барды, ишни арты болур осал;
Алдап, ары элте барып, этип иш иерлеми сал?!

Биз этген акъыл былайды: бир къауум жаш элт биргенге,
Аскер да ызынгдан барсын, айырылмай артыкъ кенгнге,
Хатайлыланы тюз кѣрсенг, ант этдир,— кѣрсюнле тенгнге,
Алай туююлмюдю,— сора бет этме санга тийгеннге».

Бек жаратдым мен алайда ѳзюрлени акъылларын,
Сора айтама: «Рамаз хан, тюздю сени айтханларынг,—
Елюмден ѳмюр игиди, — бизге неди къалаларынг,
Нѳгерле бла барама, мында кьоюп къалгъанларын».

Юч жюз менме деген жашны сайладым да аскеримден,
Тебиредим ала бла ол тохтагъан жерибизден.
Аскерге уа буюрама: «Сиз къалмагъыз артыкъ кенге,
Терк табылыгъыз алайда, уруш этерге тюшгенде».

Ючкюнлюк жолда тюбеди энтда бир адамы ханны;
Бек багъалы саугъа эди ол ийген саугъасы аны.
Хан айтдыргъан эди манга: «Кел, къонакъ бол, мени таны;
Ма анда кёрлюксе сени къаллай саугъа сакълагъанын».

Мен санга айтдыргъан сёзле керти сёздедиле бары,
Аллынга къарап турама, кесим да тюбейим барып».
«Ханым, оллахий, — дедим мен, — санга ийнадым, ахыры,
Ата бла жаш болурбуз — кёрюрге сени халкъларынг».

Агъач къыйырында бираз солудум, сайлап таланы.
Рамаздан жашла келдиле, къонакъча кёрдюм аланы.
Саугъагъа атла жиберди, — ой кёргейенг ол атланы!
«Рамаз сакълайды, — дедиле, — сизни, сыйлы къонакъланы».

Рамаз айтдыргъанды былай: «Мен да чыгъама аллынга,
Аллах айтса, тюбеширбиз тамбла биз танг алагъа».
Рамазны келечилерин сыйладым, жыйып алайгъа.
Ала ыразы болдула, солуу алып бир талайгъа».

Бу дуняда огъурлу иш тас болмайды бир заманда, —
Къонакъладан бири келип айтды, олтуруп жанымда:
«Адамлыгъынгы чеги жокъ, юлюш этеме жанымдан,
Аны къалай унутурем, сени ёлюм жаныгъанда».

Сабийлигимде ёсгенме сени атангы къолунда,
Санга уру къазадыла, сакъ бол бу баргъан жолунгда,
Сени жоюлуп кёрмейим быллай алдаулу болумда,
Ишни тюзюн бил менича санга кертичи къулунгда»;

Санга бир тюз сёз айтмайды бири да келген жашладан, —
Бир жерде жюз минг аскерчи бугъуп турады ташада,
Бирси жерде уа — отуз минг; жый да ол ишни башынга,
Мадар эт, ансы аскерле тамбла сенден бошарла».

Хан бек ариу тюбер санга, жашлары да кётюрюрге,
Аскерлери уа ташада кеслерин хазыр этерле;
Белги отла жаннганлай а, бары да баш кётюрюрге,
Минг адам биреуге болса, не сёз барды, — ёлтюрюрге».

Мен да хазыр эдим анга жанымдан юлош этерге.
 «Елмей кьалсам, — дедим анга, — сени алырма нёгерге.
 Энди уа бар, бирсилеге жол берме бир зат эслерге.
 Сени унутхан кюн мени кёмюп кьойсун аллах жерге!»

Кишиге жукъ да айтмадым, халкъдан букъдурдум да аны,
 Рамазгъа уа айтдырама: «Келеме, сакъла кьонакьны».
 Кесими аскериме уа пйдим терк окъун бир жашны:
 «Хазыр болсун бар аскерим эрнин кьапдырыргъа ханны».

Сора айтама Рамазны келечилерине кесим:
 «Билдиргиз Рамаз ханнга: мен барама, ол да келсин».
 Жарым кюнню жол жюрюдюм, рахатды жүрегим, эсим, —
 Шёндю окъуна ёлюрме, мангылай жазууум эсе.

Бир дуппурдан къарадым да, узакъда букъу эследим:
 «Рамаз болур, — дейме, — келген, къара умуту — ичинде,
 Мени кылычым да, тейри, ойнар ма аны юсюнде».
 Сора айтдым аскериме боллукъ ишлени юсюнден:

«Къарындашларым, — дедим мен, — душман кёр къазады бизге,
 Алайды да, бек болугъуз, базыныгъыз кесигизге.
 Патчах ючюн жоулгъанны жаны учар кёгюбюзге,
 Хайт дегиз, къажар кылычы бошму берилгенди сизге!»

«Кийнигиз, тебирегиз!» — деп аскериме кычырдым:
 Кийнип тизилген аскер болур эди кёп кычырым.
 Барлыкъ жолларын кёргюзтдюм мен бек алларына чыгып,
 Эки-эки бёле эди ол кюн душманны кылычым.

Бизни хазырланнганыбыз алагъа туура болгъанда,
 Рамазны сёзюн келтирди бизге келечи алайда.
 «Сёзюгюзде нек турмайсыз, Рамаз сёзге табылгъанда?
 Сизни ма былай кергенде, ичибизни къайгы алды».

Мен да айтдырдым Рамазгъа: «Мен билеме муратынги;
 Умутунг толлукъ туююлдо, унутдурума атынги,
 Адетдеча тюбешейик, букъмай хыйланы артына,
 Мен да алгъанма кылычны чыгъаргъа сени артынга».

Адамы къайтхандан сора хапар чыгъармады Рамаз:
 Белги отла жанадыла, мычыгъандан сора бираз;
 Ай, аллай аскер айлансын — санап саны да табылмаз,
 Алай не кюрешеле да, манга кючлери къарымаз.

Сюнгюмю кьолума алып, темир бёркюмю да кийдим;
Аркъам иш да кичий эди, — сермешге кирирге сойдюм,
Къатылама да атыма, ол да кийикча секирди.
Ала уа сюеледиле, бир бирге кысылып, бирден.

Аскер къалыныракъ жерге бурулуп, туурагъа чыкъдым,
«Акъылдан шашханды бу», — деп, ол кезиуде кёбю сыкъды;
Сюнгю бла уруп бирин аты бла бирге жыкъдым;
Сюнгюм сынды да, кылычны алып, сермешге ашыкъдым.

Кирип бардым, къуш киргенча тауукъ жыйынны ичине,
Кёзлерин ачдырмай эдим, аямай эдим кишини;
Къуш тауукъланы чачханча, чачдым уллуну, гитчени;
Менме деп сюелгенлери сынадыла бар кючюмю.

Тёгерегимден болдула; сермеш кызады, кызады,
Алай, мени кьолум жетген — бурну бла жер кызады,
Кылычымы бир сынагъан — тюз алайда къан кысады,
Ауанам жетген жерде да душман къуйругъун кысады.

Ахшамда аланы адам кычырады тёш башындан:
«О, хахай, къачыгъыз, аман кюн басханды башыбызны,
Бир къадар аскер келеди, къан этерча ашыбызны;
О, кюл-кёмюр этдиребиз сыйлы тыпыр ташыбызны».

Аскерим келе кёреме, ол мен артда кююп кетген:
Ала менден хапар алып келгендиле кече эм кюн,
Таула, тюзле да алагъа жетишмей эдиле эркин;
Ол къадар аскерни кёрсе, таукел болур эди хар ким.

Душман, аланы кёргенлей, къачаргъа мыллыгын атды;
Ол хорлам берген къууанча биз да кысха болдукъ артдан.
Рамаз бла тюбешдик да, къагъып алдым аны атдан;
Барын да ырбынга тыйдыкъ, этген а-этмедик хата.

Къутулургъа кюрешгенле онглу болмадыла анда,
Бизни жашла, жесир этип, тюшюре эдиле атдан.
Жукъламай чыкъгъан аскерни сейир этди жащы, къарты, —
Сауу-шауу да, бир кибик, кючсуне-кючсуне къалды.

Бир кесек солур муратда атларыбызны къантардыкъ;
Кьолумда кылыч жарадан къаным, баргъан сууча, акъды.
Манга жашла келедиле, разы болгъанларын айтып,
Сёз да табалмай эдиле жашла бары, мени махтап.

Ол махтау сѣзлени бары артыкъ эди бир адамгъа,
Бирле къучакълай эдиле, бирсиле — тенг эте таугъа,
Мени устазларым, кѣрюп ол мен тыйгъанланы таргъа,
Сейир-тамаша этдиле, шукур болсун дей, къадаргъа.

Аскерими жибереме жыяргъа деп жасакъларын;
Къайтханда, суйгенигизни этигиз, деп ийдим барын,—
Тюзню, таунуда таларча жауларыбызны къанларым,
Душман кеси ача эди шахарланы къабакъларын.

Айтама Рамазгъа сора: «Нечик хыйлачы эдинг сен,
Энди мени къолумдаса, жашаргъа иш сюе эсенг,
Жанынг татлы эсе санга, къалаларынгы берирсе,
Жанынги алырма сени, тюз мен айтханлай этмесенг».

Алайда Рамаз айтады: «Да жокъду башха мадарым —
Адамларымдан бирин бер, айтдырып нейим ары,
Къалаланы бошатсынла анда къалгъанланы бары:
Ийнан, санга бой саллыкъды къыралымы жаны бары».

Рамазгъа адамын бердим, бизни жашладан да ийдим.
Анда къалгъанланы сюрюп алып келдиле ингирде.
Къала болгъаны бары да оноубузгъа берилди:
Къыралыма жап-жангыдан болмагъанча байлыкъ келди.

Андан сора уа Хатайгъа, толу айланып, къарадым,
Бар байлыкъланы бердиле, не бар эсе да къыралда.
Жесирлерими уа барын мен юйлерине къайтардым.
«Эркин жашагъыз,— дедим мен,— сѣз болмай турсун арада».

Хатайны казналарына айландым, белги салыргъа,
Аллай бир кѣп эди байлыкъ,— амал жокъ эди санаргъа.
Бир жыйрыкъ бла жаулукъгъа тышдю манга кѣз ачаргъа,
Сен бир кѣрсенг эди аны,— кѣз къыймаз эди къараргъа.

Не къумачдан болур эди, — бир да билалмадым аны,
Къолундан келмез кибики аны эшерге адамны,
Не тигилгени кѣрюнмей, эслемезсе, тап, халыны,
Кеслери уа — бир къатыла, къаратырча хар инсанны.

Суйген къызыма дедим да, сайладым аланы анга;
Бир жарагъан саугъаланы къурашдырдым Парсаданнга:
Минг тую бла къадырны жюклеп ийдим, ой таланган,
Иги хапар да жибердим мени сакълап тургъан жаннга.

XVIII

**ИНДОСТАНЫ ПАТЧАХЫНА ТАРИЭЛ
ЖАЗГЪАН КЪАГЪЫТ ЭМ АНЫ
ХОРЛАМ БЛА КЪЫРАЛЫНА КЪАЙТЫУУ**

Былай жаздым патчахыма: «Насыплы болсун къадарынг,—
Душман бизге уру къазып, кеси кетип къалды ары;
Ма аны себепли санга жетмей тургъанды хапарым,
Рамаз ханны жесир этип, таргъа тыйдым къалгъанларын».

Хатайны битеу жерин да Индостанны жери этдим,
Хазналарын къармадым да, битеу байлыкъларын элтдим,
Тюеле жетмедиле да, ёгюзлеге да жюклетдим,
Мен, намыс-махтау да табып, этген муратыма жетдим.

Аллыма сюрюп элтеме уллу Хайтаны несин.
Индостаннга жетгенимде, тюбеди патчахым кеси.
Не хурмет этди ол манга, — сыйындырмаз адам эси,
Къолуму халың кёрдю да, сылады жарамы юсюн.

Чатырладан эл къурапды Парсадан уллу майданда,
Мени кёрюрге суйгенле къайда кепдюле мардадан,
Ол кюн патчах къууанч этди, уллу къууанч ма алайда,
Кеси къатымда олтуруп, айырмайды къарамындан.

Кече узуну олтурдукъ — боза да, чагъыр да эркин.
Шахаргъа кирип барабыз эртденликде экинчи кюн,
Буйрукъ береди Парсадан: «Барып, халкъны жыйсын хар ким,
Рамаз ханны кёргюзтюгюз, — кимди бизни сансыз этген?»

Жесир Рамазны да алып, патчахны аллына келдик,
Патчах къарайды Рамазгъа бешикде сабийге кибик.
Ол эки бетли душманнга берип къояды эркинлик, —
Хорланганны бедниш этиу — жигитге туююлдю бетлик.

Хатайлы ханны Парсадан сыйлады, бек ариу кёрдю.
Кеп селешдиле экиси, бирге олтуруп, ингирде.
Патчах мени чакъырды да экинчи эртденлигинде:
«Бу хатайлы душманынгы кечалырмы эдинг?» — деди.

«Аллах да кечеди,— дедим,— онг берип быллай онгсузгъа;
Сени да жанынг аурусун, онг тапдыр бу къарыусузгъа».
«Билип къой, бу жол неме,— деди Парсадан Рамазгъа,—
Алай, сѣз бер, быллай ишни мындан ары къайтармазгъа».

Жюз мингден атлап къара сом ахча тазир салдыкъ анга.
«Къанауат, атлес къумачла жибер», — дедик Парсаданнга.
Жанлары сау къалгъанына мардасыз уллу къууанган
Рамазны, нѣгерлерин да ийдик да къойдукъ, таланган.

Барыбызгъа да баш уруп, ыспас этеди хатайлы:
«Аллах тентиретди,— деди,— адам туйюлме арталлы,
Жоюп окъуна къоюгъуз, энди кѣрсегиз хатамы!»
Кетди, нѣгерлерин алып, эсде уа тутар атымы.

Патчадан жумушчу келип кюн кѣтюрюлген кезинде,
Аны буйругъун билдирди: «Кѣрмедим юч ай кѣзюнде,
Уугъа да чыкъмадыкъ бирге, суу ичмедик бир кезлеуден,
Арып да болурса, алай, кел, безирейик тюзледе».

Терк окъуна къурандым да, олсагъат жетдим къалагъа,
Арбаз толупду лячинден, сейирге къалыр къарагъан.
Патчахым, кюнча, ариуду, уугъа чыгъаргъа къуранган.
Келгениме бек къууанды, кѣрюрге сююп сакълагъан.

Къулагъына тынч шыбырдап, къатынын манга къаратды:
«Кѣремисе бу келгенни, душманыбызны ууатып.
Мудах, зауукъ кюнюмде да жюрегими бу жарытды;
Бусагъат мен айтханны эт, хар затны да тап къуратып.

Мен сенсиз оноу этгенме,— санга да айтайым энди:
Къызы патчахха салыргъа оноу эртде этилгенди,
Бюгюн а жаннет чыпчыкъны халкъ кѣрсюн,— заман жетгенди.
Къатынгда олтурт да, аны халкъгъа туура эт», — дегенди.

Ууда болдукъ иги кесек, къармадыкъ тау къоюн, этек.
Уучу къушла бла итле къоймадыла не тюз, не тик,
Алай бла, кѣп да турмай, югге къайтып келген эдик,
Арыгъан этгенча болуп, топ ойнаргъа да эриндик.

Мени кѣрюрге сюйгенле толтурдула орамланы,
Окъа туймели чепкеним къаратады адамланы,
Кѣз жаш жуугъан гюлге ушап, англарын алдым аланы,
Халым сейир этдиреди алайда жыйылгъанланы.

Акъ къанатлы башлыгъым а! — киши аллай кѣрмегенди,
Тенглерим къууанадыла, кюедиле суймегенле.
Къалагъа элтеди патчах, мени кери иймегенлей:
Нестан — бютюн ариу болуп мен анга тюбемегенли.

Бетине бир бек жарашып къызгъылдым-сары жыйрыгъы,
Тѣерегине да аны кѣп шапалары жыйылып,—
Орамланы, шахарланы жарытады бет жарыгъы,
Эринлери, тишлери да — дарманы жүрек жарамы.

Жаралы къолум — тагъылып кѣкюрегимде кѣнделен.
Патчахны къатыны келди аллыма, туруп жеринден,
Жашын киби, уппа этди, — кѣлюне жетген эдим мен.
Сора айтды: «Душман энди, айып эт, сыкъмаса сенден.

Патчах бла къатыныны орталарына олтурдум,
Туурамда уа — суйген къызым; олтургъан жерим от болду.
Ол манга жашыртын къарай, мен да таша къарай турдум:
Кѣзюмю андан айырсам, олсагъат жанымдан тойдум.

Бѣркюп башлады алайда улуу къууанчны къазаны,—
Бу дуня кѣрмегенди ъмюрде да аллай затны:
Чѣмючле да — фейруз ташдан, чагъырдан къыззды санынг,
Кѣз туурасында турады патчах мында хар инсанны.

Ой бир олтурдум анда мен, къууанчдан таза да къандым,
Жан дарманым Нестаныма кесим суйгенча къарадым;
Жарлы жүрегим биягъы кесин тыйдырмазгъа къалды:
Суйгенинги кѣрюп туруу — андан улуу къууанч къайда!

«Тохтагъыз бираз»,— деп, патчах алайда дауурну тыйды.
«Жашым, Тарнэл, — деди ол, — сен мени бек къууандырдынг,
Биз къууанч этебиз бюгюн,— душманны бѣркю малтанды,
Сени жигитлигинг халкъны аузунда бютюн махталды.

Бюгюн санга керек эдик бек ариу кийим этерге,
Алай юсюнгдеги кийим бек жарашады бетинге;
Казаны ал да къолунга, суйгенинги тикдирирге
Эркинсе, хайда, уялма, биз къууанч этейик бирге».

Жюз ачыч бердиле манга жүз казаны эшигинден;
Патчах бла къатынына баш урдум, хурмет этдим мен;
Экиси да, туруп келип, уппа этдиле бетимден;
Кѣп ырысхы юлешдиле, аямайын бир кишиден.

Патчах жарыкъды, жырчыла кыздырадыла жырларын,
Жашла кзуанч этедиле, унутуп бар жарсыуларын;
Патчахны къатыны кетди ахшамда, таза да арып,
Биз а кечге дери турдукъ, той этеди халкъны бары.

Сора биз да чачылышдыкъ,— чагъырны киши хорламаз;
Отоуума кирип бардым: кѣлюм — мудах, бетим а — саз.
Жарсыууму ангыларгъа жанны кълундан келалмаз.
Сюйгеним эсиме тюшсе, адам да болама бираз.

XIX

**СЮЙГЕН ЖАШЫНА НЕСТАН-ДАРЕДЖАН
ЖАЗГЪАН КЪАГЪЫТ**

Жумушчум айтады манга, кирип келди да эшикден:
«Бир тиширүчүкү сурайды, аны таныялмайма мен».
Ким болгъанын билип къойдум, — секирип турдум жеримден:
Асмаат ол а, суйгеними келичиси — ол мен кёрген.

«Ой, нечик игилик келди юйюнге, ой жан дуккулум!»
Алына чабып бардым да, уппа этдим, тутуп къолун.
Алып келип олтуртама тахтагъа, бек жарыкъл болуп,
«Нестан къалайды? — деп сордум мен, суймекликни бир къулу,—

Аны юсюнден айт манга, мен излемейме ёзгени».
«Тюзюн айтайым, — деди ол, — букъдурмайын болгъан ишни:
Бюгюн жолукъгъаныгъызда, бек жаратхансыз бир бирни,
Бир соруп кел деп ийгенди шёндю да ол бери мени».

Узатады манга Асмаат суйген къызымы къагъытын.
Ол жаза эди: «Таризёл, жулдуз учхан кирик, — атынг,
Окъдан кёз жуммагъан жигит, сен былай кёпге нек къалдынг,
Санга асыры тансыкъдан, жилияй, аллынга къарадым.

Сени махтап турама мен бир тангдан бир тангига дери,
Алай къатымда жюкъса да, барама таза да эрип,
Ма санга аталыпдыла агъачым, бетим, кёзлерим,
Сенден башха киши болмаз ёмюрге да мени эрим.

Кёп жилиядынг, кёп жарсыдынг, — ол болур эди къадарынг,
Энди, жанымы къыйыры, къайгъы этме мындан ары,
Къайсы ариуду дейдиле бизни таныгъанла бары,
Башлыгъынгы манга жибер, жылынсынла имбашларым.

Ол санга ариу жарашхан башлыгъынгы манга жибер,
Сен аны юсюмде кёрсенг, жарлы жүрегинг той этер;
Мен а бууунлукъл неме, аны мени кёзюмден кёр,
Ол мени белгимди санга, — сен тап жүрютюрге сёз бер».

ЭЛНІ БІРІНЧИ
ЭЛНІ БІРІНЧИ

XX

ТАРИЭЛНИ СЫЙЫТЫ ЭМ ДА АНЫ
ЭСИНИ АУГЪАНЫ

Сёз тамагына тыгъылып, Тариэл кьалды бууулуп;
«Ма буду,— деди ол кючден, — белгиге келген бууунлукь!»
Кьолуна алып кёргюзтдю,— зат жокьду анга тенг боллукь;
Аны уппа этип, сора аууп кьалады, бурулуп.

Къабыргъа тюшген ёлюкден эсе осал болду халы,
Кёкюрегинде эки жер къап-къара эди, къаралып.
Асмаат да бетин къан этди, тартып, ариу союп алып.
Тариэлге суу кьуяды, къачырыргъа деп ажалып.

Автандил да, мудах болуп, Тариэлге къарап кьалды.
Асмаатны кёз жашларындан кёзге кёрюннген жер къанды;
Ол отну суу ёчюлтдю да, Тариэлни эси къайтды.
«Жашауум мени къанымдан тоймайды», — дегенни айтды.

Ёрге къопхан кибик этип, тегерегине къарады;
Аны гюл сыфатлы бети саргъыл болду ол арада,
Автандилге, Асмаатха да, эсин бурмай, кёп таралды,
Елмей кьалгъаны кюч тийип, бети бютюн да саргъалды.

«Акьылдан шашдым эсе да, мен санга, бираз эс табып,
Мени бу кюннге жетдирген къызны хапарын айтайым, —
Деди Автандилге къарап, — олду бу дунияны тангы,
Ансыз кюнлеринде жаным кетеди жолундан тайып;

Асмаатха бек ыразыма — эгечимча, керти адам.
Мен къагъытны окьугъанлай, бууунлукьну берди анда.
Аны бууунума салып, башлыгъымы бери алдым,
Аны белгиге деп ийдим суйген къызыма Асмаатдан .

**СЮЙГЕН КЪЫЗЫНА
ТАРИЭЛ ЖАЗГЪАН КЪАГЪЫТ**

Жазгъан эдим анга былай: «Ма сени кюн тыякъларын
Жюрегиме тийдиле да, кыйылдыла борбайларым;
Актылымдан шашдырдыла сени кёзлеринг, къашларынг,
Не бла къайтарыма мен ол игилигинги барын.

Бир кере къалдыргъан эдинг мени ол жарлы жаным,
Бююн да ол, кюнча, жарыкъ бийлеп кьойгъанды саным.
Буундугъунгу алгъанма, — ол жоргъалатды къаным,
Уллу къууанч келди манга, — сенден къагъыт алгъанымлай;

Ол сен тилеген башлыкъны береме санга белгиге,
Аллай да жыйрыкъ неме, бек ушарыкъды бетинге.
Мен насыпсызны жангызлай кьойма, кел да тур биргеме.
Къалай берир эдим белги мен сенден башха биреуге?!»

Асмат чыгъып кетди, мен а татлы жукъладым, тешинип.
Бир заманда уа сескендим, Нестанны кёрюп тюшюмде,
Туруп къарасам, — Нестан жокъ, кесим жангызлай тёшекде,
Аман бла озду кечем узакъда жан юлюшюмден.

349057760
3084000000000

XXII

**НЕСТАН-ДАРЕДЖАННГА
ЖАШ САЙЛАУНУ ЮСЮНДЕН ОНОУ**

«Бери келсин, — дейди патчах», — деп хапар келди къаладан.
Терк окъуна къурандым да, табылама мен алайда.
Кирип барсам, — анда патчах, къатыны, сора юч адам.
Чакъырадыла да мени, олтурама алларында.

Алай айтадыла манга: «Биз къарт да болгъанбыз энди,
Заман аты чаба кетип, кючюбюз да тюгенгенди;
Улан къоллу болалмадыкъ, ол жангыз къыз а жетгенди,
Буйрукъ алай болур эди: ол къыз жашлыкъ да этгенди.

Энди уа киеу керекди, къайдан табайыкъ киеулюк,
Тахтагъа олтуруп, бизге хар иште да ушар кибик,
Бу бизни къыралгъа оноу этерге къолундан келлик,
Душманларыбыз чапсала, алагъа таукел тюберик».

«Жаш туумагъанына, — дедим, — биз разыбыз да къайсыбыз?
Алай, оноугъа тамамды ол кюн сыфатлы къызыбыз,
Сизге киеу болургъа уа умутчу туююл азыбыз,
Мен не айтайым сиз тура, сиз эдигиз да базыбыз».

Селешебиз. Жюрегим а — жарсыу отда кюе, бише.
Кеси кесиме айтама: «Сёз къошмайма, жокъду ишим».
«Ол Қъажарны шахы бизге жашын кёрсе уа тийишли, —
Дейди патчах, — андан сора керек туююл эди киши».

Келишген болур эдиле алгъадан окъуна была:
Жыйылгъанла ол оюмгъа толу разы боладыла;
Мен сугъулмадым ортагъа ол керексиз сёзюм бла;
Бек амалсызгъа къалама, ёретин кюл-кёмюр бола.

«Шахны жашы иги жашды, — деди патчахны къатыны, —
Киши излемез кесине киеуге андан артыгъын», —
Ахыр умутуму юздю ма ол алайда айтылгъан;
Разы болгъан кибик этдим, кюнюм тыяна артына.

Былай кьагьыт алып кетди Къажаргъа бизден ол адам:
«Бизге улан туумагъанды, баш болур кибик кьыралда,
Къызыбыз а бизни кьоюп кеталлыкъ тьююлдю мындан,
Жашынг бизге киеу болсун, турсун бизни кьолубузда».

Кёп саугъа кьоллу да болуп, келечибиз кьайтды андан.
Хапаргъа кёре, ол ишге Къажарны шахы кьууанды:
«Биз кюсеген иш, — деп жазды, — аллыбызгъа келип кьалды,
Андан уллу игилик а бизни кибиклеге кьайда!»

Киеуюкню келтирирге ары адамла ийдиле:
«Кёп мычымай келтиригиз ол жашны бери», — дедиле;
Топ ойнай кетип, эригип, солургъа кетеме, тилеп;
Биягъы кьайгъыла мени ызымдан болгъан эдиле.

XXIII

**ТАРИЭЛНИ БЛА НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ
СЁЛЕШИУЛЕРИ ЭМ ДА АЛАНЫ
ТАУУСУМЛАРЫ**

Бир бирде бир да болама ичиге бичакъ сугъаргъа;
Болса да, Асмадан келген — жан салды манга биягъы,
Ол келтирген къагъытда уа: «Жаннет терекге ушагъан
Нестан чакъырады сени, бери жетсин деп бусагъат».

Атха миндим да, олсагъат жетип барама мен ары,
Терек бахчадан ётдюм да, алайда уа ол минара,
Асмад мудах сюеледи, ол мен келлик жары къарап,
Мен да мудах болдум, алай сора турмадым хапарын.

Аны мудахлыгъын кёрюп, бютюн къыйналады жаным,
Эслеп турама алгъынча манга жарыкъ болмагъанын,
Челекден къуюлгъан кибик, — кёрсенг эди жилигъанын,
Мени бютюн да къыйнады аллайла этгени аны.

Адамыча бир сёз тапмай, сюелип къалдым сагъышда,
Бираздан а минарагъа элтди да, эшикни ачды,
Айымы эслегенлей а бар къайгъым да кери къачды,
Жылытхан этеди кюнюм, ичим а сууукъду ташдан.

Нестан жиберген кюн тьякъ алгъынча болмайын — башха,
Юсюне хаух атылыпды мен белгиге берген башлыкъ,
Халын жаратмадым аны — тумаланыпды сагъышха,
Аны кюнюн кёрген адам боллукъ туююлдю алгъышлыкъ.

Жаралы къапланнга ушап жата эди, ачууланып,
Кюн да алышмайды аны огъурсуз бетини къанын.
Окъ сууутду жюрегими. Бек къыйналды жарлы жаным.
Бираздан ёрге турады, къыл чайнай, сюйген Нестаным.

«Сейир этеме, — деди ол, тишлерин къыжырыкълата, —
Уялмай къалай келгенсе, ол берген сёзюнгю малта,
Ашыкъма, аллах жетдирир, ётюрюкчю, жарлы халтакъ!»
«Неди бу хапар, — дедим мен, — жокъду мени бир да хатам».

«Айтчы, — дедим дагыда мен, — бу ишни болушун манга,
Не терслигим барды мени, не хата этгенме санга?»
«Не айтырыкма, — деди ол, — сенича бетсиз инсаннга?
Нечик телибаш эдим мен, — сени сёзюнге алданган!

Къажарлы шахны жашына берирге дегенде мени,
Манга туурады ол ишге разылыгынгы бергенинг;
Антынга табылмагъанса, неди сени ол этгенинг?
Аллахым болушсун манга бедешлик этерге сени.

Эсингдемиди кёз жашынг кёл этгени талаланы,
Уста хахимле жыйылып, ташыг санга дарманланы?
Эр кишини жалгъан сёзю бёркюн тюшюреди аны,
Алай эсе, къарап бир тур, не этерикди Нестанынг.

Мен айтып къояйым санга: оноугъа ким да салынсын,
Тюзю, терсми ишлерикди, — къайсы жолну да сайласын, —
Оноу а мен этерикме. Бар энди, аллах уялтсын,
Сёзюнг кесинге ушайды, атынг дуада айтылсын;

Жаным сау къадарда, санга Индостанда жашау болмаз,
Жашаргъа умут этсенг а, жашау магъанасы къалмаз;
Кёкге чыгып излесенг да, менича къыз а табылмаз!»
Былайда жаш жилип ийди, бети да болуп къалды саз.

Аны ол сёзю, — деди ол, — муратыма ышандырды, —
Кёзлерим кёрюп къалдыла сюйген къызымы къатымда.
Энди тас этгенме аны. Къалай къутулдум ажалдан.
О жалгъан дуня, сен мени бир тоймадынг да къанымдан!

Тахтаны баш жанында мен сыйлы къуранны эследим.
Аны къолума алдым да, къызгъа айланyp сёлешдим:
«Кюнюм, бир кюйдюрдюнг эсе, желге суурт сен, кюл этип,
Елтюрмей кюйдунг эсе уа, мен да бир айтайым, — дедим, —

Бу мен айтырыкъ сёзлени бири ётюрюк сёз эсе,
Кёкле юсюме оюлуп, жер юлюшю болсун эсим,
Сюд этдир да, сен кёрюрге болмагъанын менде терслик». —
«Айтырыгынгы, — дейди ол, — айтчы ачыкъ манга кесинг».

Сора жангыдан башладым: «Мен антымы бузгъан эсем,
Аллах уруп, бу дуниядан мени таза да гунич этсин;
Сени кишиге къошмайма, — кюнюмсе жалан да ма сен;
Окъ сууута тургъанлай а, жаным да къалай кечинсин;

Патчах чакъыргъан эди да, ушакъгъа келген эдим мен,
Ала уа тауусумларын этип эдиле эртдеден;
Сёзлерине къошулсам а, ёпкелер эдиле менден,
«Разы болма» — деген ниет кетмей эди жүрегимден.

Къалай даулашаллыкъ эдим Парсадан бла, базынып?
Ышанмаймыды Индостан оноучусуз къалмазына?
Мен тийишлиме ол жерге, киши келмесин, къызынып,
Келген — ат бла келсе да, жыяулай кетер ызына.

Сагъыш этдим: «Алай бла женгалмам быланы барын,
Сабыр бол дедим кесиме, игиди сёзю сабыры».
Жүрегим а, кийик кибик, талай эди жан-жанларын,
Кимге кёзюм къыярыкъды, менден кетмесенг бир жары?!

Жүрегим чыдамады да, эр намысымы тас этдим;
Гюлно суутхан жауун суу жылыта башлагъан эди,—
Нестаным, бираз ачылып, жумушай-жумушай келди:
«Алай эсе, керексизге сындырдым да сени,— деди,—

Мындан ары мен унамам атынга кир къондурсала,
Сени аманлап, юсюме сюелип окъун турсуңла!
Парсадандан тиле мени; тыш къонакъла думп болсуңла.
Оноуну къолгъа этейик, халкъла бизге баш урсуңла».

Ачыуу сына барады, жаны ауруп, жумушайды,
Жерни, кюнча, жарытады, толгъан айгъа да ушайды.
Кеси къатыма олтуруп, ариу хапарын башлайды,
Алайда жарлы жүрегим къайгъыларындан бошайды.

«Акъыллы адам,— дейди ол,— ашыкъмайды бир заманда;
Сабыр болургъа керекди къысха дуниясында адам;
Киеуню бери къоймасанг, патчах ачуланур анда,
Экигиз сёз болсагъыз а, тозурап къалыр Индостан.

Киеуню бери къойсанг а, ол мени къатыннга алып,
Сора ахшы муратыбыз къара кесеу болуп къалыр,
Бизни къошубуз оюлур, ол келген, айхай, къууанур;
Алай, къажарлы жаш бизге оноу этгинчи жан алыр».

«Аллах сакъласын,— дедим мен,— къан салырма да къыралгъа;
Тюз Индостаннга киргенлей, тап тюшюрюрме алагъа;
Кючюю, къарыууму да сынатырма къажарлыгъа,
Тюз ёрге къопмазлыкъ этип, ашырырма къабырлагъа».

«Мен тиширыума, — деди ол, — анга кѣреди акъылым:
Бу иште чурум болмайым, — тѣкме кѣп адамны кѣанын.
Киеуюкню кесин ѳлтюр, тюзлюк ючюн намаз кылып,
Тюзлюк ючюн сюд этилсе, тал турукъ чагып да кѣалыр.

Алай эт сен, арсланым, бар жигитледен да жигит,
Адам элтме. Аны жангыз кесинг ѳлтюрсенгди иги,
Нѳгерлерине уа тийме, — бирини да жокъ терслиги,
Терслиги болмагъанны уа жарамаз кѣанын тѳгерге.

Ма андан сора уа бар да, былай айт атам жарлыгъа:
«Емюрде берлик туююлма Индостанны кѣажарлыгъа,
Бу мени жеримди битеу, кѣара сом жетмез алагъа,
Туююл эсе, — от тыгъарма, башдан тутуп, шахарлагъа;

Мени сюйгенинги аз да билдирме сен Парсаданнга.
Алай этсенг, иги болур ма кесинги намысынга.
Амалсыз болур да патчах, жалыныргъа кѣалыр санга,
Мени санга бермей кѣоймаз, ол а — экибизге саугъа».

Ол акъылына бюсюреп, ююш этеме жанымдан,
«Кѣырып салырма сизни», — деп, ол келликлени жанымдым.
Кетип тебирегенимде, Нестан, кетме деп, жалынды,
Мен излеген да ол эди, — аз-маз мычыргъа базындым.

Кѣп да турмай чыгып кетдим, биягъы акъылдан шаша;
Асмат аллымда барады, мени уа талай кѣз жашым,
Жарсыуум бойнумдан буууп, тюкча кѣрюнмейди жашау,
Кетеригим келмегенлей, барама жолда, ажаша.

XXIV

**КЪАЖАРЛЫ ШАХНЫ ЖАШЫНЫ
ИНДОСТАНИГА КЕЛГЕНИ ЭМ ДА АНЫ
ТАРИЭЛНИ КЪОЛУНДАН ЖОЮЛГЪАНЫ**

«Келеди киеу», — деп, атлы, аты кѣмюк этип, жетди.
Башына уа не келлигин ол киеулюк билмей эди.
Бар къайгысын да унутуп, патчах уллу къууанч этди,
Мени да кеси чакъырып, тюз къатымда олтур деди.

«Бек уллу ишди, — деди ол, — мени ма бююнню ишим,
Тойну, къууанчны этейик намысыбызгъа тийишли.
Келтирсинле бар хазнамы, берейик халкъгъа, юлешип,
Къызгъанч адам — адам болмаз, ол кѣрюнеди эриши».

Адамлагъа буюрама: «Хазнаны ташыгъыз бери».
Кѣп турмай киеулюк келди, биргесине — нѣгерлери,
Аны аллына чыкъдыла халкъны хайт деген эрлери;
Жер да сыйндырмай эди ары жыйылгъан аскерни.

Патчах айтады жашлагъа: «Къурашдырыгъыз чатырла,
Киеулюк, нѣгерлери да бираз солурла, къалкъырла.
«Сен а барма, — деди манга, — анга бирсиле къарарла,
Сен анга мында тюберсе, жетишелле андагъыла».

Къызыл атлесден чатырла къурадыкъ бир уллу тюзде, —
Киеулюк келди бек ъхтем, — айталмаз эдинг бир сѣзде.
Жыйылдыла ары болгъан къул, къарауаш, шапа, ъзден,
Аскер башчы да алайгъа къыралны аскерин тизди.

Жумушуму битдирдим да, юйюм таба кетип къалдым,
Асыры бек арыгъандан, бара эдим жолда къалкъый,
Алайлай шапам жетди да, узатды Асматдан къагъыт:
Нестаным чакъыра эди — жюрегими алды къайгъы.

Олсагъат артха бурулдум, тюше да турмайын атдан.
Асмат жилий тура эди. Хапар сорама Асматдан:
«Сени бла иш жюрютген, — деди, — къутулмаз жилиудан,
Къачан бошарыкъ болурма сени башынгы жулгъандан!»

Кирип барып кёребиз да, — Нестанны уа кюню туююл.
Кюн кибик, ариу болса да, олтурады къаш-баш туююл.
«Нени сакълайса, — деди ол, — кзурутмай ол жашны юйюн.
Огъесе уа, биягъы мен алдандыммы, сени суююп».

Мудах чыгып кетип бара, кычырама босагъадан:
«Сюйгеними-къалгъаным кёрюзтейим бусагъатдан,
Кюлтыпысмы кёрюннгенме, къыз кюлюп турурча артдан».
Юйюме къайтып келеме аны ёлтюрюп муратда.

Жюз атлыгъа буйрукъ бердим: «Хазыр болугъуз сермешге!»
Жюз атлы болуп, шахардан чыкъдыкъ, билдирмей кишиге.
Чатыргъа кирип барама, — жаш батылып татлы тюшге;
Битдирдим да къойдум эрлай, адам болмады ёрюшге.

Чатырны жиплерин кырккъдым, бичакъ бла бир тартханлай;
Жашны, аягъындан сермеп, башын бекледим таханнга,
Хахай-кычырыкъ этдиле эшик аллында жатханла,
Къачып кетеме алайдан, жанымы алгъа атханлай.

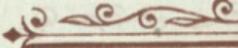
Кзуугъун хапар терк жайылды; кысха болдула ызымдан,
Ёлюм ююшлю болады манга тиерге базынган.
Атам къойгъан къадаманы кзутулама арбазына,
Сау кзутулгъаным себепли, кызыуум бираз басыла.

Бир атлыны жибердим да, айтдырдым битеу хапарны:
«О, болушургъа сюйгенле бери жыйылсынла бары!»
Ол ызымдан болгъанла уа къоймайдыла муратларын,
Алай, мени таныгъанла жутадыла умутларын.

Къобама да кийинеме, танг эшигин кенг ачханда.
Элни юч эсли адамы хапар бердиле патчахдан:
«Жашымыча ёсдюргенем, сен а, кворкъмайын алахдан,
Кзууанчымы жилиу этдинг, уялмаймыса бу халкъдан?»

Къаннга талатдынг юйюмо; къажарлыда уа жокъ терслик,
Къызны сие эдинг эсе, нек айтмагъан эдинг кесинг?
Сени ёсдюрген адамны къартлыгъыны бойнун кесдинг.
Бюгюн сен этген къанлы иш кетмез ёмюрде да эсден».

Былай айтдырдым патчахха: «Мен къаты эдим мермерден,
Алай болмасам, уялып, ююш алыр эдим жерден,
Сен уста билесе: тюзлюк сюдю изленеди сенден.
Сени бла ант этеме, — кызынгы тилемейме мен.

Кёпдюле шахарла, элле бизни ариу Индостанда,
Аланы кимге къояргъа деген сёз иш салынганда,
Кесинг уста билесе сен, — жалан менме аллай адам,
Шёндю сенсе ие, алай сенден сора менме мында!

Улан бермегенди аллах, жангыз къзынг барды сени;
Алай неди къажарлыны патчах этерге суйгенинг?
Бырнак этгенинг тюзмюдю Индостанда туугъан — мени;
Жаным сауда, тыш адамгъа бермем ёмюрде бу жерни.

Къзынгы мен тилемейме, аны кимге суйсенг да бер,
Мени къолумда боллукъду Индостанда битеу да жер.
Анга къол ким узатса да, эки къолун да тас этер.
Киши болушмасын манга, кесими кючюм да жетер!»

Мени кызымы — Нестанны тап юйретмегени ючюн,
Ант этеме, ёз кьолумдан жоюлур Давар эгечим.
Ол экиси кьутулдула, кеси ишлерин тап бичип,
Мен, Даварны жоймагъанлай, жашамам бу суудан ичип».

Ол патчах а ант этерге ёч болмаучу эди артыкъ,
Алай, ант бир этди эсе, толтурмай кьоймаз ол антын.
Ол кюн окъуна, сууутмай, патчахыбызны муратын
Ким эсе да, келе келип, Даварны кесине айтды.

Ол иймансыз ким эсе да, толу айтады Даваргъа:
«Сени кьарындашынг патчах ант этди сени жоюргъа».
«Мен терс эсем, — деди Давар, — сукъсун ол мени кьабыргъа,
Къыз бла жаш а бир бирни аямасынла табаргъа».

Къызны халы осал эди, — киши сау кьаллыкьды демез.
Юсюнде сени башлыгъынг, — халкъ бурмай кьоймаз эди эс.
Давар аны кьаргъай эди, аллай кьаргъыш адам этмез:
«Сен, къахме, мени ёлтюрдюнг, санга да аллах онг бермез;

Барып тохтагъан къахмесе, киеуню ёлтюртдюнг эсе,
Аны хатасындан мени ёмюрде тепмеучю эсли,
Халал кьарындашым манга кьолун кётюргенден эсе, —
Ол сен махтанган Таризэл — сени тыячагъынг — ёлсюн».

Ол Нестанны узун чачын жьртды да кьолуна берди,
Ол жазыкьны тулукь этди, — танымаз эдинг ёмюрде,
Нестан а, сёз да кьайтармай, ынчап жата эди жерде,
Болушургъа онг табалмай, мен да анга бек эридим.

Нестан насыпсыздан Давар бар ачыуун алып бошاپ,
Эки кишини чакьырды, хар бири обургъа ушап, —
Бир кюбюрню келтирдиле, бири бирине болуша,
Ары Нестанны салдыла, кёп да эте турмай ушакь».

Ол экиси тенгиз таба алып кетдиле кюбюрню.
Давар айтады: «Мени да юзюлдю энди ёмюрюм,
Алай, керекме жалан да кеси кьолумдан ёлюрге».
Ичине бичакь урду да, ол ажал юлюшюн кёрдю.

Сен сейир иш этмеймисе мени ёлмей тургъаныма?!
Ачыу хапар бла сени кюнонго толтургъанымы
Кечме, сенден тилеригим, тёк да кьой мени къанымы».
АсMAT ачыу эте эди бу дуниягъа туугъанына.

«Эгечим, — дедим мен анга, — терс туююлсе бу иште сен;
 Нестаннга берген сёзюме табылыргъа керекме мен,
 Аны тапмагъанлай кетмем бу сыйлы жерни юсюнден».
 Зынкъыл ташча, къатхан эдим, асыры ачыу этгенден;

Ол ачыу а ычхындырмай, къаты тутады, буугъанлай;
 «Хайт де, — дедим жүрегиме, — бошланма, жарамаз алай,
 Тынгылап турма да, хайда, сен жолоучулукъну сайла;
 Кёрейик — нёгер болсала ол мени суйген уланла!»

Кесим жолгъа хазыр болуп, жашлагъа буйрукъ бергенлей,
 Жюз бла алтмыш иги жаш — бар муратымы билгенле, —
 Арсарсыз къурандыла да, тебиредиле биргеме,
 Къарасакъ, тенгиз жагъада тохтап турады бир кеме.

Кемеге къуюлабыз да, атланабыз жолубузгъа;
 Тюбеген хар кемени да къармайбыз, тынгылы къозгъап,
 Табалмай эдик биз аны, — ол эди къанымы бузгъан,
 Аллах, таза кёл кенгдирип, алгъан эди онгубузу.

Алай айланган бир жылым жыйырма жылча кёрюндю,
 Нестанны кёрген чыкъмады не тюсюнде, не тюнюнде,
 Тенглерими асламысы жер тапдыла жер тюбюнде,
 Мен а хайт дерге кюрешдим, кери тура тюнгюлюуден.

Тенгиз жагъагъа чыгъама, таза эригип тенгизден,
 Жюрегим, тюз бёрю кибик, къоркъады адам сёзюнден;
 Нёгерлерим барысы да къуруп кетдиле кёзюмден,
 Аллах дагъыда жангызлай къоймады къыйын кезиуде.

Асमत бла эки къулум къалгъан эдиле биргеме,
 Ала эдиле кёлюме хошлукъ, сабырлыкъ бергенле,
 Нестанны юсюнден хапар не эштгенле, не билгенле
 Тюбемей, жилай къалдым мен, асыу бола эскергеним.

XXVI

**ТАРИЭЛНИ НУРАДИН-ФРИДОННГА
 ТЮБЕГЕНИ**

Тенгиз жагъа бла бара, бир къаяла этегинде,
 Терек бахчаны ичинде уллу шахаргъа тюбедим.
 Адамгъа тюберге суймей, къачып кетеригим келди,
 Ары кирмей, тохтап къалдым бир уллу терек тюбюнде.

Ма алайда барыбыз да солудукъ, бираз къалкъыдыкъ,
 Уянганымда, — жүрегим бююн да толуп къайгъыдан;
 Анча заманны ичинде бир хапар да билмей къалдым,
 Кёзюмден акъгъан кёз жашдан тауу, таласы да къанды.

Бир заманда бир къычырыкъ чалынады къулагъыма, —
 Ол жаралы адам эди, халы ушап къаугъалыгъа;
 Сыннган къылычы къолунда, жаралары къанагъанлай,
 Бара эди, душманларын аямайын къаргъагъанлай.

Аны аты, — ма буду ол, ма турады аллыбызда, —
 Хылыф учуп бара эди, жел этдирип къатыбызда.
 Жумуш айтдым да, къулуму ийдим олсагъат ызындан:
 «Кёлюне ким тийген болур, билип кел ол насыпсыздан».

Къулуму айтханына ол тынгылагъан да нек этсин;
 Алайлай, ызындан жетип, аллын тыйдым, жолун кесип.
 «Сабыр болчу, — дедим анга, — не болгъанды, айтчы кесинг?»
 Къарап тохтайды ол манга, бираз жыяды да эсин.

Манга тюрслеп къарайды ол, баям, жаратханы эди:
 «Сен соргъанны мен айтайым, шо сен ким эсенг да, — деди, —
 Алгъын сыгъычу душманым бююн манга дерт жетдирди,
 Мен къолгъа сауут алгъынчы, чабып ууатды да кетди».

«Келчи, — дедим, — эс алайыкъ бу терек ауанасында,
 Жигит адам къоркъмаучуду къылычны бир жарасындан».
 Экибиз ушай эдик биз жашы бла атасына,
 Аллай ариу болмаз эди кёк бла жер арасында.

Мени къулларымдан бири хахимлик этди алайда,
Жарасына дарман этип, керти хахимча байлады.
«Ким ачытханды, — деп сордум, — сени бюгюн ма былайда?»
Ол адам бизге, ышанып, хапарын айтып башлады.

Алгъа ол манга айланып: «Кимсе сен? — дегенни айтды,—
Алгъын бек къайнай болуренг, аманнга кетгенсе артда,
Бетинг сап-сары болгъанды, жокъду алгъыннгы къууаты,
Аллах, алгъа сыфат берип, энди уа нек тозуратды?

Шахарым Мульгазанзарды, туююлдю артыкъ узакъда,
Мен а ма анда патчахма, Нурадн-Фридонду атым,
Сиз ма мени жерлеримде олтурасыз бусагъатда,
Артыкъ кеп туююлдю жерим, кем да туююлдю бир затдан.

Жерин эки жашына тенг бёлген заманда къарт атам,
Ма бу айрыкамны манга берген эди, кеси атап, —
Атамы къарындашы уа сыйырып къойду да артда,
Эки жашы уа туююле, болмай тургъанлай бир хатам.

Бюгюн мен айлана бардым уугъа тенгиз этегинде,
Лячинле бар эдиле да, кеп элтмедим тенглеримден,
Келгенледен да бешисин айырып биргеме элтдим,
Къалгъанлары уа къалдыла алтыбыздан кенгирекде.

Къайыкъ бла ётдюм ары — жууукъларымы жанына,
Эсимде да къайда болсун келлиги жарлы жаныма,
Мачала басынган кибик, уруп жетдиле жагъынла,
Бир затдан да хапарым жокъ, — къыдырама суу жагъаны.

Бош улуу кёллю болгъанем, — мени ол къарындашларым
Къадырларына миндиле, аскерле къурап ташатын,
Атамы къарындашындан туугъан урушну башлады,
Бар тийишдирген аскерин мени юсюме бошлады.

Хахайларын да эштеме, сызгъырадыла къылычла,
Тенгиз таба къутулама, къайыкъ берип къайыкъчыла.
Аллымы тыяды аскер, — акъылда да жокъ мычыргъа,
Умут эте келедиле керексизге ачытыргъа.

Дагъыда къошулуп аскер, гумулжук тебе болду жер,
Бетден бетге тюберге уа алада табылмайды эр;
Садакъ окъланы ызымдан хайда жибер, хайда жибер;
Къылычым эки болду да, онглуракъ болду ол аскер.

Ала кѳуршоугъа алгъанда, атымы суугъа секиртдим
Жюзюп ётгеними кёрген ёле эди да сейирден.
Тенглерими барысын да къапдыла бетсиз аскерле,
Къылычым сынган болмаса, кёрюренг мен этерикни.

Боллугъу — болду, этмейме къадарыма мен гурушха;
Къанымы алыр ючюн а энтда кирирме урушха,
Мен жашау бермем алагъа — ойнатырма губулашха,
Сауун сал этип берирме къара къаргъалагъа ашха».

Къадарына къарай кетип, аны жүрегим ушатды,
«Ашыкъма, — дедим анга мен, — нги туююлдо ашыкъгъан,
Мен да барайым биргенге, — нёгерлик тёреди Шаркъда,
Экибиз бирге болсакъ биз, сау кёрейим ол душманны!

Мени къадарымы, — дедим, — билмейсе алыкъына сен,
Айтырма бир тап заманда, аллах тюбетсин сау-эсен».
Ол айтады: «Излемейме андан уллу къууанч да мен,
Мени насыбымды санга жаным сауда къуллукъ этген».

Аны шахарына кирдик, гитче эди, алай — ариу,
Мудах бола, кёп аскерле жыйылгъан эдиле ары,
Жыртып-союп, къызыл къаннга талата бет орамларын,
Къучакълайдыла патчахны, сыйлы кёрюп ала бары.

Ол сахарчыкъгъа жыйылгъан халкъ мени да бек жаратды.
«Бу келиуонг бла, — деди, — жерни, кюн кибик, жарытдынг!»
Ол ариу сахарларында кёп айландыкъ, кёп къарадыкъ,—
Адамларыны юслери бир да къалмай — сары алтын.

04.11.2011 11:11
302780715933

XXVII

ТАРИЭЛНИ ФРИДОНГА БОЛУ ШХАНЫ

Къылыч алырча болгъанда Фридон — кюч-къарыуу келген,
Къайыкъла къурашдырабыз, буйрукъ беребиз аскерге;
Къарап тоялмайды анга былайда аны бир кѣрген,
Сермешде ётю болгъанын айтыр кибикди хар кимге.

Душманла хазыр болдула, — кийдиле темир бѣрклерин;
Мени таба сегиз къайыжъ атланды — толу аскери.
«Алаймыды?!» — деп, секирип, тюз орталарына кирдик,
Аягъымы илиндирип, баштѣбен етеме бирин.

Терк окъу бери бурулдум, — бирсине онг къолум жетди;
Ай алайлай къалгъанлары сюртюлдюле, тютюн этип, —
Бойнумдады, андан сора жарыса душманны бети,
Жашла этедиле манга аллахны уллу хурметин.

Суудан ары къутулгъанлай, бизге атлы аскер чапды,
Биягъыча себелешдик, — къылычладан жилтин чакъды.
Фридонну жигитлигин а мен толу кѣрдюм ол чакъда, —
Еретинлей жюрек эди, — арсланча, хорлап чыкъды.

Атасыны къарындашын эки жашы бла бирге,
Атларындан къагъып алып, къаплап къойду къызгъан жерге;
Алып келеди да кеси ючюсюн да байлап бирге,
Буйрукъ береди къолларын имбашларындан кесерге.

Къара къалжа этип ийдик, башларына жетди жаза.
Эски быстырныча, малтап, артларына чыкъдыкъ таза,
Шахарларын къолгъа этип, ортасында асдыкъ къазан,
Эллерин битеу сибирдик, — къолубузгъа тюшдю казна.

Битеу казнаны келтирип, салды Фридон ёз тамгъасын;
Сюрдю эки къарындашны, жесирлени да барысын;
Къаны ючюн къан алды ол, аямагъанлай ахлусун.
Манга уа ала айтдыла: «Не жигитенг ахырысы!»

Шахаргъа къайтсакъ, — бир къалын тютюн чыгъа, о жақталадан,
Жырчыла жырны кыздыра, гепсоркъала — жыжымлада.
Фридонну бла мени уа артыкъ кёрдюле барындан.
«Сиз къалдырдыгъыз, — дейдиле, — барыбызны да ажалдан».

Фридонну бек кётюрдюле, да мени уа — андан да бек,
Къул боллукъ эдиле бизге, алай болурун биз суйсек;
Мени уа мудах этеди биягъы хадауус жүрек,
Ала аны билмейдиле; билдирек тасха берсек.

34135300
3084010033

XXVIII

НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ ЮСЮНДЕН
ФРИДОННУ ХАПАРЫ

Кюнлени биринде мени Фридон кийик уугъа элтди;
Таугъа чыгып къарай эдик биз сай тенгизге бийикден.
«Бир хапар айтайым, — деди, — ол иш болгъанды бек эртде,
Ма былайдан кѳрген эдим бир зат бу кѳксюл тенгизде».

«Не хапарды?» — деп сордум да, ол айтды ма быллай хапар:
«Бир кюн уугъа барама да, тюбюмде уа — ма бу тулпар,
Сууда бу, баппушча, жюзер, жерде уа лячиннге ушар, —
Бир къушха къарап турама: ярабин, ол къайры учар?»

Сора тенгизге бѳлюнюп, бу тургъан жеримде тохтап,
Бир къарелдини кѳреме тюз ортасында, узакъда.
Келгени бек женгил эди, башха туююл эди окъдан,
Не болгъанын билалмайма, кѳзюм илиналмайын тап.

Бираздан а кѳзюм тутду: къайыкъ кѳрейем ол келген,
Ол уллу къайыкъны кючден тартып келеди экеулен,
Къайыкъны юсюнде — кюбюр, аны да шарт кѳреме мен,
Кюбюрде уа бир арну къыз, — башха туююл эди кюнден.

Жагъада уа ол экеулен къызны аладыла бери,
Я, аллах, аллайны кѳрген, — билеклеча, эшмелери.
Бет жарыгъы — элия жарыкъ, жарытады битеу жерни,
Аны кѳрюп, кюн тыякъла, жол ташлап, букъдула керн.

Ол сейирлик гюлню кѳрюп, от болуп къалады ичим,
Къырау къатылмагъан эди анга ол кюннге деричин
Аман акъыл жол ишледи: «Былагъа уа къарыр кючюм,
Ала менден къутулмазла, бу къараторум да — лячин».

Къатылдым мен алашагъа — шуулдадыла къамишле,
Алай, жеталмадым, ала «мах» деп бердиле, жол ишлеп,
Мен жагъагъа жетгенимде, ала уа — кѳрюне кючден,
Жулдузуму къутултдум да, мен исси къапдым ол иште».

Фридондан мен ол хапарны эшитгенимлей алайда,
Кесими тьялмадым да, бетими сойдум, таладым.
Кёзню бир кьакъгъан кеминне битеу жер башын кьан алды:
«Елтюр да кьой мени, — дедим, — кюнюм «бютюн да кьаралды».

Мени ол ишиме Фридон бек сейир этип кьарады,
Адыргы этип кюрешди, сытыл этерге жарамы.
Жау жагъады, бал салады, бек татлы эди кьарамы,
Кёз жашы, кьар гулмак болуп, таш да, агъач да агъарды.

«О, аллах ургъан мен, — деди, — нек айтдым мен бу хапарны?!»
«Хо, кьайгъырма, — дедим мен да, — тап болур эсе уа бары,
Ол кьыз мени кьызым эди, андан ашланады жарам,
Ма мен да айтайым хапар, туура болурча кьадарым».

Туура этдим жашаууму башындан бюгюннге дери,
«Ол ишни билмей, — деди ол, — айыплы болгъанма, тейри,
О, Индостанны патчахы, нек тюшгенсе да сен бери,
Патчахлыкъны тахтасыды сени бек тийишли жеринг;

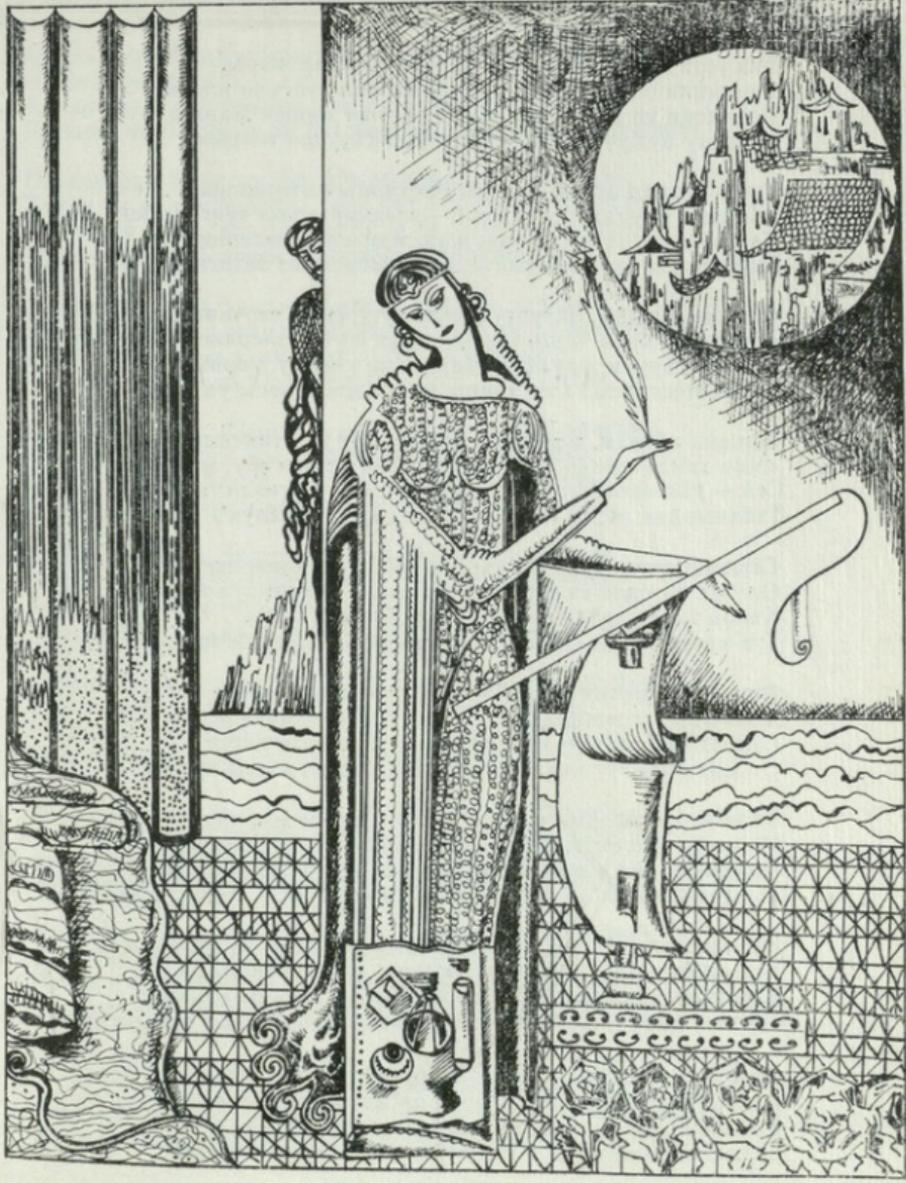
Сени, кьамичи сап кибик, субай жаратханды аллах,
Сенича, аллай адамгъа жабышып кёп турмаз палах;
Аллах берирден кьалса уа, бермез да насыбынгы хаух,
Кьууанчынг да артыкъ болур, ёмюрде болмазса мудах».

Кьайтып келебиз кьалагъа, суу кьуюлгъан кибик болуп:
«Нёгерлик эт манга, — дедим, — кьуралыр эсе уа жолум,
Сен билеклик этсенг манга, муратым да, сёзсюз, толур,
Санга тюбетген аллахым ишими этгенди онглу;

Керти адамынглай кьалып, бир кюнде мен да жарарма,
Бюгюн а сен болуш манга, ёлеме, кёзюм жарымай,
Жолну табыи ишлеялмай, мени башым ауарады,
Жулдуз кьолума тюшмесе, бу жашау манга харамды».

«Насыбым, — деди ол манга, — келип кьалды да аллахдан,
Андан уллу ахшылыкъны адам тилемез кьадардан,
Сен — Индостанны патчахы, — тенглик излеген кьадарда,
Мен, кьул болуп, жумушунгу этерикме хар заманда;

Бу шахарым орналыпды керуан жолну юсюнде,
Бери кёп хапар келеди жер башыны хар жеринден;
Келир эсе уа бир хапар жюрек жырынгы юсюнден;
Аллахны жаны ауур да, кьууанырса сюйгенингден.

Биз уста тенгизчилени жиберейик да хар жары,
Тансынла ол жашауунгу кзурум этип тургъан жанны,
Ары дери уа тѣзюп тур, ашланмасын жүрек жаранг.
Не уллу бушууунгу да унутдуруп кзууанч жыры».

Олсагъатдан окъун жыйып Нестанны излериклени:
«Кемеле кзурагъыз,— деди,— кыдырыгъыз тенгизлени,
Табып келигиз бу жашны жаш жүреги излегени,
Хайт дегиз, хар замандача, сиз жоймагъыз бетигизни».

Фридон айтады, олтуртуп кеси олтургъан тапчаннга:
«Хапар да сора барыгъыз»,— деди ол ѳзюрлерине.
Ол иги кзууум жаным кайтарып кюйду жерине.
Алай, Нестансыз кзууанчны манга магъанасы уа не?!

Фридон айтады, олтуртуп кеси олтургъан тапчаннга:
«Мен хапар алмай тургъанма, айып этме, табу, манга,
Сен — Индостанны патчахы — аллах бергенди заманнга,
Табанындан жели чыккыгъан хар ким кзуллуку этед санга!»

Сѳзюмю созуп турмай, кысха айтайым хапарны:
Ол биз ийгенле кайтдыла, керексиз айланып, арып.
Къара тынгылауну басып, келедиле ала бары,
Туз кзуюлду да юсюне, къан сийип башлады жарам.

Фридоннга айтдым алайда: «Булгъанды кѳгюмю бети,
Жюрегим да жарылады,— мен айтайым санга керти,
Сенсиз кюном хар заманда мени аман бла кетер,
От жагъама суу кзуюлду, аллахны къаргъышы жетип;

Энди не сакълайма мында, ахшы умутум юзюлдю,
Мен кете барайым, ашыр, табу, мени бу юйюнгден!»
Фридонну кѳз жашы тауну, ташны жууду ол кезинде:
«Къарындашым,— деди,— сени бушууунг — мени кѳзюмде».

Кѳп кюрешдиле, алай мен, тыйдырмай, жолгъа атландым,
Хар адам, манга баш ура, баурун жерге къаплады.
Хар бири мени кзучакълап, жарсый, жилайды алайда:
«Кетме, табу, бек тилейбиз, кзулча жюрюрбюз аллынгда!»

«Былай кетгеним,— дедим мен,— манга да кыйын тиеди,
Алай, Нестансыз жашауум — ол манга жашау туююлдю,
Аны кзутхарыр муратда жюрегим отда кюеди,
Сѳзюгюзню кзоратмагъыз, сѳзге табылыу — тѳреди».

Андан сора Фридон манга сауғага берди бу атны:
«Санга тийишлиди,— деди,— болсун бу сени кванатынг,
Андан сора, мен билеме, сен тилемезсе бир затны,
Бетинги чығарлыкды бу, халкыны туурадан кваратып».

Ол ашырды мени жилип, айырылдык бир заманда,
Таула да мудах болдула, жер кёл болду, кёк булганды,
Баштёбен эди аскер да, керти да бек жарсыгъандан,
Бу иш кёрюндю атасы айырылгъанча жашындан.

Аладан айырылгъанлай, биягы кызны изледим,
Къыдырдым бир жер кыймайын таулада, не тенгизледе,
Алай аны кёрген адам урунмады да кёзюме,
Жюрегим жаралы бёрю болуп, кюурду тёзююм.

Сагыш этдим: «Ушамайды манга бу тукъум кечиниу,
Тынчыракъ болур эсе уа жаныуарланы ичинде».
Негерлериме айтама: «Беригиз манга кечгинлик,
Керексизге кыйнагъанма кёп кюнледе, кечеледе;

Энди уа, хайда, барыгъыз, кесими кююгъуз мени,
Энди сизни кыйнамасын мени ичимден кюйгеним».
Айтадыла негерлерим, тепдире битеу тийрени:
«Аз да, кёп да айтма, кююп кетерик тюйюлбюз сени,

Сайламабыз кесибизге сенден башха бир мырзаны,—
Бизни жашау жолубузду атынгы туякъ ызлары,
Елсек да, квалсакъ да — бирге, олду кьадар жазулары!»
О, жашау, кёюре барып, атдан жыкмадынг азланы.

Жукъ айталмадым алагъа: кетмедиле негерлерим,
Аланы да алып кетдим адам болгъан жерден кери,
Манга тийишли кёрюндю эчкиле, кийикле жери,
Аякларымы кван эте, жерни таулары, тюзлери.

Келдим да, эмегенлени мен сыйырдым дорбунларын,
Ала бла уруш этип, дырын этген эдим барын,
Алай, ала да кыркдыла негерлерими башларын,
Биягы артына кетди мени насыпсыз кьадарым.

Андан бери, кварындашым, турама былай, тюгене,
Акъылдан шаша, жайыгъа, жюрюйме ууда тюйюле,
Асмаат насыпсыз да былай, ма бу дорбунга киргенлей,
Турады мени биргеме ол Нестан ючюн кюйгенлей.

Нестанны сыфаты кѳаплан сыфатлы эди да андан
Кийимим кѳаплан териден этиледи хар заманда;
Асмат, манга кийим тиге, бошайды бармакъларындан,
Эртде-кеч болса да манга ажал келир ёз кѳамамдан.

Адам тили жетишмейди ол кѳызгѳа бичерге багѳа,
Аны тас этген эсем да, кѳарыуум жокѳ унутургѳа.
Кесими кѳошуп кѳойгѳанма бу кийик жаныуарлагѳа.
Елюм эди бюгюн манга болмагѳанча уллу саугѳа».

Кѳарап кѳарагѳынчы бетин тартып, бери союп алды,
Аны ушагѳылы бети тырмы-тырмы болуп кѳалды.
Аны кѳерюп Автандил да кѳз жашларын тыялмады,
Бираздан а Асмат аны, ариу айтып, жапсаралды.

Сора Тариэл айтады, Автандилге бетин буруп:
«Сени кѳууандыргѳанма мен, кесим а — кѳууанчдан кѳуру;
Жанындан тойгѳан кѳадарым битеу болду манга туура;
Бар энди, хайда, элинге, кюнюнг бла ишни кѳура».

Автандил а Тариэлге: «Кѳоюп кеталмайма сени,
Сенден айырылгѳанымлай кѳз жашым талар ёзенни,
Мен сѳзню тюзюн айтайым — телиге тергеме мени:
Сен былайда ёлгенликге, жашау кѳрмез ол сюйгенинг;

Хаким кеси ауруп кѳалса, не уста да болсун кеси, —
Ол кесине кѳаратыргѳа чакѳыртады бери бирсин;
Ма ол тохташдырыр ишни болушуча — тюзюн, терсин,
Алайды да, тыш адамны эслирек эслейди эси;

Акѳылсыз сѳзюм ол болсун, — тынгыла мени сѳзюме,
Керти сѳзге тынгыларгѳа дайым да болсун тѳзюмюнг, —
Айтыу барды: «Ашыкѳгѳан суу ёмюрде тапмаз тенгизни».
Мен а, барып, Тинатинни бир урунайым кѳзюне;

Тинатинни кѳерюрге да, сюймеклик отун ышыра,
Сени юсюнгден айтырма, аны таза кѳууандыра;
Сени ёмюрде унутмам, антымды ол, санга туура,
Сен да ант эт унутмазгѳа, ма шѳндю кѳатымда тура;

Былайдан бир жары кетмем деп манга шѳндю сѳз берсенг,
Анда кѳп мычмай бери кѳайтып келирме сау-эсен,
Санга тыянчакѳ болурма, онг берсин да аллах кеси,
Мен адам туююлме — мындан ары санга жюк жетдирсем!»

«Мен бир тыш адам,— деди ол,— былай жууукъ къалай **этдинг**,
Булбул бла гюлю кибик, биз айырылалмай кетдик.
Аны кёре уа мен сени къалай унутурукъ эдим,
Аллах айтса, биз тюбөшип, кёп кюуанч этербиз элде.

Мени кёрюрге деп къайтсанг, жаннет терегим,— сен бери.
Кюл-кёмюр болган жүрегим жангыдан къанатын керир,
Алдап иш къойсам а, сора кёмюп къойсун мени тейри,
Сен биргеме болсанг, мени ырахатды кёгюм, жерим!»

Ма алай бла шуёхла ант этдиле бир бирине:
Жарыкъ бола жүреклери, нюр къонады бетлерине;
Болса да, айырылыргъа сүймегенлери билине,
Сау кечени ашырдыла жукъу кирмей кёзлерине.

Алай, тенгле экиси да тегюлдюле эртденликде,
Автандил, жашны кучакълап, алайдан чыкъды да кетди.
Таризэл бек мудах болду, таш сууугъу — жүрегинде.
Автандил а терк къутулду ары, агъачны ичинден.

Асмаат да, ызыдан чыгып, ашырады Автандилни,
«Къайтмай къалма бери, табу», — деп, андан бек къаты тилей,
Асыры жарсыгъандан а, айланмай харипни тили.
Жаш да айтады: «Эгечим, къайтырма болма шекли!

Кёп къалмам, ийнан, къайтырма, сизни унутмам ёмюрде,
Таризэл а мени мында сакъласын, тепмей жеринден.
Эки айдан кёп къалсам а, билирсиз: не терслик менде,
Не да бир уллу къыйынлыкъ къысханды башымы элде».

XXIX

**АВТАНДИЛНИ АРАБХА КЪАЙТХАНЫНЫ
ЮСЮНДЕН ХАПАР**

Келе келеди Автандил, ачудан жүреги жилия,
Бетин союп алады ол — тенгин кьоюп кетген жарлы,
Аны ырхы болгъан къанын кийик жаныуарла жалай.
Атыны жоргъасын бёлмей, жолун арытады алай.

Жетип келди бир заманда ол аскерин кьойгъан жерге,
Мардасыз кьууанч этеди алайда аны хар кёрген.
Шермадиннге чабышдыла ол хапарны билдирирге:
«Келди сьойген адамыбыз, чыгъыгъыз анга тюберге».

Шермадин а, чартлап чыгъып, кьучакълап, салам береди,
Тауну, таланы сугъара, жиямугъу тегюледи.
«Ий аллахчю, — дей эди ол, — кезюмеми керюнеди!
Отгесе уа аллыбызгъа насыбыбызмы келеди?!»

Кеси кесине ышанмай, кезюнден алмайды кезюн,
«Аллаха шукур, — дейди ол, — хо, келдинг эсе сау-эсен».
Арбазгъа жууукъ адамла келедиле кезиу-кезиу,
Сейир-тамаша этеренг, алайда кьууанчны керсенг.

Автандилни къаласына жыйылып келдиле бары:
Ол шахарда жашагъанла битеу кьуулдула ары,
Автандил олтурады да, асылады къазанлары;
Сез байлыгъы жетишмейди айтыргъа ол кьууанчларын.

Айтды битеу кергенлерин ол Шермадинни кесине,
Тарилге къалай бла тюбегенини юсюнден.
Жияп къалмаз ючюн а ол къаты къысады кезлерин:
«Емюрде ансыз жашауну, алтын болса да, — кюсемем».

Шермадин да толу айтды къыралда болгъан ишлени:
«Сени мындан кетгенингден жокъду хапары кишини».
Мында ма ол кюн Автандил тойда-оюнда кечинди,
Танг тюбюнден белги бере — тор аты жолда кишнеди.

Къыстау барады, барады, — бир да юзюлмейди жоргъа,
Хапар билдирир ючюннге Шермадин кетгенди алгъа,
Жалан юч кюн къоратдыла ала он кюн барлыкъ жолгъа,
Къанат битип Автандилге, учуруп элтеди къызгъа.

Ма былай айтдыргъан эди патчахха Шермадинден ол:
«Ехтем патчахыбыз, энди сен бютюн да бек ёхтем бол,
Ишибизни тап къуаргъа аллах къурагъан эди жол,
Жигитни юсюнден хапар келтиреме санга бу жол».

Шермадин, олсагъат кирип, билдиреди Ростеванига,
Тюз Автандил айтдыргъанча, бурмай айтады ол анга:
«Бусагъат Автандил кеси табылыр, патчах, аллынга».
«О, аллахым, — деди патчах, — тилегими берди манга!»

Тинатиннге да къууулду Шермадин алайдан ары:
«Автандил алып келеди санга бир иги хапарны».
О, алай жарыды ол да, — кюннге къайда аллай жарыкъ,
Башдан аякъ кийиндирди, суююнчюге тергеп барын.

Ростеван, атына минип, аллына чыгъады аны;
Автандил да букъдурмайды ол хурметге къууанганын;
Сейир-тамаша этеди экисин кёрген аланы,
Санап саны да жокъ эди алайгъа жыйылгъанланы.

Автандил баш урду анга. Патчах бек къууанды жашдан,
Асыры бек къууангандан, кёлю тола саламлашды.
Къалагъа атландыла да, халкъ эшиклени кенг ачды,
Кёк бла жер сагъайдыла уллулугъуна къууанчны.

Кюнюне да баш урду жаш — арсланны арсланы,
Тинатин да ёрге турду, къалтырай-титирей саны,
Суюдюмлюгю къан чапдырып, нюр тегеди бети аны,
Суюмеклик аланы кёкге элтеди, жерге къызгъанып.

Кюн узуну той къайнады, — хар кимге да бар эркинлик,
Патчах къарайды жигитге, атасы жашына кибик,
Теппе-тенг буюрулгъанды экисине да жигитлик,
Кёп хазна да юлешинди, — халкъгъа келди кёп игилик.

Той-оюн бошалып, хар ким жолун табады кесини,
Патчах а тыяды жашны, нёгерге юч-тёрт эслини,
Олтуртуп хапар сорады, барын тюшюрюп эсине,
Ол кёзден думп болуп кетген жигит уланны юсюнден.

Жашауунгда кѣргенинги унутурса, аны кѣрсенг,
Хууерилген гюл кибик, ол жашайды дорбунда кеси».

Жашау тюерге бир кьалса, кьыйынлыкьагьа тьобетип,
Кьызыл гюл да шинжи болур, мермер да тас этер бетин.
Автандил, аны эскере, от болуп кьала ёретин.
Айтды ол жьыйылгьанлагьа жигитни хапарын битеу:

«Эмегенледен сьыйыргьан дорбуну — аны кьаласы,
Нѣгери уа — бир тиширыу, сьюйген кьызыны шапасы,
Кийгени да — кьаплан тери, ол жюрютмейди башхасын;
Агьач кишича, адамгьа чьырт ышанмайды тасхасын».

Айтып бошагьандан сора ол Тариэлни юсюнден,
Кьалайда жолукьгьанын да ол Тариэлни кесине,
Жьыйылгьанла махтайдыла, туруп уланны юсюне:
«Андан уллу жигитлик да келмез адамны эсине!»

Ол хапарлагьа тынгылап, Тинатин да бек кьууанды,
Автандил да жарыкь эди, — тойдан тоялмайды анда.
Отоууна келгенде уа, Тинатин жиберген адам
Аны сакьлап, ол айтады: «Кьыз сакьлайды отоуунда».

Ол асыры кьууаннгандан, учуп бара эди кѣкде,
Кѣп жюрюген, кѣпню кѣрген, арсланча — жигит, ёхтем,
Халкьны ийнагьы, эркеси, аты чьыкьгьан элде, жерде.
Сьюйген кьызы сепген урлукь чирчик эте жюрегинде.

Мѣлек олтуруп тахтада, кюнню кеси кибик, жарыкь.
Евфрат суудан татып ёсген, жашауну сьюдюмлю жыры,
Кѣлде ойнагьан ай сурат, тогьай айланьп кьашлары, —
Айтыргьа сѣзюм жетмейди, болуш манга, фьйгьамбарым!

Жигит уланны Тинатин олтуртду тюз туурасына,
Кьарап тоялмай, хар бири жангы тууду анасына,
Жюрек жаулары эрийди, аллахны зауугьун сынай:
«Кьыйналдынг, тейри, — деди кьыз, — ишинг тынч битерик суна?»

«Уллу муратын, — деди жаш, — толтуралды эсе адам,
Жолда кѣрген кьыйынлыгьын тергемез ол бир заманда,
Ой бир жашны кѣрдюм да мен, — дунья кѣзюм да алдар,
Шѣндю уа тьюгеннгенди ол сьюмеклиги бек кьысхандан;

Кючю келген ол жаш кесин этип турады бек жарлы:
«Жюрек жууугъуму излей, ашланады, — дейди, — жарам».
Ма мен да ол кюйген отда къара кёмюр болдум, жанып».
Тинатиннге битеу айтды жашны юсюнден хапарны.

Толусунлай туура этди жолда тюбеген хар затын,
Излеген адамын да ол къалай тапханын да айтды:
«Жашауну да, адамны да капекге тергемей артда,
Алай кечинеди ол жаш, кесин кенгде тута халкъдан;

Соргъан иш этме аны, тап суратларгъа сёзюм аз,
Аны бир кёрген, ёмюрде башха адамгъа къарамаз,
Бетине къарасанг, кюннге къарагъанча, кёз чыдамаз,
Бир да бир ушагъылы жаш,— кёзю — къара, бети уа — саз».

Кёргенин, эшитгенин да Тинатиннге айтды, суююп:
«Аны, тюз къапланны кибик, къаяла дорбулла — ююю,
Бир тиширюу биргесине кётюреди жашау кюйю».
О, къадар, нечик къыйнайса инсанны, аяусуз туююп!

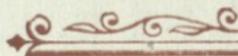
Къанат битди Тинатиннге, эшитгенинде ол хапарны.
Аны сыфатын сурасанг,— кёр да кьой сен толгъан айны.
«Не айтайым,— дей эди ол,— къалай кёрейим бир аны,
Къайда табаргъа боллукъду анга жарарыкъ дарманны?!»

«Сёзсюз адамгъа, — деди жаш, — ким ышанады ахыры?
Ма мени ючюн ол адам жашауун этгенди харам.
Мен да сёз берип келгенме кёп турмай къайтыргъа ары,
Кюнюм бла ант этгенме, Кюнюм а — кюнден да жарыкъ,

Тенги ючюн адам отха кирирге болмасын арсар,
Жюрек ючюн жюрек берсин, керти тенглик а — жол табар, —
Бир межнунну къадары да,— бирси межнунга да къадар,
Шёндю ма мен да алайма: ансыз тангым да кеч атар!»

«Мени, — дей эди Тинатин, — муратымы толтургъанса,
Жумушунгу толу этип, сау-саламат да къайтханса,
Манга суюмеклигинги да бютюн къанатландыргъанса,
Мени жюрек балхамымы — дарманымы тапдыргъанса;

Бу жашауну бир заманда билалмазса, былайды деп;
Бирде кюн къыздырып турур, буз туююп да башлар бирде:
Эндиге дери таш басып, шёндю уа кюн — жюрегимде,
Биреуде той къызып турса, жилиу болмасын биреуде.

Бир иги ишинг: антынга табыласа хар заманда,
Да Тариэлге да табыл, тенглик этерге кьалгъанда,
Дарманын табаргъа болуш, изле, бир кем кьалмай андан,
Мен а не этерме, кьалсам сенича жан дарманымдан?»

Автандил айтады анга: «Аламатмамы да мында? —
Не кёп юфгюрюп турсанг да, буз эримез бир заманда,
Кюнню суйгенден не хайыр, кёрмей турсанг асламында:
Тургъаным — оу, кёргеним — шау, болушун айтхан заманда;

Бек кыйын тиеди манга бу тышында айланганым,
Хар садакь окъгъа илишан болуп кьалды жарлы жаным,
Жашагъаным тенгли бирни юден бирича, — кьалгъаны,
Бу жүрек жарсыууму да боллукь болур букьдургъаным;

Эл багъасыды хар сёзюнг, — ол манга нёгерлик этер,
Алай, гюл чыгъана бармакь жүрегими тешгенин кёр,
Кюнюм эсенг, кюнча жылыт, эт мен жарлыгъа бир хатер:
Жүрегиме кьар жаумазча, бюгюн манга бир белги бер».

Сюймеклиги кеф этгенча, кёзлери сюзлюп кьарай,
Жаш сёлешеди къыз бла: кёпге барды хапарлары.
Къыз топаз берди белгиге, кюн чыкьгъанча, бети жарый;
Аллах узакь кюнлю этсин аланы бу кьууанчларын.

Бек игиди: суйгенлени жастыкълары бир эселе,
Акътрекчик бла чинар, бир суудан татып, ёсселе; —
Алай, ортада кёпюрню ырхыла алып кетселе,
Сора жашау — термилиудю, термиледиле суйгенле.

Бир бирине суйюп кьарай, тауусдула кёз жашларын,
Автандил чыгып кетеди, — буз тиеди жашауларын,
Суу ызланы толтурдула Автандилни кёз жашлары,
«Мени кьанымдан, — дейди ол, — бир тоймады да кьадарым».

Жаш мудах болуп кетеди, саны унамай элтирге, —
Сюймеклик бек ёч болады жаш адамны эритирге;
Кюнню кёзюм булут жапса, ауана тюшеди жерге, —
Насыпсыз Автандилни да кюню ушады ингирге.

Къан кьатыш жилимукълары талайдыла аны бетин:
«Къалай туурса, — дей эди, — къалай туурса, Тинатин,
Бу кьаты жүрегими ол, тюз жаунуча, нек эритиди?
Ансыз жашау — жашау туюл, бар кьууанчым суугъа кетди.

Къадарым мени жаннетде, башымы сылай, ёсдюрюп,
Энди уа атып ийди да, жулдузгъа дерн кётюрюп;
Къаапханнга тюшюрюп къойду, къолумдан тутуп келтирип.
Энди билдим: бу жашауну тюбю-башы да — ётюрюк!»

Алай айта, жиляй эди Автандил, тыялмай кесин,
Терен тартып кючсюнеди, суу-салам болады юсю;
Сюйген къызына термилип, талагъа кетеди эси;
О, къадар а, артында уа жеген жая кёреме сен.

Ма алай — жиляй, тарала, Автандил келди юйюне,
Жюрек жыры — Тинатин а кетмей турады кёзюнден;
Бети кетипди, кырдыкны къырпакъ къоннганча юсюне,
Кюн жылыу болмаса, гюлню терк урланады тюрсюню.

«О, къурурукъ адам жюрек, — ёмюрге толмагъан кезлеу,
Кёп ауур жюк кётюресе, жюрек азыгъынгы излей,
О, жюрек, нечик сокъурса, — недиле санга тенгизле,
Ажалынг да тыялмайды, тыялмазла таула, тюзле!»

Ёз жюрегин да аямай, Автандил алай жаныды,
Сора къыз берген топазны ол чыгъарды да жанындан,
Эринлерине да ышып, уппа этди эм жалады,
Тинатинни сёзлерича, белги жюрегин жылыта.

Эртденликде Автандилни патчах къалагъа чакъырды,
Жукъламай чыкъгъан эди да, аны да билдирмей барды.
Ары жыйылып тургъан халкъ, жашны кёргенлей, жарыды.
Патчах уугъа хазырланып, жашны да ары къурады...

Патчах атына миннгенде, къозгъалады адам болгъан,
Асыры даурдан, — бир зат амал жокъду ангыларгъа, —
Лячинле кёкню толтуруп, итле жайылып арбазгъа;
Ол кюн тюбеген эдиле бек кёп кийик жаныуаргъа.

Къайтып келдиле арбазгъа, ууда бир кесек безиреп,
Аланы жан-жанларындан алып аскерле, ёзюрге.
Патчах тахтагъа олтурду, чепкен кийип къаназирден,
Той да, оюн да башланды, — титирейле кёкле, жерле.

Жаш да — патчахны къатында, ортада къайнайды ушакъ,
Эрикмейле: патчах сёзю башларгъа Автандил бошай.
Мырзала олтурадыла; ала, бир бирин алыша,
Махтадыла Автандилни, сёзлери туюлюдю таша.

Автандил юйюне келди, оту жокъ от жагъасында,
Сюймеклиги, къанат къагъып, айланады туурасында.
Бир жата, бир къоба кетип, къалкъыды танг аласында,
Ачыуу туз къуя-къуя жүрегини жарасына.

«Къалай тапдырайым, — дейди, — мен жүрегими керегин? —
Асыры узакъда къалды жаннетде ёсген терегим.
Ол — биреуню къууандыра, биреуню — къыйнай жүрегин,
Тюнюмде мен кёралмайма, тюшюмде окъун кёргейем!»

Жиляй-жиляй, хар сагъатдан акъылдан шашханнга ушай,
Жүрегине айтады ол: «Тёз, харип, тёзген — тёш ашар,
Тёзмесенг а, туз жүюнгюге къадар энтда бир жүк къошар,
Насыбынгы излей эсенг, жүюнгюгю кётюре, жаша».

Энтда айтды жүрегине: «Сен кюсеп тураса ажал:
Андан эсе сюймеклигинг берген жүкню сыртынга сал,
Алай, аны кишиге да билдирмей, эрча жүрютал,
Сюймеклигин туура этген — халкъда кёрюнеди осал».

341050001
3032111913

XXX

**КЕТЕРГЕ ИЗИМ АЛЫР ЮЧЮН
АВТАНДИЛ ЁЗЮРЮН
РОСТЕВАНГА ЖИБЕРЕДИ**

Автандил кьобуп азанда, кийинди да, тебиреди.
«Сюймеклик жарамы киши билмей кьалгъа эди», — деди.
Жюрегине жалынады: «Айып этме, эрикдирдим!»
Атына минип, олсагъат ёзюрню юйюне келди.

Ёзюр да, кьууанып, айтды: «Кюнюм тийди да арбазгъа,
Тюшюмде иги кьууумла бошдан кёрюннген болмазла».
Дагъыда айтады жашха, кёлюнден кьууанып таза:
«Игилик келсин юйюнге, манга азла сукъланмазла».

Ол ёзенгиге жабышды, иги адетде болгъанча,
Жолгъа кюйюзле жайдыла, аягъы жерни басхынчы,
Автандил юйню жарытды, кюн аламны жарытханча,
«Бир ызгъа, — дейдиле ала, — игилик ким кёрюр мынча!»

Кьонакъ олтурду, адамла кёз айырмайдыла андан.
Гузабагъа кьаладыла, асыры бек талашхандан,
Боллукъду деп ашырдыла барысын да ол заманда,
Энди эки ушакъ нёгер кьалдыла жалан да анда.

Ала кетгенлей окъуна, жаш айтады ёзюрюне:
«Бу кьыралны жашауунда санга туурады да хар не,
Патчах сенсиз жукъ этмейди, кьошады бар ишлерине,
Манга бир болуш энди сен, болуш татлы нёгеринге;

Тариэлни кюйдюрген от кёмюр этеди мени да,
Ауруп турады жюрегим мени бери келгенли да,
Мени ючюн отха кирир, харам этип сюйгенини да,
Мен да табылайым анга, артха кьоюп хар нени да;

Кесин тыйдырмай арталлы, анда айланады ангым,
Мени жюрегим андады, нёгерлик этеди анга, —
Ол, кюн кибик, жарытады, от да салады болгъаннга,
Асмаат туугъан эгечимден жууукъ болуп кьалды манга;

Мен юйге тебирей туруп, жашха сёз бергенме былай,
«Къайтып бери, аллах айтса, ачыудан кюерча къаллым, —
Тапмай къоймам ол кюнюнго, къаядан кетер ажалынг».
Энди уа ары кетерге жетип турады болжалым;

Букъдурмай айтайым санга ишни болушунлай барын:
Ол мени сакълап турады, мен а жеталмайма ары,
Сёзюме табылмай къалмам, — ол да жарлы, мен да жарлы;
Сен билесе: сёзсюзюю уа хоча болмайды къадары.

Тюз ма мен санга айтханны бар да айт сен Ростеваннга,
Сен айтханны этерикди, — кишини къошмайды санга;
Елтюрмесе, — кетерикме, ёлтюрсе — не хайыр анга,
Жюрегим кесеу болмазча, болуш, тенгим, бу жол манга.

Мени атымдан былай айт: «Мени уллу мырзам, патчах,
Сени къалай сюйгеними айталыр жалан бир аллах!
Алай, ол жигит жаш мени ангыма этгенди палах, —
Жюрегими бийлеп къойду, болуп къалгъанбыз да татах.

О, патчах, ансыз жашауум — жашау туююл ахырысы,
Жюрегим андады, сора мында не этеме ансыз.
Анга болушсам, — бек алгъа ёсер ма сени намысынг,
Болушмасам да, сёзюме табылгъаным — манга асыу;

Жарама туз къуюлдукъду кетгеним сени къыйнаса;
Адам буйрукъдан къутулмаз, ол тюздю былай къарасанг;
Аллах санга кёп кюч берсин, мени да санга къайтарсын,
Къайтмасам да, бар душманынг кеси къадарын къаргъасын».

Езюрге айтды жангыдан: «Мен айтханланы сен барын
Тап келишдирип айтыргъа керексе патчахха барып.
Иги тиле, жалынган эт, ийдирирча мени ары,
Ма, жюз минг алтын береме, ол да бир затынга жарар».

«Ахчангы да жанынгда къой, — дегенди ёзюр, ышара, —
Бу ышанганынг тамамды, алтынынг кесинге жарар,
Сен керти айтаса, патчах хапарыма иги къарар,
От башына да ётдюрюр, мюлкюнден да юлюш къуар;

Алай, ант этеме санга, — башымы да терк тайдырыр,
Сен къайнайса, сен къалырса, манга уа исси татдырыр;
Жан татлыды, не десенг да, — ма буду санга айтырым: —
Бараллыкъ туююлме анга, менде жокъду ол батырлыкъ.

Экими жашарыкъма мен, нек болама уллу кёллю?
«Аны манга сагъыныргъа къалай базды сени кёлюнг?
Эшек мыйысын ашагъан, санга тийишлиди ёлюм!» —
Дер да, ёлтюрюр да къояр, сюр жылкъысын сора, келип.

Ийген окъун этсин патчах, иерлеми аскерлеринг?
Тас этерге сюерлеми ала бу сыйлы кюнлерин?
Тюз сен кетгенлей, душманла кюл этип къоярла жерни.
Чыпчыкъ — къуш болмазлыкъ кибик, ётмезле бу ниетлеринг!»

«Жокъ мадар, — деди Автандил, — бичакъ урмасам ичме,
Тюбеменг кёреме сен уллу сүймеклик ишине,
Не да ийнанмай кёреме эрни антыны кючюне;
Кюйюп турлукъма ма былай мен анга тюбегинчиннге;

Къарачы бир, — кюн да бизге буруп турады да артын,
Бери бурайыкъ биз аны, ол бизни жылытыр артда!
Мени кесими халымы ким биледи менден артыкъ,
Тели адамны оюму акъыллы башны арытыр.

Не хайыр боллукъду шёндю менден патчахха, аскерге?
Мен — акъылдан шашхан адам, кёз жашын тохтаусуз тёкген,
Андан эсе, антны бузмай, керекме анга тюберге, —
Таризэл кётюрген жюкню киши базмаз кётюрюрге.

Туз жюк эзген жюрегими бютюн эздиле сёзлеринг,
Мени орнумда темир да худур болур эди, эрип;
Аны кёз жашын къайтармам, Нилни тёксе да кёзлерим,
Болуш манга, адам эсенг, — мен да этерме негерлик.

Ийсе — иер, иймесе да, кетерикме ары, къачып,
Жюрегими Таризэлге мен толу берликме, ачып;
Мени ючюн патчах санга хата этмезлиги — ачыкъ;
Мени ючюн, алай тюссе, сёз бер кётюрюрге ачыу!»

«Ол сен кюйген отда мен да кюйдюм, тёзерге жокъ къаруу,
Сени жарсыуунга къарап туралмайма мындан ары;
Сёз бирде — жолунгу кесер, бирде уа — ишинге жарар;
Барайым, боллугъу болсун, ёлсем, — кююм санга жарыр».

Ол сёзлени айтып, ёзюр уллу жумушха атланды.
Патчахны халын кёреди, — ол бек жарыкъ эди анда;
Алай жаш жукъ айталмайды, андан асыры къоркъгъандан,
Айтырыгъы тамагъына тыгъылып, ичи от жанды.

Патчах, аны халын эслеп, кьатына келип сорады:
«Не болгъанды, нек эсе да бетинг да кетип турады?»
«Болгъаны жокъду, — деди ол, — алай жумушум а барды,
Мен жумушуму айтханлай, тап, ёлтюрсенг да жарайды.

Жумушум а олду санга, айтайым, созмай аны кеп;
Халкъда бир иги сёз барды: «Келечиге ёлюм жокъ», — деп;
Кетер кьаннга киргенди жаш, мени ийди изим тилеп,
Тариэл жууугъу аны алгъанды кьолуна, бийлеп.

Айта эди жумушун ол, суугъа тюше, отха кире:
«Сен ангыларгъа керексе, мени хапарыма кёре,
Аны кьалай жашагъанын ол ауур жюгюн кётюрюп,
Тюз боллукъса, шёндю мени жерге сукъсанг да, ёлтюрюп».

Ой, анымы эштеди ол, — кьайнады патчахны кьаны,
Бетин къара тер басады, танымазча адам аны.
«Къалай айталдынг, — деди ол, — манга ол ачы хапарны.
Аман ишни бёркюн кийиу — адети аман адамны;

Бир иги ишни айтханча, ашыкъдынг муну айтыргъа;
Душман да кьалдырмаз эди мени аллай бир хатагъа,
Къара сабан сюрлюк, кьалай табылдынг ачы хапаргъа,
Тийишли туююлсе мени бу арбазымда кьалыргъа.

Эслейирек сёлеширге жарамаймы эди санга?
Эслемейми эдинг ол иш ачыу тиеригин манга?
О, кьалай чыдады, кьалай, ол осал сёзлеге ангым,
Башынгы тайдырайыммы, итле жаларча кьанынгы?

Автандилни келечиси болмасанг сен бусагъатда,
Баш токъмагъынг, ант этеме, чартлар эди имбашынгдан.
Кёзюме кёрюнме, эшек, думп болуп кет босагъамдан.
Ол а — ёзюр, ол а — мырза! Бетлик сакъла да тур мындан!»

Шинтикни алай сермеди — чачдырды юзгелелерин,
Ёзюрге тиймеди ансы, ёзюрюнгю сау кёрейим.
«Не бет бла айтдынг манга, кетеди деп акътерегинг?»
Ёзюрю кёзюнден кёз жаш, бетин жыра, тёнгереди.

Сора алайдан ол ёзюр чартлап, думп болуп кетеди,
Жарлы жюреги бууула, тюкю киби, сюркеледи,
Бир бирде адам кесине душман этмезин этеди,
Бу иште анга кесини тилинден хата жетеди.

Айтады кеси кесине: «Мен нечик айыплы болдум,
Къайдан да бардым мен ары, шашмадым эсе акъылдан?
Ма менича, таматагъа сѣлеше билмеген адам,
Ма менича, ёмюрюнде башын алмаз айыпладан».

Ма алай, айыплы болуп, ол ёзюр келеди юйге,
Айтады ишни болушун, тырман эте Автандилге:
«Сау бол, жаш, ишни къурадыкъ. Къалай кёрюнюрме элге?
Намысымдан бошадым мен, бош алдырып ийип желге».

Аны сыйлы аты чыгып тургъанлай да аман атха.
Чам этерге кюрешеди, къайгъырмагъанча ол затха:
«Берчи ол берликчигинги, тура турма да сен артха,
Сѣз барды: «Ахыратда да жолун тап ишлейди ултха».

Бир затла айтды да манга,— адамны эсине келмез,—
Эшек, тели, ит, хайыуан,— анга бир адам да тѣзмез,
Энди адамлыкъдан чыкъдым, мени киши да кѣтюрмез,
Ёлтюрюп къоймагъаны уа — аллахым къарамады терс.

Биле эдим да боллугъун, ишни мен кесим башладым,
Боллугъун биле тургъанлай, отха сукъгъанма башымы.
Киши да къутулмагъанды, палах бир келсе башындан.
Сени ючюн кюйдюм эсе, къайгъырмаз, къоймам ашымы».

Автандил айтады анга: «Жокъду кетмей бир амалым,
Гюлю тюз хууерилгенлей, булбулну жетер ажалы,
Булбулну уа бойнунда борч, — гюлге табаргъа суу мылы,
Табалмай къалса, булбулну осалгъа кетеди халы.

Иги этмейди Ростеван, бош тыяды мени жолдан,
Адам боллукъ суна эсе, бош сунады, кесин алдар,
Къолгъа суймегенлей алса, ишин иги этмез адам,
Жаныуарча айланьргъа сюеме мен жолда-къолда.

Ёрге-ёрге секирсе да, айтмай къоймам энтда анга,
Жандауурлугъу бар эсе, ангылар, жол берир манга,
Унамаса, кетерикме, толу ийнанып къал анга,
Ёлсем, ёлюрме, неди да, — батсын насыбым туманнга».

Ушакъ эте кетдиле да, солудула ол къайгъыдан.
Жашны ёзюр бек сыйлады, эт къазан къалын къайнады,
Анга берген саугъаларын арбазда ёре къалады.
Автандил юйюне келди адам тынчайгъан арада.

Автандил да ол ёзюрге бир саугъа этер муратда,
Экинчи кюн жибереди аны юйюне бир адам,
Саугъасын былай къурады: жюз мингден да артыкъ алтын,
Сора алтмыш топ къаназир, алтмыш да топазны салды.

Былай да айтдырды андан: «Къолумдан келмейди мени
Къайтарыргъа ол сен манга этген уллу игиликни.
Аллах онг берип, сау къалсам, ёмюрде унутмам сени,
Негерлик этип, аллынга салырма мен кёкню, жерни».

Автандилни суратларгъа сёзюм азды кёк тюбюнде,
Аны адамлыгъына мен жашауумда кёп тюбедим.
Адам адамгъа табылсын, бири ачюдан кюйгенде,—
Адамгъа къарындаш, тенг да керекди къыйын кюнюнде.

XXXI

АВТАНДИЛНИ ШЕРМАДИН БЛА УШАГЪЫ

Шермадиннге кюн сыфатлы айтады битеу ишлерин:
«Бюгюнден тергеп башлайма ахшы кѳууумну кюнлерин,
Туура болур бюгюн манга эталлык болсанг нѳгерлик».
Махтар кибикди хар адам экисини тенгликлерин.

«Ростеван, — деди анга ол, — сѳюме бир кѳарамады,
Жюрегим кѳайда болгъанын ангыларгѳа унамады,
Кюном жокѳду Тариэлсиз, жолум а бир кѳуралмады,
Терсликни сюрген адамы аллахым да кѳурамайды;

Энди уа мен кетерге деп, тохтагъанма ол акъылда.
Аллахны сѳгеди жалан ѳтюрюкчю, сатлыкъ адам.
Жюрегим жилийды былай: «Тариэл, кѳайдаса, кѳайда?!»
Кѳрюп болмай, кѳыл чайнайды, адам иш келсе кѳатына.

Юч болумда кѳрюнеди керти, кѳзбаусуз нѳгерлик:
Тенгинге дайым табылсанг, жюгюн алыргѳа, ол — биринг,
Кѳзбау сѳзге тыйып турмай, керек затын табып беру,
Ючюнчюден, — не узакѳа болсанг да, жарсыуун кѳрю.

Узун этип кѳойдум сѳзню, тохташыргѳа болду заман;
Мындан жашыртын кетгеним жюрегиме болур дарман;
Ма шѳндю айтама санга, мен юлюш ѳте жанымдан;
Жашауунгда жашау жорукъ болун турсун бу мен айтхан:

Патчахха кѳуллукъ ѳтерге хар заманда хазыр болуп,
Сен, жигитча, кѳуллукъ этип, кѳргюзт аны анга толуп.
Мени юйюмю да сакѳла, душманны сыкѳдыра кѳолунг,
Тыпыр ташынг ючюн кюреш, — олду адамлыкны жолу;

Кѳыралны жерин тап сакѳла, аллахым кюч-кѳарыу берсин;
Керти адамынгы кѳтюр, жауунг а — тьяк кѳтюрсюн;
Кѳыйынныгы кѳайтарырма, жаным саулай кѳайтып келсем.
Мырзанга кѳуллукъ ѳтгенинг, тас болмай, кѳргюзтюр кесин».

Былай айтады Шермадин, кёлю тола, Автандилге:
«Жангыз болсам да, ауур жюк кьоркмагъанма кётюрюге;
Алай, сенсиз туралмайма,— ала бар мени биргенге,
Жарарма керек заманда бир жумушунгу этерге.

Кёп айланаса жангызлай, эл, жер кётюрге алданып,
Кесине керекде мырза аямаз, тейри, атангы,
Сенсиз а, мен кимме мында,— санга ачыгъын айтайым?»
«Угъай, жаш, — деди Автандил, — сенсе ышанган адамым!

Мен иги таныйма сени,— керти адамымса, жаша!
Не болса да, манга болсун,— манга арт бурупду жашау.
Юйюю, жерими кимге кьоярыкъма сенден башха?
Элтирик туююлме, элт деп энди айтсанг, — менден боша!

Межнун эсем керти да мен, жангызлай жюрюю — юлюшюм,
Сюймеклик жюгюн кётюрген,— кеси этиучюдю ишин,
Жолда-кьолда да кечинну — межнунну туюю эм туюшю,
Жашау алайды, ийнан сен, даулашмасын анга киши.

Мен кетген заманда мени эсинге туюшюре тур сен,
Кьорктур жерим жокъ душмандан, кесиме базаына мен;
Жюрек жеринде болса уа, адам кьачмайды сермешден,
Бек жарлыды жашау жюгюн адамча элте билмеген.

Жашау кётюнеди манга тюз чириген наша кибик;
Насыбым кибикди манга иёгерлик ючюн ёлмеклик;
Кетмей да нек турама мен, Тинатин берди эркинлик;
Тинатинни кьойдум эсе, юйюмден да жокъду келлик.

Элтип берирсе патчахха, буду анга осуятым;
Мени суйген тенгим — сенсе Ростеваннга аманатым.
Бир жерде жоюлуп кьалсам, кьылыкьсызлыкь этме артыкъ,
Бир иги жилия, ахшымы, тауну-ташны да жилиятып».

XXXII

**АВТАНДИЛНИ РОСТЕВАН ПАТЧАХХА
ОСУЯТЫ**

Автандил былай жазганды Ростеваннга осуятын:
«Патчахым, тенгимиз излей, кетип барам жашыртган,
Жюрегим кѐмюр болады аны бир кѐрюр амалтын,
Кѐлюнге тиймесин, манга ахшы жол тиле аллахдан;

Мен билеме, — ачуланып, таш кѳуймазса сабаныма,
Эсли адам ахшы тенгин атып кѳуймаз бир жанына;
Айып этме, — бир эс бурчу Платонну айтханына:
«Жалгъан сѳз, эки бетлилик — аруу адамны жанына».

Нек дегенде уа, жалгъан сѳз — битеу палахланы башы,
Къалай алдарем тенгимиз, ол — мени бир кѳарындашым.
Шо аны ангыламаса, хайыр жокѳду аллай башдан,
Жашауда этмезлик болуп, окѳуп да кюрешдик бошдан.

Къалай сыйлы кѳредиле файгъамбарла сѳймекликни!
Ала аны жерге салмай, жюртедиле бийикни.
«Сѳймеклик, — дедиле ала, — ариу этеди жюрекни».
Аны кесинг билмей эсенг, къалай юйретейим сени.

Мени ма былай жаратып, манга уллу кюч да берген,
Жерни сыйын кюл этдирмей, бютюн бийикге кѳтюрген,
Мардасызгъа марда салып, аны чегинне жетдирген, —
Аллах — бирни жюз да этер, жюзюню — тыяндырып бирге.

Аллах бюсюремеген иш онгмагъанды бир заманда;
Гюл хууерилип къалады, кюн жылыуу сууугъанда;
Ариулукгъа кѳзюнг жетсе, ариу боласа ма анда.
Ол биргеме болмаса уа, тураллыкѳ тѳююлме мында.

Айып этме, табу, манга, — не бек ачулансанг да сен;
Мында къалып, сен айтханны эталлыкѳ тѳююл эдим мен;
Бу кетиюум жюрегими сакѳлады отдан-ѳртенден,
Таш ташып да турайым мен, чыкъмайым ансы сѳзюмден.

Жиляу-сыйытны сен да кьой, — аз да хайыр жокьду андай;
Къайры кетериксе, айтчы, ол мангылай жазуунгдан;
Кётюрюрге керекди эр, кьоркьмай бушуудан, жарсудан, —
Алыкьа киши кьутулуп кёрмегенме буйругьундан.

Аллах не буюргьан эсе, туберме жолумда анга,
Къайтып келсем а, жюрегим ушамаз кюйген къауданнга,
Аллах кюн берсин, кьууаныр кибик сени саулугьунга;
Тариэлге жарагьаным махтауду, насыпды манга.

Биреу мени сёксе, сен да чыгьар манга бир аман ат;
Кёлюнге тиерикмиди бу кетнуом, аллахчю, айт?!
Тариэлге ётюрюкчю болсам, аны алдап иш зат,
Ахыратда да кечмез ол, ахырат барды, ахырат.

Тенгинги унутмай туруу, — хатасы болмайды аны;
Союп къояр эдим жалгьан сёз айтхан кьоркьакь адамны;
Аядарыкь туююлме жашны, тынч жашауума алданып,
Барлыкь жолунгу кеч этну, — жокь ишни андан аманы.

Къазауатха кире туруп эрни ол сыкьгьанын кёрюу
Ёлюмден башха туююлдю, кёрмесин аллайны жерим,
Тиширыудан башхалыгьы жокьду ма ол кьоркьакь эрни;
Жигитлик кётюрюр дайым эрни адамлыкь дебериң.

Не тауда, не тюзде бугьуп, киши кьутулмаз ёлюмден,
Анга бирди: ол кьоркьакьны башха этмейди жигитден,
Къартны, жашны да алады заманында ат белинден,
Алай, айыплы жашаудан къайда иги эрча ёлген.

Андан сора да айтайым, патчахым, иш ма алайды:
Ёллюгон унутхан адам терс болады, жангылады,
Жерни башында жюрюген — жерден ююш да алады,
Сау къайталмасам, ёлюрме, жашауда ол да болады.

Жолум тыш жерде юзюлюп, кьойнуна алса уа жерим,
Асыраргьа адам болмаз, жиялмазла эллилерим,
Кебинликге чёргөмезле мени ол суйген тенглерим;
Сен аман бла эскерме, олду сенден тилеригим.

Мюлкюм да бар, жерим да бар, — сен иги къарап алагьа,
Барын да тутуп къыйырдан, юлеш жарлы адамлагьа,
Битеу ёксюзлени тойдур, насып бер насыпсызлагьа,
Ала мени унутмазла, кёрюрле мени бек багьа.

Андан квалгъан мюлкъюмю уа оноуун сен ма былай эти
Дин ахлулагъа — межгитле, элдеде кёпюрле ишлет,
Къызгъанма мени мюлкъюмю, жүрютме сен аллай адет,
Сенден сора кишим жокъду, этер кибик манга дурмет.

Мындан сора менден хапар барлыкъ болмаз энди санга,
Ма бу къагъытны окъу да, ийнан анда жазылгъаннга,
Жангыз кёзбау сёзю жокъду, болушмаз кёзбаулукъ манга,
Айып этме деп тилейме сүймеклик шашдыргъан жаннга.

Бек тилейме: Шермадиннге сен мени кёзюмден къара,
Быйыл алайсыз да башын къысып турады ауара;
Аны кётюр, ол, мангача, санга да кёп кере жарар,
Къыйналмасын бир затдан да, жүреги тапмасын жара.

Бошадым осуятымы, мен жазгъанма муну кесим,
Кетип барама, устазым, жүрегим уллу жол кюсей;
Сиз къайгъы этмегиз манга, бегитсин хар ким да кесин,
Насып сизге жол ишлесин, душман сизден кери кетсин!»

Бошады да, Шермадиннге тутдуруп ол осуятны:
«Айтырса патчахха, — деди, — тап келишдирип хар затны,
Сенден сора керти тенгим жокъду, мен билеме аны».
Аны айтып, жиляп ийди, — кёзюнден агъады къаны.

АВТАНДИЛНИ ТИЛЕГИ

Тилек этеди Автандил: «О, кѣкню, жерни иеси,
Ачыу сынатхан да кесинг, кѣуанч тапдыргъан да кесинг,
Инсанланы табындыргъан, эслилени да эслиси, —
Жюрегиме кюч-кѣарыу бер, — сюймеклик арууун женгсин.

Тауну-тюзню да иеси, — болуш манга бу болумда:
Сюймекликни жаратханса, жорукълары да кѣолунгда,
Бу жашаум ажашдырды мени сюймеклик жолумдан,
Сюйген кѣзым жоулмасын энди, аллахым, мен сауда.

Сенден сора, сыйлы аллах, кишиден кѣрмедим хатер,
Кѣп игилик этдинг манга, энтда манга болушлукъ бер.
Душманларымы хорлайым, палахланы кенгнге кетер,
Елмей кѣалсам, кѣайтарырма, кѣюрле аны кѣк эм жер».

Сора атына минди да, жашыртын чыкѣды кѣабакъдан,
Насыпсыз Шермадини уа кѣзюнден кѣз жашы акѣды,
Аны исси жилямугъу гыйы кѣобарды кѣаядан,
Тенгинден айырылгъаны жарлы жанын талай кѣалды.

XXXIV

**РОСТЕВАН ПАТЧАХ
АВТАНДИЛНИ ЖАШЫРТЫН
КЕТИП КЪАЛГЪАНЫН БИЛЕДИ**

Энди жангы жыр башлайма мен Автандилни юсюнден.
Ростеван, жан-жанын кърмай, халкъны чачады юйюнден,
Таанга ёретинлей чыгып, адам ийди ёзюрюне,
Ол насыпсыз кирип келди, — адам халы жокъ кёзюнде.

Ростеван айтады анга баштёбен болгъанын кёрюп:
«Тюненеги хапарынгы мен унутханма, ёзюрюм,
Кёлюме бек тийген эдинг, — тынчлыгъым жокъ андан бери,
Кесим да мен ачыу этдим, къаты сёлешип жиберип.

Не ачууландыргъан эди мени тюнене ингирде?
Керти айтыла кёреме: «Ачыу — бушууну ауу», — деп,
Сагъыш этип сёлеше тур, — дайым да болсун эсингде,
Жангыдан бир хапар айтчы тюнене билдиргенингден».

Толу къайтарды ёзюрю ол тюненеги хапарын,
Сора аны Автандилге иеди патчах, айтдырып:
«Акъылдан шашханса таза, айтыргъа да жокъду къарыу,
Къыстап иймезими сюйсенг, кетмезсе мындан бир жары».

Ёзюр чыгып баргъанда уа, халкъдан топпа-толу арбаз,
Жашны кетгенин айтдыла. Ёзюр а, бети бола саз:
«Энтда мен барсам, — деди ол, — патчах жанымы къалдырмаз,
Билдирсин билдирлик адам, ким эсе да кесине баз».

Ёзюрю терк къайтмады да, патчах жумушчусун ийди,
Ол да ол хапарны билип, къара тынгылауну ийди,
Патчах ишекли болады; ол а бютюн ачыу тийди:
«Ол жюз душманнга баз болгъан, баям, кетген болур», — деди.

Къара сагъышха батылып, патчах жашауну жаныды,
Сора биягъы ёзюрюн чакъыртады ол жангыдан:
«Келсин ол аман кюлтыпыс, къорамаз муну санындан».
Къалагъа къайтады ёзюр, керти тюнгюлюп жанындан.

Кире келип, мудах ёзюр, къара жилимугъун тѣкдю.
Патчах сорду: «Ол «кюнюбюз батып, къутулупму кетди?»
Ёзюр айтады хапарны, тыйыла-тыгъыла, керти:
«Кюнюбюз жарытмаз энди, булут урлагъанды кѣкню».

Анымы эштеди патчах, — кычырыгъы тауну ойду:
«О, мени жигит сохтам а, алай къалай этип къойдунг!»
Бет терисин союп алды, сакъалы сынсыды къолда:
«О, жигитим, кюн жарыгъынг къайсы таугъа, ташха кьонду?»

Акылынг жеринде эсе, киши да хорламаз сени,
Алай, манга уа не мадар, — тыпыр ташым тепди мени, —
Мени жангызлай къойдунг да, сайладынг башха биреуно,
Сени бир тапхынчы энди къарангыды мени кюном:

Удун жарыкъ келгенинги мен къачан кѣрюрме энди?
Топ ойнауунгу да кѣрмем, — ол муратым тюгеннгенди;
Ариу жырча ауазынгы эштмейме энди — кенгдеди;
Патчах тахта да, къала да мындан ары манга неди;

Не жазыугъа тюбесенг да, болмазса ач, къарыусуз да, —
Жазмай уруучу садагъынг табар санга аш да, суу да;
Хар ишингде да онглу бол, аллах санга болушсун да,
Алай, осуятым барды: ёлсем, Автандил жуусун деп».

Топ атылгъанча, ол хапар алып къойду элни башын;
Езденле да жыйылдыла, сакъалларына жабыша,
Сакъалларын жулкъадыла, талайдыла къашны-башны:
«Автандилсиз, — дей эдиле, — сууурукъду халкъны ашы».

Езденлерине айланып, патчах айта эди былай:
«Кѣрдюгюз да сиз, Автандил бизни къойду кюнден къурлай,
Не этген эдик биз анга, кѣлюне тиерча алай?
Аны кибик аскер башчы биз къайдан табайкъ, къалай?!»

Жиляй-жарсый кетдиле да, хош этдиле бир бирлерин:
«Билчигиз бир, — деди патчах, — болурмеди нѣгерлери?»
Алайлай Шермадин жетди, кѣм-кѣк болуп эринлери,
Жиляп къалды, Автандилни осуят къагъытын берип.

«Отоунда эди, — деди, — аны ма бу осуяты;
Къуллаары битеу жыйылып, жиляй эди жашы, къарты;
Ол кеси жангыз кетгенди, нѣгери уа — хора аты;
Елтюр да къой мени энди, жаннет болур ахыратым».

Ол осуятны окъуп, халкъ биягъы батды туманнга,
«Кечгинлик жокъ,— деди патчах,— жарыкъ кийсе, бир инсаннга,
Жарлыла, ёксюзле, тулла — хар ким намаз къылсын анга,—
Болушур эсе уа аллах къыйын кюнюнде ол жаннга».

XXXV

**АВАНДИЛНИ КЕТГЕНИ, СОРА АНЫ
ТАРИЭЛ БЛА ЭКИНЧИ ТЮБЕГЕНИ**

Кюнден узакъгъа кетсе ай, эркин болур жарыгъаны,
Алай, кюннге жуукъ келсе, кюн кюйдюрюп къояр аны;
Болса да, кѣрюп турабыз гюлню кюнсюз къуу болгъанын, —
Сюйгенинги кѣрмей турсанг, эски жаранг да ашланьр.

Авандилни кетгенини юсюнденди энди хапар:
Аны жиягъанын кѣрген таш, агъач да хазна чыдар;
Тинатинни излегенден, эркин жолу болады тар,
Ол Тинатин къалгъан элден кѣзюн алыргъа жокъ мадар.

Бир бирде, къарыусуз болуп, жетеди эси ауаргъа,
Кѣзлеринден жиямукъла, баргъан суугъа ушап, агъа,
Артына къарап сюелсе, къарамаы бѣлене аугъа;
Авандил жолун танымай, тулпары элтеди алгъа.

«О, чырагъым, налат болсун, — дейди, — сени унутханнга,
Акъылым сенде къалгъанды, жүрегим да къайтыр санга,
Жиямукъ аулагъан кѣзле тансыкъдыла ариу жаннга, —
Сюймеклик кюйдюрген адам тюберге сюймейди тангнга.

Сени бир кѣрмеген кюнюм дайым къарангыды мени,
Кесим кесими жоярем, ол иш къыйнар ансы сени,
Энтда аллай къыйынлыкъны нек сынатама, сюйгеним,
Андан эсе кѣз жашлары кюйдюрюп къойсулла эрни.

Сени ушатады хар ким кюню жарытхан кечеге,
Кюнчюнгю, къарыуунгу да жокъду бу дуняда чеги,
Сен — сюйсенг, айны, жулдузну тюз арбазынга кѣчюрген, —
Жюрек жарама дарман эт, алгъынча, къатыма чѣгюп.

Сени аллахха санайды жер башыны бар эслиси, —
Болуш манга: мени буугъан темир бугъоу мени ийсин;
Сени жуукъ этеме деп, жолуму бютюн да кесдим,
Жуукъда да, узакъда да кесуе бола къалдым кесим».

Алай эте, ол насыпсыз жау чыракъ киби к эрийди,
Тулпар а, жоргъасын юзмей, элтеди, аны элтеди.
Кёз байланганда уа жулдуз жарыккъа кёзю жете да,
Тинатинге санап аны, жюрек ушагъын этеди.

Айгъа айланып айтады: «О, аллах бла тилейме,
Жибермейсе межнунунгу суймеклик отха тюбетмей,
Алай, тёзюм балхамы да къолунгадады, айып этме,—
Сени сыфатлы кызымы кёрюнчю мени тюп этме».

Кечеси — къарангы аны, кюндюзю да аны — къара,
Суугъа хар тюбеген сайын, атдан тюшюп, анга къарап,
Кёзлерин кюйдорген къандан ол баргъан суу да кыызара,
Сора дагъыда атлана, тенги сакълап тургъан жары;

Жангызлыкъ жал келип анга, кёкге-жерге тюеди къаш,
Къолда бир кийик ёлтюрюп, къурагъан киби к этди аш,
Сора бир аууз кир этип, атланды андан ары жаш.
«Гюлюн тас этди да, — дейди, — жюрегим болду сууукъ таш».

Ол жигит айтхан сёзлени тауусмам барын айтып мен,
Нечик ауур эди жюгю — сейир этер эди кёрген,
Кёзлери шишликча бола, кёз жашлары кюйдоргенден,
Дорбуннга жётгенинде уа, къууанды, аллах кёргенден.

Асма т, аны эслегенлей, чартлап чыгъады аллына,
Къууанчлы кёз жашларына таула, тюзле да талана;
Жаш да, атындан тюшдю да, кечеси кюннге айлана,
Къучакълап, хапар сорады, жюрегинде от алына.

Автандил сорады кыызгъа: «Тариэл къайдады, къайда?»
Къыз жияп ийди да, тийре аны кёз жашындан къанды:
«Сен кетгенден сора ол да жортуулгъа кетип къалды;
Хапарым жокъ андан бери, бар умутум болду къаудан».

Алай ачыу этди ол жаш,— жюрегине тийгенча окъ:
«Эгечим,— деди ол анга,— эрни иши туююлдю ол,
Мен антыма табылгъанда, ол нек табылмады бу жол!
Эр эсенг, хар заманда да антынга табылыучу бол.

Ансыз кюнюм — кюнюм болмай тургъанма, алдамай алтын,
Ол а антын сансыз этип, антлы тенгин къойду атып,
Бек сейир ишди: ол къалай бузуп къоялгъанды антын?
Десем да,— къадарым мени къууандырмагъанды артыкъ».

«Тюздю, — деди Асмат анга, — былай тюрленнгени халынг,
Жалынган сунма, алай мен кьояйым сёзню шарт салып:
Жюреги болса адамны, ол антына да табылыр;
Аны уа жюреги тасды, энди сакълайды ажалыг;

Жюрек да, анг да, акъыл да, — бир атадан, бир анадан,
Жюрек бир тас болду эсе, хайыр аз акъылдан, ангдан.
Жюрегин тас этген адам кьачады бар адамладан,
Ачыуу, тенгизча, — уллу, сени хапарыг жокъ андан;

Сенде бу жол айып жокъду, — бек тюздю ачыу этгенинг,
Алай, сени жапсарыргъа кьолумдан келмейди мени;
Тилим арып кьалыр эди, разы эталмайын сени,
Аны ол уллу жарсыуу титиретир эди элни;

Аллай уллу кыйынлыкъны адам айтып эштген болмаз,
Анга, адам угъай эсенг, таш окъуна чыдаялмаз;
Жашны кёз жиямукъларыг Тигр суу сыйындыралмаз;
Не айтыргъа да эркинсе: ачны токъ ангылаялмаз.

Соргъан эдим Таризэлге, ол кетип тебирегенде:
«Не айтырма Автандилге, ол келип иш кьалса уа», — деп.
Ол а былай айтхан эди: «Излесин бу тийреледе,
Узакъ жоллагъа алданмам, сёз бергенме, ол — эсимде;

Мен антыма табыллыкъма, — атым чыкъгъанды да эрге,
Не болса да, сакъларыкъма айтылгъан болжалгъа дери,
Мен ёлюп тургъанлай тапса, адамыча салсын жерге,
Жаным саулай тюбесе уа, айырылмабыз ёмюрге».

Андан берисинде кюнюм ташайыпды тау артына,
Тюзню, тауну сугъарама, жюрегим эки атыла,
Ол ауур юлюш кемире, жашауум кетди артына,
Ажал да унутханды да, келмейди ол да кьатыма.

Кьытайда быллай сёз барды, бир таш юсюнде кесилип:
«Кесине тенг излемеген, — жаууду кеси кесини».
Къара ауана кьонупду ол насыпсызны юсюне,
Изле — излеyme дей эсенг, тенглигинги тут кёзюне».

Автандил айтады кьызгъа: «Бспас сурамайма, алай,
Азмы кыйналдым, кесим да аныча болуп тургъанлай?» —
Юйюмден чыкъдым да кетдим, тюз суусап кюсеген буулай,
Излейме, излеyme аны, тюз кёз юсюмде тутханлай.

Бети — ай сураты кибик, кюн тыякча — кирпичлери,
Ма аллай суйген кызымы кююп кетип кялдым бери,
Кёзюме кёрюнмейдиле мырзаларым, эллилерим;
«Аманатха — хыянат», — деп, бек кыйнадым жүреклерин.

Таматам а — бир огъурлу, алахны бир суйген кюлу,
Атам кибик, — арну тилли, жарашыулу сёзю, кюлу,
Ма аны да игилигин унутдургъанды бу жолум,
Жукъ да айтмай кетип кялдым, алах кечмезча, терс болуп.

Таризл ючюн кётюрдюм, эгечим, ма ол жюкню мен,
Етюрюкчю болмайым деп, ашыкъдым бери, ийнан сен;
Ол а, болжалына дери сакъламай, кетди жеринден:
Мен а, юйюм оюлгъанча, ёлеме анга кюйгенден.

Сёз къазанны къайнатмайыкъ, заманым барады кетип,
Озгъан жауунну къуумайыкъ, эслиле айтханча этип,
Излейим, тапсам да — тапдым, тапмасам, ажалым жетип,
Атымы абындырып да, къадаргъа тюбетир, элтип».

Андан сора тебиреди, тюсюнлей къарай аллына,
Агъачдан, суудан да ётюп, кыдырады талаланы,
Езен жели, суурулуп, гюлню бетине чалына:
«Бу ишлеге нек тюбетдинг?» — деп къадарына чамлана.

«О, аллахым, — дей эди ол, — манга дертми эте эдинг,
Тенглеримден да айырып, бу кюнлеге нек жетдирдинг?
Кесим экеуленни жюгюн кётюрюп, ёлюрге жетдим,
Энди ажалдан къоркъмайма — излегениме тюбедим.

Татлы тенгим гюлю бла жүрегиме жара салды,
Мен антыма табылгъанма, ол а табылмайын кялды,
О, дуня, аны тапмасам, — мени кюнюм асыралды;
Аныча, манга бир адам тенг болалмаз, жаным сауда».

Сора былай сагъыш этди: «Акылданмы шашханма мен,
Мудах адамгъа не хайыр тохтаусуз жилиу этгенден,
Амалны табып излейим, жокъду болушлукъ кишиден,
Табайым мен ол тенгими, кёкге-жерге субай ёсген».

Биягъы излеп башлады, кёз жашы талай юсюн да,
Къычырады, чакъырады, ат юсюнде — кече-кюн да,
Ючюнчю кюнню ашырды, къармай юлкю, таш тюбюн да,
Табылмагъанындан сора мудах болады бютюн да.

«О, аллах,— дейди биягъы,— быллай бир нек чамланганса,
Быллай кюннге нек жетдирдинг, быллай жюкню нек салгъанса?
Этда бир тилегими эт, кѣп ише да болушханса;
Жашаууму юзюп да къой, тенгими тапма къой ансы.»

XXXVI

АВТАНДИЛ ТАРИЭЛНИ ЭСИ АУУП ТУРГЪАНЛАЙ ТАБАДЫ

Жиляй, жиляй барады жаш, аты сюрюне-абына;
Бир кьараторну эследи, ауузлугъу да алынып,
Бир дуппур башына чыгып, кьараса ары аллына,—
«Тейри олду бу, — деди ол, — насыбым келди аллыма».

Жаш кьараторну кьргенлей, жүреги кьанатын кьакьды;
Ол мудах жашха кьууанчны жүйрюгю келгенди кьайтып;
Автандилни бети жарып, кьызыл гюлюню бетин алды;
Олсагьатдан окьуна ол ары учурады атын.

Тариэлни кьргенде уа, ерге турду тьппе тьгюю:
Бети кетип, кеси да бир аллахны ёлген ёлюгю;
Чачы-башы да тозурап, эки жүртылып кёлеги, —
Жоргьасын юзгенди дерча бу насыпсызны жүреги.

Арлакьда — арслан мыллык, сора бир кьан жугьу кьама;
Берлакьда уа кьаплан мыллык, бойнундан да кьаны тама.
Жашны уа жилямукьлары кьара кёз кьапларын жалай,
Сакь от да аны жүрегин кьара кёмюр эте тамам.

Кёзлерин ачалмайды ол, кючю асыры кетгенден,
Еледи-кьалады дерча, жашау кьаны жокь бетинде;
Атын айтып да кёреди: «Тариэл, уо Тариэл!» — деп;
Атындан тьюдю Автандил кьарындашлыкь адетинде.

Сюртеди аны кёзлерин, аллын тья ёзен желни,
Кьатына акьырын чёгюп, атын айтды Тариэлни:
«Ганымаймыса тенгинги, жан юлюш этерик — мени?»
Суугьанды да кьарамы, аз да келмейди эсине;

Ол иш ма алайда ол кюн мен айтханча болгьан эди:
Алай эте кетип, жашны эсине кьайтаргьан эди;
Тариэл да танып аны, бойнуна тагьылгьан эди;
Аллах билсин,— аллай ишни киши кьрген болмаз жерде.

Тариэл айтады анга, «Тенгим, терс тьююлме да мен?
Табылдым санга жаным сау, табылдым берген сёзюме;
Энди кьой да кет мени сен, кьой мени былайда ёлме,
Алай, жаныуар аш этмей, тап сал, тилейме, кёрюме».

Автандил айтады анга: «Неле жаншайса, телича?
Кимни кюйдюрмей кьойгъанды межнун оту адетича?
Алай, адам аты болуп, киши этмейди сенича,
Не болгъанды, сен кесинге аллай бир хата этерча?

Эслиле былай айталла, — сен да ал эсинге аны:
Эр киши эрлей кьалыргъа керекди, хорлай палахны,
Бек болургъа сюе эсенг, кёр да кьой сен таш хунаны;
Акьылсызлыкъ тюбетеди не палахха да адамны.

Акьылынг келгенди, алай алыкъа уллу кёллюсе,
Жангызлай талада жияп, не табаса, не кёресе?
Жашауунгу харам этип, ёз муратынгы кёмесе,
Башынга ауруу табаса, кеси отунда кюесе.

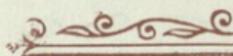
Ким сынамады жюреги межнун отунда кюйгенин?
Аз адаммы излегенди, ачыу да сынай, суюгенин?
Шо не болгъанды аллай бир, неди сени бу этгенинг?
Сен кёргенмисе биреуню чыгъанасыз гюл юзгенин?!

Гюлге былай айтхандыла: «Къууанады сени кёрген,
Алай, чыгъаналыса да, бек кьыйынды сени юзген»,
«Татлы болады, — дейди гюл, — кьолгъа кьыйын бла келген,
Ариу зат тынч табылса уа, багъасы тиймез капекге».

Уллу магъанасы барды жансыз гюлню ол сёзюню:
Къууанчы келмез адамгъа, сыналмай аны тёзюю,
Ачугъа хорлатып кьойсанг, тюшмезсе жолну тюзюне;
Нек тюшюп кьалды бу жашау, чёп болуп, сени кёзюнге?

Мен айтханны эт: атынга мин да, атланайыкъ жолгъа.
Ачыу кьызыуунгу сууут, жарамаз женгил болургъа.
Ал акьылынга ышанма, сабыр акьылны эт кьолгъа,
Алай тапды, ангыла бир, онг бар эсе ангыларгъа».

«Нетейим, — деди Тариэл, — тилим айланмайды мени,
Акьылданмы шашыпма мен, ангылаялмайма сени;
Санга бир тынч кёрюнеди мени ма былай кюйгеним;
Ажалым кьысха болгъанды: кёп турмай жьярса элни,

Еле туруп сёзюм барды, уллу аллахдан тилерча,
Бир онг берсин ол дунияда эки межнун да тюберча,
Анда тюбеп, экибиз да, мындача кьюуанч этерча;
Мени уа жыйылып тенгле, асырагыыз адетдеча.

Сюйген адам ол сюйгенин кёрмей жашау кялай этер?
Мен аны излей барама, ол да мени излеп жетер;
Анга тюберме да анда терегибиз басып битер;
Сен да сакъ бол, — быллай иште тапхан да кыйынды нёгер.

Алай, билип кьой сен, тенгим: болушун айтайым санга,
Жашаргъа кёп кялмагъанды, ёлюрге бир жол тап манга;
Елгенден башха тьююлме, кюшулуу жокъду инсаннга,
Адам деп, адам да тьююл: сана да кьой кьорагъаннга.

Не затла айтдынг эсе да, эсимде да жокъду бири;
Ёлюр сагъатым жетгенди: кялып турады кетерим:
Жашауда магъана жокъду, — жокъду манга бир хатери.
Энди тынчайыр эсем а: мени чакъырады жерим.

Эс... Эсли... Эссиз... де да тур. Эсли боламыды тели?
Менден хайыр жокъ кишиге, сакъламасын жерим, элим.
Гюл да кюнсюз ачылмайды, кюруп кялыр, хууерилип.
Кьойчу кыйынлы жанымы: алып кетсин тейри жели».

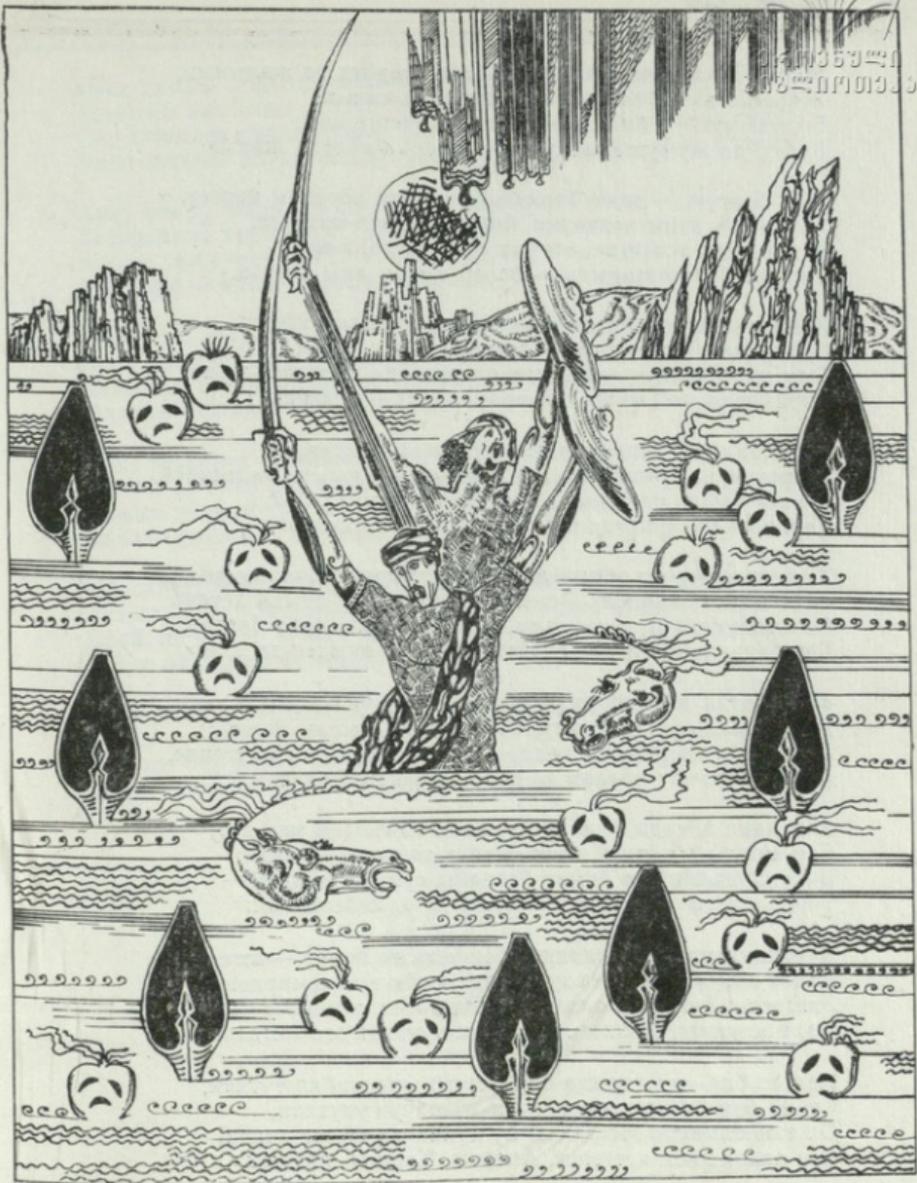
Кюреше кетип Автандил, таза да болады армау,
Сора былай айтды анга: «Махтаумуду мындан кьорау?,
Кьой, этме, тенгим, сен алай, болма кеси кесинге жау».
Ётдюралмады да сёзюм, сора этип тохтады дау:

«Мен былайда, итча, юре, сени уа — талада эсинг,
Мындан ары эрикдирем, тейри жели алып кетсин;
Ел, ёлюрге сюе эсенг, ол гюлюнг да хууерилсин;
Алай, энтда да мен бир зат тилерикме, аны эт сен;

Чачы табанына жетген, бети, гюлча, арну кызыны
Кююп кетип кяалгъанма мен, санга табылыргъа кызып,
Патчах да тыялмагъанды, атам кирик, тилеп, кысып;
Сен да манга былай этсенг, манга жашау хазна кяалсын!

Мени мудах этип иймей, мени бир тилегими эт:
Мин да мени атыма сен, тепсетиучюнгча бир тепсет.
Анда жүрегим тынчайыр, — алыр сабаным арну бет.
Андан сора мен кетерме, сен да кьайры сюйсенг да кет».

1957年
10月10日

Минчи атха, деп тилейди, къайта, къайта да жалында;
Жарарыгъын биле эди ол Тариэлни халына;
Болушругъун биледи жумушакъ этерге аны;
Керти да жумушады ол, халаллыкъ бийледи жанын.

«Хо, болсун, — деди Тариэл, — къонуп кёрейим иерге».
Автандил, атны келтирип, болушду анга минерге,
Атландыла экиси да, къууат сала кёкге, жерге;
Тариэл бираз жарыды, — эслер кибик аны кёрген.

Хапаргъа кетди Автандил, Тариэлни халын кёрюп,
Сейирлик къанатлылача, бийикге уча сёзлери,
Гым къарт окъун табар эди ол хапарда жаш кюнлерин;
Бираз суууду Тариэл, огъурлу, рахат — кёзлери.

Автандил да, Тариэлни жарыгъанын эслегенлей,
Жарыды, къууанч къуюлду, суу ызгъа тюз суу келгенлей,
Ол сёз башлады былайда, сёзлерин айыра, элей,
Тариэлге бусагъатда шо не керегин билгенлей.

Тюз да хапар къабынганлай, Автандил бошлады кесин:
«Айт манга, Тариэл, — деди, — жашауунгу ачыкъ дерсин:
Ол кьолунгда бууунлукъну, тап сьуйгенинг окъу берсин,
Бек багъалымы кёресе? Айт. Кесинг — кимден да эсли».

«Бир затха да тенг этмейме ма ол бууунлукъну, — деди, —
Дуния малына алышмам бу багъалы, сыйлы жерде;
Агъач, суу да, таш да неди, — ол бууунлукъгъа жетгенде,
Алай, кёп ачыу къазан да къайнатханды бу юсюмде».

Автандил айтады анга: «Ол сёзню сакълаем мен да;
Сен ачыгъын айтхан эсенг, манга да тынгыла энди:
Бууунлукъдан эсе Асмат багъалы сунама шендию, —
Терс ишинги сёкгеним да жалан да ол себепденди;

Бууунлугъунг алтынданды, бек уста да болур — этген,
Алай, аны жаны жокъду, башха тьойюлдю темирден.
Энш этип Асматны андан, сагъыш этчи, тюзмюсе сен?!
Ол, насыпсыз, башхамыды санга туугъан эгечингенди! —

Нестан бла ортагъызда байламлыкъны жибин тутхан,
Сизни бир бирге тьобете, кеси жашауун унутхан,
Ол тьойюлмюдю Нестанны бу дунягъа кёзюн ачхан!
Сен аны кьоюп кетгенсе. Аперим. Кишисе. Махтан».

ЭПИГРАММЫ
ЭПИГРАММЫ

«Бек тюздю сени тырманынг, — деди алайда Тариэл;
Асматны кыйыны кепдю, кечмез аны манга сау эл;
Сен ёлюмден кьалдырдынг да, мен батарыкь суу болду сел,
Энди жаным сауда, хайда, Асматны бир жокълайыкь, кел».

Ариу сёз уу жилинны да кесине кесдирир тилин.
Тебиредиле дорбуннга Тариэлим, Автандилим,
Аланы тап суратларгъа асыры жарлыды тилим:
Тишлери — инжи бюртюкле, эринлери — эртден гюлюм.

Автандил айтады жашха: «Жан юлюшюмсе, ийнансанг,
Алай разы болмам санга энди ол жаранг ашланса;
Акъыллы сёз себеп болуп, сен аны кьулакьгъа алсанг;
Малдан-мюлкден хайыр чыгъар, асырап турмай, жаратсанг.

Ачыу этгенден не хайыр, неге керекди ол, кимге?
Ажалы жетмей бир адам кирип кеталмайды кёрге.
Кюнню кёрмей тургъанлай да, гюл да чыдайды юч кюннге.
Аллах буюрса, — таукеллик, жолун тапдырады эрге».

«Насихатынгы, — деди жаш, — жаратдым. Разыма санга, —
Акъыллы — тюз сёзю алып, тели уа — терс кьарар анга,
Алай, не мадар этейим мен жарама, айтчы манга;
Сенде да барды бу жара: сора тёзчю тырманынга!

Балауузда да от барды, ол андан кюеди отда:
Суу а — башха, сууда отну не аз да бармайды чоту;
Экеуню бир ауруу кьысса, кьысха байланады орта, —
Сен а хапарын айтаса ол жарамы бусагъатда!»

XXXVII

**АРСЛАНЫ БЛА КЪАПЛАНЫ КЪАЛАЙ
ЭЛТЮРГЕНИНИ ЮСЮНДЕН ТАРИЭЛНИ
ХАПАРЫ**

«Толу айтырга сюеме бар хапарымы эскерип,
Сен а, эсли адам кибик, тауусум эт анга кёре:
Аллынга къарай кетдим да, тэзмедим, от болдум ёре,
Дорбунда олтуралмадым, чыккыдым элли-жерни кёре;

Агъачдан ары кьутулуп, чыккыганымда тау кезине,
Арслан бла бир къаплан урунадыла кёзюме,
Эки суйген тюбешгенча, — сейир этдим экисине,
Сора бир ишге тюбедим, ийнанмай кеси кесиме...

Сейир эте, аламатха къарап турама да кезден —
Межнуулагъа ушатдым да, жюрегиме хошлукъ келди;
Ерелешдиле алайлай, болгъан баш тёбеннге кетди:
Къаплан къача, арслан къууа, бир бирни аяу жокъ эди.

Арсланны ол ишине тэзмедим да, учду атым.
«Суйгенинге кёл ашама, айыпды», — дегенни айтып.
Къылычым бла сермедим, — арслан алайда къатды.
Башын эки бёлген эдим, — ол эди жолуну арты.

Къапланны кьолума алдым, секирип тюшюп атымдан,
Уппа этерге кюрешдим аны Нестанны атындан.
Ол а, хырылдап, бетими союп алды да, ма андан
Тэзалмай сермеп ийдим да, ол да ма алай къапланды.

Тынмай эди, — ариу айтып, ары бурдум, бери бурдум,
Ачыуланып, ёрге алып, хы дедим да, жерге урдум;
Нестан бла сёз болгъаным ол чакъда кёзюме турду:
Ол заманда жашаудан да юзюлген эди умутум.

Ма алайды, къарындашым, болгъан ишни айтдым барын,
Сен а, къуру тырман этип, сормагъанса ол хапарны,
Жанымдан тойгъанма таза, ёлюм айланады тарып».
Хапарын бошай келгенлей, къуюлдула кёз жашлары.

Автандил да жиляй эди нёгерини биргесине,
«Тёзерге керекди, — дейди, — былай кыйнама кесинги.
Аллах суюмеклик жанлыды, жюк кёп тюшсе да юсюнге,
Тюбетген да этмез эди, тартырыкъ болса терсине.

Кыйынлык а — ол межнунну этегине тюйреледи,
Аны хорлап чыкъгъанны уа насып аллына келеди;
Суюмеклик дегенинг халкъдан дайым жан юлюш тилейди.
Акыйллыны — тели этип, телиге — акыйл бёледи».

XXXVIII

**ТАРИЭЛ БЛА АВТАНДИЛ, ДОРБУННГА
 КЕЛИЦ, АСМАТХА ТЮБЕЙДИЛЕ**

Тебиредиле дорбуннга, бир бирине бола билек,
 Аланы кѳргенлей, Асмаат кѳууанады мардасыз бек,
 Асмаат тѳгюледи алай, — дыкгы болуп саркѳды черек, —
 Кѳучакѳлашып жиядыла, турдула алай бир бѳлек.

«Не кѳор болдум аллахыма, — деп кѳулфуу этеди Асмаат, —
 Сени уллу кючюнг бла бу дуня алыпды кѳууат,
 Алам сени кѳолунгдады, — санга тенг болалмаз бир зат;
 Сен этдинг мени ѳлюмден ол жарлы жанымы азат».

«Эгечим, — деди Тариэл, — мени да кюеди ичим,
 Жашауум азап чекдирип ал берген кѳууанчы ючюн,
 Жашаугѳа ол тѳре ишди, — аны да уллуду кючю, —
 Мен ѳлсем да кѳайгѳырмайма, сен не этерсе, эгечим.

Суусап адам, башы болса, керексиз тѳкмейди сууну,
 Мен а, аллай бир тѳгюп да, кѳоялмадым бир тауусуп:
 Кѳаллай бир кѳп тѳге эсем, жаныма аллай бир асыу, —
 Нестанымы тас этгенме, табылмаз адамны тасы».

Автандил да, суйген кѳзын тюшюреди да эсние:
 «О, мени суйгеним, — дейди, — кѳая ауупду юсюме,
 Мени амалсыз этеди сени излеюм, кюсеюм,
 Ким айтсын санга ол азап мени жолуму кесгени!»

Жашауу кюнсюз болмазын кеси сынап кѳргенди гюл:
 Жаным, кюнюнг сенден букѳса, ол жашауунг — жашау тюйюл.
 Алай, жюрегим, сен хайт де, осал кѳууумладан тюнгюл,
 Алыкѳа суйген гюлюнгю табаргѳа да болурса, бил!»

Хошлукѳ келди да алайда суюлген ол юч да жаннга,
 Сора ол эки жашны да чакѳырды Асмаат дорбуннга,
 Кѳаплан терини жайды да, жашла олтурдула анга,
 Терк окѳун этчик кѳуууруп, алларына салды кѳанга.

Ма алай олтурушдула Тариэл, Автандил, Асма,
Гыржынлары да аз эди, чагъыр да туююл алама.
Айтадыла Тариэлге: «Нек къапмайса, айтчы, бир айт?»
Ол а бир этчик жутду да, андан сора къапмады зат.

Нечик игиди адамгъа ичги сѣзюнгю айталсанг,
Тас болмайды бир заманда ахшы сѣзге тынгыласанг.
Ауур жюгюнг женгил болур, нѣгеринги сѣзюн алсанг,
Къыйын кюнюнг тынч кѣрюнюр, нѣгеринг къатынгда болса.

Ол арсланла, жигитле кече олтурдула бирге,
Ичги сѣзлерин, жашырмай, айтып турдула бир бирге,
Ушакъ терениге кетеди, танг эне келгенде жерге,—
Ант этедиле бир бирге дайым билеклик этерге.

Тариэл айтды алайда: «Биз не кѣп сѣз къоратсакъ да,
Къыйыннынг аллахдан къайтыр, аллах ол ишге бек сакъды;
Мен да этгенме санга ант, ол антым манга да хакъды,
Бир бирни чырт унутмазгъа, бир бирден узакъ болсакъ да,

Энди тилейме: аллахчу, къыйнама мени мындан бек,
Ол мени кюйдюрген отну чакъгъанды таш угъай — жүрек,
Жүрек чакъгъанды ол отну, кесидады ѳчюлтюрюк;
Ол кѣз чырагъынг жашагъан жары кет мындан теркирек;

Аллахны окъуна анга хазна къарымайды кючу,
Ол себепденди жүрююум таладан талагъа кѣче;
Менде да болгъанды акъыл ма бу кюнюме деричин,
Энди уа, кезну жетгенди, мен шашыпма аны ючюн».

Автандил айтады анга: «Не дейим да бу сѣзюнге,
Алай, эслилени сѣзюн санай эдинг да бек тюзге.
Энди улуу аллах окъун, — айтмай къояйым мен ѳзге, —
Къалай багъалмаз жаранга, ол жан салгъан таугъа, тюзге;

Аллахха тѣре туююлдю адамны алай кюйдюрюу:
Эки суйгенни айырыу, алгъа бир бирни суйдюрюу;
Межнуннга азап чегу да — аны дайым жол нѣгери,
Экигиз тюбемесегиз, мен кирип кетейим кѣрге.

Хар заманда керекди эр къыйынлыкъланы бюгерге!
Ушамайды эр кишиге къыйынлыкъгъа женгдирирге;
Жашау къыйын болгъанлыкъгъа, аллах чомарт болур эрге;
Тынгыла мени сѣзюме, — ѳмюрге къаратмам жерге;

Тынгыла мени сёюме, буду мени насихатым:
Тинатиннге айтып алай келгенме мен, жол арытып,
Айтхан эдим анга былай: «Унуталмам жашны атын,
Менден санга хайыр жокъду, кьоялмайма аны атып».

Ол да айтхан эди манга: «Керти эрсе, жигитсе, — бар,
Анга иги болушалсанг, манга да, санга да жарар».
Ол кезинде кеф туююлем, жерим да бар, ишим да бар,
Былайлай кьайтып барсам а, ол, сёзсюз, бир ауруу табар.

Да, узун сёзню кьысхасы, — дагьыда бир сёз, ийнансанг:
Кьыйын ишни тутхан адам акьылына бек ышансын;
Кюн жетмей хууерилген гюл арда хазна аякълансын.
Менсиз болаллыкь туююлсе, кьарындаш болайым, алсанг,

Кесинг суюген кибик жаша, кесинг суюген жерде жаша,
Сюйсенг — акьылынгы жыйып, суюсенг — акьылынгдан шашып;
Адамлыгьынгы уа сакьла, керти эр кишиге ушар;
Бошлап кьойма кесинги бек, алай этмейдиле жашла.

Дагьыда бир тилеригим: сакьла жыл ётгюнчю дерн,
Хар жерден да толу хапар алып, табылырма бери,
Келирме бу талаланы чакьгьанда ариу гюллери,
Ары деричи уа сакьла, ма олду сени этеринг.

Заман жоргьасын атлатып, кьайталмасам ол болжалгьа,
Сора сен толу бил да кьой тюбегеними ажалгьа,
Анда сен жилиу этерсе, кьарай ол мен келлик жолгьа.
Сюйсенг — той эт, суюсенг а сен болгьанны алдыр жилиугьа.

Мудах болма аны ючюн — ишни болушун айтама:
Атдамы жоюлурма мен, огьесе уа кьайыкьдамы? —
Аллах билсин, букьдурмайма, не десенг да — мен адатта,
Адамданмы келир хата, огьесе уа аллахданмы?»

Тариэл айтады анга: «Да, кьыйнамайым жанынгы,
Сёзге тыйып, керексизге кьоратмайым заманынгы;
Тенгинг тынгыламай эсе, сен тынгыла сора анга, —
Не кюрешсенг да, тасха иш ачыкь болур сурагьаннга;

Ишни толу ангыласанг, анда кирirse кьабыма;
Кьайда да айланайым мен, — ажалыма уа табылмам,
Сен айтханнга разьма мен, этейим ишни табындай,
Сен кёп кьалып иш кьалсанг а, ёлюрме, санга табына».

Бошалды ол экисини аны бла ушакълары,
Сора атларына минип, хазыр этип садакъларын,
Уугъа барып къайтадыла, черек бола кѣз жашлары,—
Тамбла башха боллукъду экисини да жоллары.

О, бу назмуну окъугъан, сени да аурусун жанынг,—
Жюреклери кюедиле эки тенгни, эки жашны,
Тенгинден айырылмакълыкъ — ёлюм юлюшю адамны,
Ол ишни бир сынамагъан къыйынлыгъын билмез аны.

Танг атды. Тебиредиле. Саламлашдыла къыз бла
Ючюсюню кѣзлеринден акъгъан кѣз жашла кѣл бола,
Жыякълары шишлик болуп, тохтап ючюсю да была,
Тауну, тюзню жиятдыла, кѣзлерин къара чарс байлай;

Ачы жияй кетдиле да, дорбундан чыкъдыла ала.
Былай айтып жияйды къыз: «Жулдузла, о арсланла,
Кюн кюйдюрюп атды сизни, сейир эте бар адамла,
Манга да кюл элетдигиз; ачыу мени кьолгъа ала!»

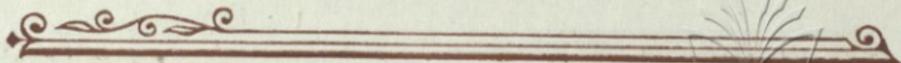
Бара кетип экиси да тенгиз бойнуна жетдиле,
Атларын къантардыла да, тенглеча, ушакъ этдиле,
Башларын къысхан ачыуну ала теппе-тенг бѣлдюле,
Айырылыу къайгълары алларында сюеддиле.

Автандил айтады жашха: «Болду, къайгъы жолундан чыкъ,
Фридондан бош кетген эдинг, анга да бек этдим ачыу,
Болмай амалы жокъ эди аны бу ишден ачхычы,
Мен анга барама, айтчы къалай барлыгъымы ачыкъ».

Жолну тап юйретир ючюн Тариэл этеди мадар,
Ангылатып кюрешеди ангылалаталгъаны къадар:
«Кюнчыгъыш таба къара да, бу тенгиз бойну бла бар,
Тюбесенг, мени юсюмден Фридоннга айтырса хапар».

Бир эчки ёлтюрдюле да, шишликчик этдиле андан,
Алай хазна батмадыла ачыудан ол эки адам,
Сора жатып къалкъыдыла бир терекни аумасында,
О, жашау зауукъну толу ким кѣргенди дуниясында.

Къучакъладыла бир бирни, уянып танг аласында,
Жюрек эрир кибик сѣзле — экисини арасында.
Кѣз жиямукъларын кѣрюп, тамам къара шаудан сундум,
Къучакълашып кѣп турдула уллу жолну ортасында.

Бек мудах айырылдыла, жырта чачларын, бетлерин
Бири тау таба атланды, ёзен таба кетди бири,
Кёзден ташайып кетгинчи атларын айта бир бирни,
Кюн алагъа тюбегенде, къагъа эди кирпичлерин.

XXXIX
АВТАНДИЛ ФРИДОННУ ИЗЛЕРГЕ
КЕТЕДИ

О, жашау, кялай суйсенг да, алай бураса кядарны,
 Суугъа атдыраса башын санга ышанинган адамны,
 Къайсы кыйырдан келтирип къайсына урмайса аны,
 Алай, сен туйген адамгъа аллахны ауруйду жаны.

Бнягъыча таралады Автандил, жангызлай кялып:
 «Энтда да агъады,— дейди,— кезлеримден кызыл кяным,
 Нечик кыйын тийди манга тенгимден айырылгъаным:
 Жерти эди адамлада уллу башхалыкъ болгъаны».

Къан кяатыш акъгъан кез жашдан кяанадыла жаныуарла;
 Жашны юсюн басхан ачыу ичинде от жандыргъанлай.
 Тинатин эсине тюшюп, къарыуун-кючюн алгъанлай;
 Тишлери, накъутча, жанып, тийрени жылтыратханлай.

Бет кяаны кячады жашны, субай саны тауусула,
 Чачы-башы тюрленеди, талай исси тагы суула;
 Алай, таукеллик — негери, айтды жерден кюч къошула:
 «Къара кече неди манга,— кюнюю элтдиле суула,

Кюн, кесинг да Тинатинни нечик ушайса бетине,
 Экигиз бир бирге ушап, жарыкъ этесиз тийрени,
 Ма аны ючюндю керюп турургъа суйгеним сени;
 Алай жюрегиме жылыу къондурмай нек кюйдунг мени?!

Кюн кез туурадан кетгенлей бютюн сууукъ керюнюр къар.
 Кесим жангыз кялып кяалдым, энди анга уа не мадар?
 Бир затха да кяйгъы этмей, хар неге да кяая чыдар;
 Жараны бичакъ сау этмез, ол аны бютюн да къозгъар.

Эки къолун кекге тутуп, жолда тилек этеди жаш:
 «О, кюнюм, сыйлы кюнюм, сен — инсанланы барына баш,
 Сен айлансанг — къууанады, баш кетюрюп, къул-къарауаш,
 Суйген кызымдан айырма, этме талыштакга ушаш.

Кел, ачыуума ачыу кыш, бютюн амалсыз эт, Зууал
 Жюрегими да кесеу эт, кысха этсин жолун ажал,
 Эшекге жюклеген кибик, сыртыма сен ауур жюк сал,—
 Алай: «Жашны унутма»,— деп, Нестанны эсиие бир сал.

О, Көгет жулдуз², тилейме, тюзлюкге төречисе бек:
 Кел да, къара бир, төреге жюрекинн береди жюрек,
 Тюзню терсге чыгъармазча, ишге къара эслейирек
 Мен — тюзме, сора къайтарып мени нек ачитаса, нек?

Ахшам жулдуз, кел, къамангы жюрегиме ур, къан агъыз,
 Бу узакъ, кыйын жолумда кыоя барыр кибик къан ыз,
 Сыйгениме уа хапар айт, сакълап турурча мени кыыз,—
 Ачыудан арыгъанымы ма сен билесе, сен жангыз.

Чолпан жулдузум, бир болуш, кыймайды мени аурууум,—
 Шешагъа суу кыйгъан кибик, элге айтылгъан ариуум;
 Ариугъа ариулукъ кыошуп, кеп эте жюрек къарууун,
 Мени уа бырнак этгенсе, жюкню кетюртюп ауруун.

О, Отарид³ къадарыбыз бир бирге нечик ушады!
 Кюн, сыйгенича жюрютюп, мени тауусуп бошады,
 Олтур да жаз къадарымы, кез жашым болсун да шакъы.
 Къаламгъа уа кесими ал,— санымы жарсыу ашады.

Ай, жанынг аурусун манга,— тюгенип бошадым таза,
 Бирде — бетиме къан кире, бирде уа, турлукъча аза;
 Айт сыйген кызыма, нечик уллуду мен чекген азап,
 Унутмай тутсун ол мени, жюрегинден иймей узакъ.

Битеу жулдузла шагъатха сюелдиле бир аууздан:
 Кюн, Отарид, Көгет жулдуз, Зууал — манга ушап, азгын,
 Ой, Ахшам жулдуз, Чолпан да, — мени ючюн кесин бузгъан —
 Къаллай отда кыйгеними ангылатыгъыз ол кыызгъа!»

Сора айтды жюрегине: «Болду энди, кепге сыйын,
 Нек ёлтюресе кесинги? Кечиую сайлайыкъ сайын,
 Ол мени тели этгенинн уллуду намысы, сыйн.
 Тынчды махтауну кетюрген, жарсыуну кетюрген — кыйын;

¹ Зууал — Сатурн.

² Көгет жулдуз — Юпитер, поэмада Муштар.

³ Отарид — Меркурий.

Жашаугъа низам этейик, ол игиди жарсыгъандан,
Тюбеп иш къалыр эсек а кызыбызны жарыгъына?!»
Жиляй-жиляй жырлагъаны татып къалды жарасына,
Булбул кесинден уялды эштип жашны жырлагъанын

Ол жыргъа тынгылайдыла жаныуарла да агъачда,
Ол жыргъа тынгылар ючюн суудан къарайдыла ташла,—
Билек, къарындаш болурча, тынгылай эдиле жашха,
Мудах жыры уча эди, кёз жашы бла къатыша.

АВТАНДИЛНИ ФРИДОНГА ТЮБЕГЕНИ

Тенгиз бойну бла бара, жетмиш кюнлюк жол арытды;
 Бир заманда тенгизчиле кёрюндюле да арлакьда,
 Келме кююп, сорду былай: «Уо, келгенле, кимсиз, кьайдан?
 Кимнидиле бу жерле да, оноучу кимди кьыралда?»

Тенгизчиле айтадыла: «Жууукь бол, кюнню уланы,
 Кёзюбюзню кьаматаса: бетинг — ариу, субай — санынг:
 Былайгьа дери — Тюркиюдю, Фридоннуду — бери жаны.
 Фридонну адамларыбыз, хапарын айтайыкь аны:

Бу кёргенинг — кьыралыбыз, ол Фридон а — патчахыбыз.
 Жигит, чомарт, кьарыулу да — ма аллайды таматабыз.
 Анга жетген киши болмаз, олду бизни бачамабыз,
 Барыбыз да бой салабыз, олду бизни аллахыбыз».

«Кьарындашларым,— деди жаш,— кьалай тап тюбедим сизге,
 Мен патчахыгьызны излей, келип кьалдым жеригизге,
 Бек тилейме, юйретигиз элтген жолну элигизге».
 Юйрете бардыла жолну, узакь да кетмей тенгизге.

«Ма былай барсанг,— дедиле,— барлыкьса Мульгазанзаргьа,
 Анда тюберсе жютюкёз, устакьол патчахыбызгьа,
 Иги барсанг, ахшы улан, тюшер бир он кюн барыргьа.
 Кьайдан да чыкьдынг, ахшы жаш, суйюп кьалдыкь да кьараргьа».

«Бир да билмейме,— деди жаш,— нек этдигиз былай сейир,
 Кырау кьакьгьан гюл кибикме, мени кёрген,— таза эрир,
 Алай, бар эди заманым, кёрге эдигиз анда бир,—
 Хар кёрген — ызымдан кьарай кёзю арыгьынчы дери».

Тенгизчиле да кетдиле. Жигит да атланды жолгьа,—
 Агьачы — бир субай терек, жүрекледe от ышыргьан,
 Атны жоргьасына бошлап, тумаланды сагьышлагьа,
 Кёзлери, сакь жауун теге, тюз элия кибик, чагьа;

Тюбеген — салам беред, кьолун узакъдан узата,
Бираз кёрюп турур ючюн хапар соруп кьайта-кьайта,
Жолуна жол нёгер бере, соргъанын да толу айта,
Ирге кёзлери кьыймай, кьарап кьаладыла ардан.

Узакъ жолну терк арытып, ол шахаргъа жууукъ келди,
Туурада ёзен жерде бир аскер жыйынны эследи,
Тогъай тохтап эдиле да, уугъа чыкьгъанларын билди:
Садакъ окъланы сызгьырта, хахайлары ойнай желде.

Бир кишиге тюбеди да, сорады ол анга былай:
«Кимледиле бу аскерле; неди бу кьычырыкь-хахай?»
«Фридон уугъа чыкьгъанды да, хал аны ючюндю алай,
Тёгерекден алгъандыла бу тауну-тюзю да саулай».

Аскер таба тебиреди жигитни адетиндеча,
Жашны келбетлигин кёрген, астофируллахий дерча,
Аны кёрмегенле — юшюй, кёргенле — кюйюп, кюндеча,
Кеслерин суна эдиле сейирлик тюшлериндеча.

Къараса — аскер жыйынны тюз башына бир кьуш чыкьды;
Автандилни жүрек кьаны ойнады да алайчыкьда,
Садакъ огъун бошлап ийди — кьуш сойланды талачыкьда.
Кьушну кьанатларын кесип, дагъыда туурагъа чыкьды.

Аны кёрюп ол учула кьапха жыйдыла окъларын,
Кьуш-муш эте, олсагъатдан кьатына келдиле бары,
Тюпден-башдан кьарайдыла, соруула — бет орамлары.
«Кимсе» деп сорургъа болмай, уюп кьала кьарамлары.

Фридон а бир тёш башындан кьарап тура эди бери,
Уста мараучуладан да эки жыйырма нёгери;
Автандил ары бурулду, кёз кьамата аты, жери,
Фридонну уа, ачыу тийип, от чагъадыла кёзлери.

Фридон адамын иеди: «Терк, бир тигелечи ары,
Не болгъан эсе да сор да, тохтап нек кьалдыла, кьара».
Эне келип, жашны кёрдю — таш болдула борбайлары,
Сын кьатып кьалды, сирелип, ангыламай жокьну-барны.

Автандил а ол адамын кимден келгенин билгенде,
Патчахха айтдырды былай, тюрслеп кьарай ат белинден:
«Бар да: юйюн, жерин кьююп, армау бола, узакъ элден
Тариэлни кьарындашы сени излеп келгенди де».

Да, ол жумушчу Фридоннга уллу хапар алып келди;
Уо, кюнню кёрюп келеме; кюн кекден керти да энди,
Сейир этерле, тейри, бек кёпню кёргенле да, элде,
«Тариэлни жууугъума, Фридоннга келгенме», — деди.

Тёш башындан энни, Фридон кёнакъны аллына келди.
Айтады, кёнакъны кёрюп: «Кюн кеси кёреме керти!»
Ол жумушчу айтхандан да ариу эди саны, бети,
Атларындан тюшедиле; халкъ алайда кьууанч этди.

«Тариэл» дегенлеринде, Фридонну ачыуу сынды.
Жилямугъу ырхы болуп, улуу суу ызгъа сыйынды,
Къырпакъ уруп кьойду тюлюню, кёз къабында жел сынсыды;
Бирге тюбеп, кьучакълашып, бир бирни кёрдюле сыйлы.

Тюз тюбегенлей, хар бири бир бирине жанын атды:
Фридон жашны бек жаратды, жаш да аны бек жаратды;
Ол экеуленни кёргенлей, кюн таула артына батды.
Аллайланы дуняа малгъа берлик туююлдю бир адам.

Фридоннга тенг болаллыкъма деген жокъ эди тийреде,
Автандил аны да озду, аны аллах кеси кёрдю:
Кюн чыкыгъан заманда жулдуз кёзге илинмейди кекде;
Нарат чыракъ жарытады отоуланы кечегиде.

Фридонну, Автандилини да сакълай эдиле къалада,
Ала ары атландыла, той къабына хар къалайда;
Автандилини бир кёрюрге суймеген а жокъ алайда,
«Ким жаратханды муну?» — деп сормагъан да жокъ алада.

«Хапар билирге ашыгъып тураса айтайым санга
Къайдан, къалай келгеними, — дейди Автандил Фридоннга, —
Тариэл, мени кётюрюп, «къарындашым» дейди манга,
Мен а бир эски тон кибик, кьулуну юсюнде онгнган.

Мен Ростеванны кьолунда ёсгенме уллу Арабда,
Анда мен аскер башчыма, Автандилди мени атым;
Мен бий тукъумдан чыкыгъанма, бек кьолайлы эди атам,
Намысым да жюрюйдю бек, керн кьой мени айыпдан;

Патчах да, мен да бир кере уугъа чыкыдыкъ атла бла,
Анда Тариэлни кёрдюк, кёз жашлары тенгиз бола,
Чакъырып адам ийдик да, кел деп айталла деп, былай,
Ол а, башын да кётюрмей, сёлешип кьояды чола;

«Тутуп келигиз!» — деп патчах ийди жашланы базларын;
Ол а, къарап къарагъынчы, дырын этип къойду барын;
Сени жауунг кѳрге эди ол адамланы халларын!
Сора, атына минди да, атланды ай чыккыган жары;

Сора патчахны акъылын ачыуну ырхысы элтди,
Туруп анга атылады кесине базгъан адетде,
Жаш а уруш къозгъамады, таматагъа хурмет этип,
Тулпарына къатылды да, кѳзден думп болду да кетди;

Излеп тапмагъандан сора: «Жин болур эди»,— деп къойдукъ,
Патчах а, ашын-сууун да кѳоюп, керти мудах болду;
Мени да, сагъышла бийлеп, ичим ариу отдан толду.
Аны излерге атландым, атымы чыгъарып баудан;

Ашым, жукъум да бѳлюне, тамам да юч жыл айландым,
Бирде уа аны тыягъын сынагъан хатайлыладан
Билип, ызына тюшеме. Тапдым ол гюлюю алайда,
Ол да, къарындашын кибик, бек ариу кѳрдо, сыйлады;

Эмегенлени-тюп этип, сыйыргъанды дорбунларын,
Ма андады Асмагъ бла,— жокъду башха ахлулары;
Ма алай жашайды ол жаш, кыйнай эски жаралары;
Мен да анычама, аны кыйынлыгъы манга татып.

Асмагъ дорбунда турады кеси жангыз, жилий-жилий.
Арслан баласынача, жаш къарайды анга алай.
Угъа жюрюй, эт мадара, къуру анга къайгъыргъанлай,
Андан сора бир инсанни къатына да бармагъанлай;

Да кесинден толу хапар билирге тюшдю эсиме:
Ол айтып берди хапарын сюймеклигини юсюнден.
Аны бар ачыуу — туура шо бир аллахны кесине,
Сюйген кызындан тюнгюлюп, от болады ѳресине,

Къуру айланып турады, айча, тюздеде, таулада,
Бир да тюшюп да кѳрмезсе ол сен берген хора атдан;
Дайым айланады кеси таша адам тукъумундан;
Ол эсимде турады да, мен да кем тююлме андан.

Ма аны кюйдюрген отда жаным кюеди мени да;
Жаным ауруйду да анга, унутуп жууукъ-тегнини да,
Ма анданды тауда-тюзде дарманын излегеним да;
Элиме къайтханымда уа, сен кѳрме мен кѳргенини да,

«Энтда барайым»,— дедим да, патчахым а кылы чайнады;
Анга да кырамай кетдим, аскерим мудах бет алды;
Жашыртын кетип кыалгъанма, себеп тилей кюнден, айдан,
Олду бюгюн да жумушум,— башым тюзде, тауда кыалды,

Таризл сени юсюнгден кеп хапар айтханды манга,
Къанат битдирди, учурду былай тюбегеним санга;
Къайда тюбейим энди мен аны дарманы — Нестаннга,—
Ол аны кёрген адамгъа суймеклик жыр жырлатханнга?»

Фридонну да титиретди Автандилни ол хапары,
Экисини да бир кибик осал болдула къанлары,
Жюреклерин жиятады ол насыпсызны къадары,
Агъачны, ташны кюл эте, агъадыла кез жашлары.

Сау аскер да тёзалмады, жияу алды кекню тюбюн,
Бетлерин-чачларын жырты, къаннга боялады кёбю;
Айтады Фридон, жията жерни таш-агъачын, чёбюн:
«Нечик огъурсузса, жашау, ахшы умутланы кёмген».

Дагъыда айтады Фридон: «Уо, жокъду санга ушагъан,
Жерни жарыгъы — Кюню да баргъан жолундан шашдыргъан,
Сенден насып таба эди жерни юсюнде жашагъан,
О, Таризл,— жол кёргюзтген кечегиде жулдузлагъа!

Шо сен кетгенли жашауум баш тёбен болгъанды мени,
Сен — мени къайгъылы туюл, мен а бек излейме сени,
Сен кечиналаса менсиз, манга уа душман — эртденим,
Жашаудан магъана жокъду, кырккылды аны желкени».

Жиялай айтхан эди Фридон кесини ма ол сёзлерин.
Жолларына атландыла, сабыр эте бир бирлерин;
Автандил кыуат салады инсаныча сыйлы жерни,
Кёлча, терен кёзлерине аума эте кирпичлерин.

Шахаргъа кирип бардыла, анда уа къала кыуралып,
Табылып кыалгъанды бери эсли адамы кыралны,
Омакъ кийинген шапала тёл-тёгерегинден алып,
Автандилни кёргенине хар бири да бек кыуанып.

Кыонакъ отоугъа кирдиле, мырзала да келип, мында,
Онг жанында, сол жанында — акъсюекле асламында,
Автандил бла Фридон да бирге олтурдула анда,—
Бире бирин озгъан эки жигит улан — от башында;

Аш келди, сыйлау башланды, чагъыр къююлады, сууча,
Фридон сыйлайды кюнагъын, тансыкъ этген жуугъунча,
Ашны чапдыралла бирсин, бирин ашап бошагъынчы,
Алай жарымайды кюнакъ, мудахды ол бнягъыча;

Экинчи кюн тангга дери жарагъынча сыйландыла,
Сора жаш келге атланды, жолуна атлес салдыла,
Бир чепкен кийдирдиле да, асто-астогъа къалдыла,
Багъасы да болмагъан бир сейирлик бел бау къысдыла;

Кеп кюн кюнакъ болду анда,— ашыкъгъан а эте эди;
Фридон бла уугъа жюрюй, негерле да бола элден,
Усталыгъын кегрюзтеди, кегрюнгенни уруп кенген,
Кепле уугъа чыкъмайдыла, уялып, ол болгъан кюнде.

Автандил айтды Фридонга: «Энди сен манга тынгыла:
Сенден айырылыу манга ёлюмдю, сен тап ангыла,
Алай ишим бек уллуду, барлыкъ жолум а — тагылы,
Айып болур, уллу ишни биз кююп кюйсакъ артагъа;

Сени кююп кетерге да кюлуудан келмез кеплени,
Алай, мен кетмей болмайма, туурады мени кюйгеним,
Бу ишни болжалгъа салсакъ, кюлдюрюр эдик тийрени,
Ол кюн суратлы Нестанны кегрен жеринге элт мени».

Фридон да айтады анга: «Угъай дерге къарыуум жокъ,
Кертиди: алф жюрегингде кечинип турады бир окъ.
Бар, аллах онг берсин санга; душман тюбесе, эрча сокъ;
Мен къалай къалайым ансы,— сенсиз жашау болмайды токъ.

Жангыз да бир айтырыгъым: кесниг жангыз чыкъма жолгъа,
Бегеюлле берейим да, ма ала барсынла алгъа,
Саут, азыкъ да жюклеинк къадырлагъа эм атлагъа,
Алайсыз бек къыйын тюшер сени кибик жолоучугъа».

Саугъагъа Фридон аяусуз саут-саба да береди,
Алмыш гегенке чий алтын, жер да кюдден кетюреди,
Бир жарагъан къаратор да, кююшден хар кереги да,
Жол негерге да тёрт жашны биргесине жибереди.

Жолгъа керекли затланы тап жюкледиле къадыргъа,
Фридон да чыкъды ашыра, болалмай къалып къалыргъа,
Мудах болуп барадыла, суююп бир бирге къараргъа,
Фридон айтды: «Кюн кетмесе, хорлатмаз эдик биз къаргъа».

34135930
30821101033

Окъ атылгъанлай жайылды ол хапар битеу элlege,
Къозгъалып къалгъан эди халкъ, кеп келдиле кеп жерледен,
Дауурлары кёрюнеди таш къотаргъанча кёкледен,
Жилий эдиле: «Кюнюбюз кезюн жумупму кьойду?» — деп.

Шахардан ары къутулуп, жетип келдиле тенгизге,
Фридон патчах кюн суратлы Нестанны эслеген жерге,
Кёз жашла къан къатыш агъып, ушап къалды уллу кёлге.
Ол къызны юсюнден Фридон хапар айтды Автандилге:

«Эки негрли къайыкъда келтирдиле кюн жарыгъын,
Тиширыу бир чиммакъ ариу, къара — юсюнде жыйрыгъы;
Чапдым олсагъат аладан къызны бери сыйырыгъа,
Къанат битгенча, учдула, кыйын эди айырыгъа».

Къучакълашдыла, алай бек мудах эдиле эки тенг,
Уппа этдиле бир бирни, жүрекледен от гур эте.
Ма алай айырылдыла ала къарындаш адетде,
Фридон къалды, Автандил а, жер башын жарыта, кетди.

3411657-01
3084070006

XLI

**АВТАНДИЛ НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ
ИЗЛЕРГЕ КЕТЕДИ ЭМ КЕРИУАННГА
ТЮБЕЙДИ**

Жол арытады Автандил, эсинде уа — жаны-тини,
Кюлдюрген да, кюйдюрген да жан юлюшю — Тинатини.
«Менден айырды,— дейди ол,— бу кзурурукъ дуния сени,
Жангыз сенте балхамы да бар жараларымы мени;

Туурады жаш жүрегими юч да сакъ отда кюйгени,
Юч юлюшге бѣлюннгенди къаяча къаты жүрегим:
Бир окъ бир ызгъа юч жара салгъанын буду кѣргеним,
Сени хатанганды жашау ма мени харам этгени».

Бѣлюнмей барады жигит, биргесине да къуллеры,
Балхам излейди багъаргъа Таризли жараларын;
Не кече, не кюн тохтамай агъадыла кѣз жашлары,
Чѣп кибик да кѣрюнмейди анга бу дунияны бары;

Сора-сора барады ол жолда-къолда жолукъгъаннга,
Алай бла жюз кюн озду, жюз да ѳрлеу болуп анга,
Алайлай тюбеп къалады жолунда бир керуаннга;
Кериуанчыла уа — мудах, бек къыйын эди ийнанган,

Кериуанчыла — сюелип, тенгиз чарсларына къарай,
Барыргъа да, бармазгъа да арсар болгъанча, ма алай.
Автандил саламлашады, жүрегин а сагъыш тырнай.
«Кѣп болсун, ой саудюгерле, уо нечикди жашау, къолай?»

Кериуанны таматасы Усам — бир акъыллы адам,
Жашны кѣклеге кѣтюрдю, аны саламын да алды;
Сора айтадыла былай: «Кем туюлсе кюнден, айдан,
Уо къайдан чыкъдынг насыпха, хапар айтайыкъ, тюш атдан».

«Биз,— деп хапар башладыла,— багъадыла саудюгерлебиз,
Муслиман дин ахлулабыз, динни къаты жүрютебиз;
Тенгиз патчахны элине сатаргъа хапчюк элтебиз;
Хапчюк а — хапчюкмюдо ол: алгъанны разы этебиз.

Ма былайда тюбеп кьалдыкъ сойланып тургъан биреуге,
Болушдукъ да, жансыз тили эте башлады бюлдюрге;
«Кимсе, кьайданса?» — деп сордукъ, суююп бир хапар билирге,
Ол айтады: «Базынмагъыз ары, тенгизге кирирге,

Мисирден келе эдик да, сатаргъа хапчюк келтирип,
Хапчюк да, не айтдыраса! Сылтау тапмаз эди биреу;
Тенгизде уа тонаучула этдиле этиучюлерин,—
Битеу кьырылгъан эдик биз, мен кьалай тюшгенме бери?»

Ма ол себепден, арслан, сакълап кьалгъанбыз былайны,
Къайтып кетсек, зыраф этип кьоярыкъбыз бу байлыкъны,
Бармасакъ да,— не этейик, барсакъ да,— кьалай болайыкъ?»
Тенгизде сермеширге да ким берсин аллай кьолайны?»

«Керексиз кьайгъы этмегиз,— деди Автандил алагъа,—
Жерни юсюнде кечиннген тюбемей кьалмаз жазуугъа,
Сизден тамычы кьан акъса, менден сау челек кьан агъар,
Сизге тийген — тюберикди ма бу сиз кѳрген кьамагъа».

Кериуанчыла мардасыз разы болдула ол ишге,
«Бу уа,— дей эдиле ала,— тейри, ушамайды бизге,
Баз адамды, сора биз да базынайыкъ кесибизге»,
Кемени жюкледиле да, тебиредиле тенгизге;

Хауа — иги, тенгиз да — шош, кериуан жюзюп барады,
Автандил бек алларында, аны жюреги байракъды;
Тонаучула кѳрюндюле, желкенлери агъарады;
Таматалары кьайыкъны кериуан таба бурады.

Къычырыкъ-хахай, ой, кѳрсенг,— ала этдиле бирле!
Бирер ырбынга къысылып, шум болдула саудюгерле;
«Сыкъмагъыз,— деди Автандил,— кьолдан келгенин этерле,
Бюгюн не мен жоюлурма, бюгюн не ала ѳлюрле,

Жазуума тюбемесем, сау аскер да ууаталмаз,
Жазуума тюбесем а, суюню манга бет эталмаз,—
Не къарындаш, не шуѳх да, темир кьала да сакъламаз,
Аны билген ма менича, бир окъдан да кѳзюн жуммаз;

Саудюгерле — кюлтыпысла, бѳрк жокъ биринги башында,
Садакъ окъ келип тиймезча, тохтагъыз бирер ышыкъда;
Сермешгенин бир кѳрчюгюз араблыланы жашыны,
Бусагъат ол кьайыкъларын этейим мен тюп-башына».

Керекли кийимлерине, арсланча, терк кийинди,
Токьмакьны алды кьолуна, ол да ишленип темирден,
Сюелди кьуш жюрекли жаш бек аллындагы кемеде,—
Аз борбай кьыркьылмагьанды аны бу халын кьргенде.

Хахай этип келгенлени жаш кьбюп кьойду келмеге,
Ала чыркыкы тешгични бошлап ийдиле кемеге,
Жаш а сюеледи тепмей, тюрслеп кьарай келгенлеге;
Токьмагьы бла урду да, тешгични бьлдю экиге;

Тешгич экиге бьлюндю, жаш а тепмеди жеринден,
Тонаучулары олсагыт кьачыу тьшдю эслерине,
Ала эс жья тургьунчу, жаш секирип юслерине
Чач-тук этди да бошады, хатер этмеди бирине;

Кьуш тауукь балаланыча, кькге бардырды тьуклерин,—
Бирин чабакьга аш эте, кемеге ура да бирин,
Кьучакь-кьучакь этип алып, кьапдырады эринлерин,
Жаралыла, бугьар ючюн, кьармайдыла ёлгенлерин;

Жаш ууатып чыкьды барын жигитликни адетинде,
Бир бирлери жалындыла: «Уо, аллахчу, ёлтюрме»,— деп,
Алайлагьа тиймеди ол,— харамлыкь жокь жюрегинде;
«Жалынчакьлыкь — кьоркьакьлыкьдан чыгьады»,— дейдиле элде.

Адам, кючюнге махтанма, аны дайым да жюрют сакь;
Кьарыуунг капекни тутмаз, уллу аллах болушмаса;
Бош жилтинчик да орманнга, айыбынгды, от салмаса;
Кьылыч да бир, кьазыкь да бир, аллах сени жанлы болса.

Тонаучуладан Автандил сыйырды бар байлыкьланы,
Кериуанчылагьа берип, бек кьууандырды аланы.
Анымы кьереди Усам,— кьрдю хан кьонакьча жашны,
Уллу махтады, кьтюрдю, букьдурмады кьууанганын.

Автандилни махтар ючюн минг тил керек болур эди,
Анча тил да жетишалмаз, аллай тил жокь кькде, жерде.
Саудюгерле айтадыла. «О, аллах, не насып бердинг!
Кюн да бизге бир кьарады, кече кетип, жарыкь келди!»

Тюз орталарына алып, уппа этедиле аны,
Махтайдыла, керти махтау тийишли ма ол адамны.
Эслини да шашдырады кьууаты, жюреги, саны:
«Ёлюм аузундан сыйырып, кьтюргенсе башыбызны!»

«Аллахха низам этигиз,— дейди жигит,— олду башы,
Ол жазгъанлай болады иш, аны кючюнденди жашау,
Жер юсюнде болгъан ишле, ачыкъ иш болсун не таша,
Сиз жазмугъа ийнаныгъыз, уо багъалы къарындашла.

Бу жашау ючюн борчлусуз уллу аллахны аллында,
Мен а не? Мен а — бир чыбыкъ, жукъ да келмейди кьолумдан,
Душманларыгъызны къырдым, жукъ кьорамады санымдан,
Саугъагъача, кеме толу хазнаны да кьолгъа алдым».

Не десенг да, хычыуунду сермешде жигит хорласа,
Кесини негерлеринден иги да алчы болалса;
Негерлери да махтарла, кетюрюр аны хар инсан,
Бютюн кьууатлы да этер сермешде тюшген жарасы.

Тонаучуланы мюлклерин тинтдиле да ала ол кюн,
Аллай бир байлыкъ тапдыла — жетер сау кьыралгъа эркин,
Кеслерине етдюрдюле, ташыды, кьадалып, хар ким,
Душман кемеде уа, жанып, узакъдан кьрюндю желкен.

Автандилге адам ийип, айтдырады анга Усам:
«Сен — жаныбызны кьалдырлыкъ, мардасыз огьурлу инсан,
Визде болгъан сеникиди, унамакъ,— ишекли болсанг,
Сен не берсенг, ол — бизники, анга разырбыз, ийнансанг».

«Къарындашларым,— дегенни айтды Автандил алагъа,—
Башыгъызгъа тюшген ишни аллах кьргенди бек алгъа,
Сакълагъан да ол этгенди. Манга уа не, мен жарлыгъа
Затыгъыз керек туююдю, жаным тенг эсе саулагъа.

Малгъа-мюлкге батайым деп, башха иш кьзге кьрюнмей,
Аны ишин этсем эди, табар эдим анча коймей.
Керек туююдю мюлкююз, мен сизни негеригизме,
Мени жумушум башхады, бара-барайым жол юзмей.

Разы боллукъма,— бу байлыкъ сиз ортагъызда чачылса,
Кълюме тиймез емюрде,— хар ким суюген затын алса;
Алай, менде да сьз барды, ол сьз ичигизде кьалсын:
Мени ишим онгарыкъды, сизни ичигизде болсам;

Мен сизден болмагъанамы баям этмегиз кишиге,
Соргъан болса: «Мырзабызды»,— дегиз абадан-кичиге.
Сизнича кийинейим да, жюрююм мен биргегизге,
Терен тутугъуз тасхамы шо къарындашлыкъ ючюннге».

Кериуанчыла ол ишге разы боладыла кемсиз,
Баш урдула Автандилге: «Бизге жашау жокъду сенсиз,
Ол сен бизден тилегенни тилерик эдик кесибиз,
Санга къуллукъ этмесек биз кимге къуллукъ этерикбиз!»

Андан сора ала бары атландыла жолгъа бирге.
Кеслерини къадарларын буюрдула шош тенгизге,
Ол жигитни, алгъыш эте, салмайдыла атын жерге,
Эл багъасы саугъала да бередила Автандилге.

XII

**АВТАНДИЛНИ ГЮЛ ШАХАРГЪА
 КЕЛГЕНИНИ ЮСЮНДЕН ХАПАР**

Автандил тенгизден ётдю, сагъышы кёкlege уча,
 Сора бир сахарны кёрдю, — тегереги терек бахча,
 Тюрлю-тюрлю гюлден толу бар тийреге нюрюн чача,
 Ол ариулукъну кёргенини кёлюн хошлукъ халгъа ача;

Тохтадыла кыйырында терекли уллу таланы,
 Жаш да кесин жарашдырды, кийип ол кюпес кяпталны,
 Добар-доппас жюкчюле уа ташыдыла табылганны,
 Автандил сатыу этеди: киши танымайды аны.

Ала да алай тургъанлай, бир терек бахчачы келди,
 Жашха аралып тохтады, — башха этмей эди кюнден,
 Автандил да, саламлашып, хапар сорду ол кишиден:
 «Кимлесиз мында тургъанла, патчах да кимди бу жерде?»

Хар затны манга толу айт, — дей эди жаш ол адамгъа, —
 Базар да кялайды мында: не зат учуз, не зат багъа?»
 «Ахшы жаш, — деди бахчачы, — бек ушайса кюннге, айгъа, —
 Хар затны толу айтайым, болмаз бир сёзюм да жалгъан;

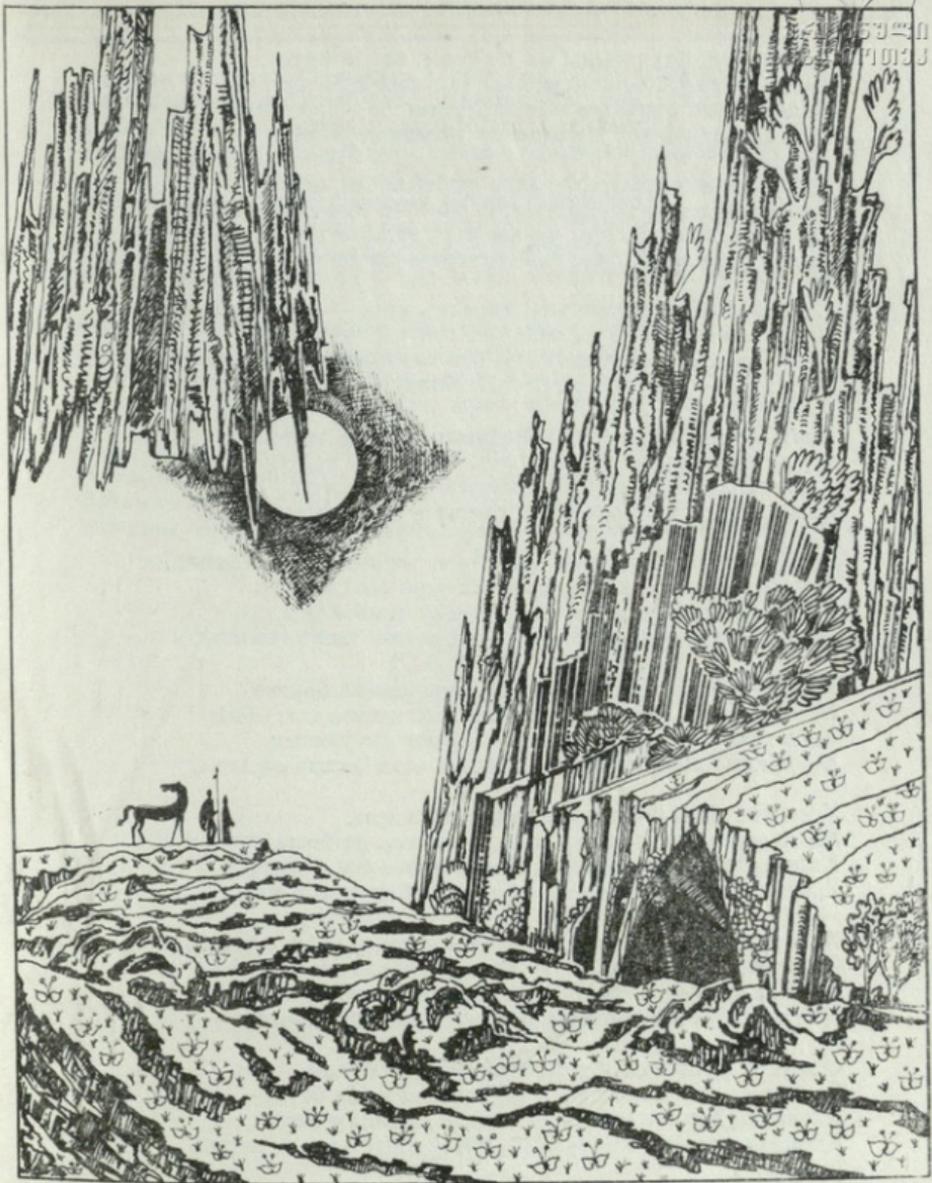
Бу кырал тенгиз кыралды, он ай керек — айланьргъа,
 Бу Гюл шахаргъа бир келген — болур анга алланьргъа,
 Кыралыбыз тийншлиди жомакълада айтылыргъа,
 Мелик-Сурхавды тамата, уллуду мюлкю-байлыгъы.

Жерибизни бир кёрселе, кьартла да боладыла жаш,
 Жашаубуз а ма былай: той да, жыр да — кеп, эркин — аш,
 Гюллерибиз чагъадыла: кырал белгиге олду баш,
 Бизге сукъланмагъан жокъду — душман, жууукъ эм кьарындаш;

Мындача, бир жерде бармаз саудюгерчини базары,
 Сатхан да, алгъан да этер, бирде жарсый, бирде жарый,
 Бир айгъа мал кьоллу болур, тауугъу болмагъан жарлы;
 Капегни да болмагъанны кялын болур хуржунлары;

57
1035

Усен бийни бахчасыды ма бу терек бахча битеу,
Мен а — аны бахчачысы, аны тасхасына битеу,
Алай, айтып кьояйым мен ол Усенни бир юмметин,
Мен таныгъанлы бузмайды ол кесини ол адетин:

УСЕННИ БАХЧАСЫ
УСЕННИ БАХЧАСЫ

Бери келген саудиюгерле анга тюбейле бек алгъа,
Келтиргенлерин кѳргюзтюп, берип бир жарагъан саугъа,
Ол жаратхан затланы уа чыгъармайдыла базаргъа,
Андан сора эркиндиле суйгенлерича сатаргъа;

Сенича, сыйлы кьонакъны кьонакъ этиу — борчу аны,
Келгенлеге жер да табып, тап тохтатады аланы;
Алай, шѳндю мында жокъду, кѳп хапардан не магъана,
Болса уа — бек иги эди, осал болду — болмагъаны.

Алай Усенни къатыны — Фатимат юйдеди, мында,
Ол да кьонакъгъа бек жарыкъ болуучуду хар заманда,
Анга хапар билдирейим, — оноу этер кеси анда,
Адам иер да, чакъырыр сени ол кюн ортасында.

«Бар, — деди Автандил анга, — эт ишинги сен табынлай».
Чабып кетеди ол киши, юсю тин-тери болгъанлай,
Билдиреди Фатиматха: «О, биреу келгенди алай,
Битеу жерни жарытады, тамам да кюн жарытханлай;

Менме деген саудиюгерди, уллу керуаннга башчы,
Бет орамы — жангы айлай, кылыч кибикди агъачы;
Анга тюбеген хар адам этер аллахны кьууанчын;
Базардан хапар сорду да, айтдым анга барын ачыкъ».

Усен къатыны Фатимат адамла неди ары,
Мюклерин тап салыр кибик, анга жер да бошатдырып;
Кирип келди бир заманда ай суратлы жаш, ышара;
Жашда барды арсланны, къапланны да ышанлары.

Хапарны кьанаты къатып, — жайылды, учууун бѳлмей,
Ол хапарны эштген болуп, киши да къалмады келмей,
Анга аралдыла бары, орунларындан да тепмей,
Къатынланы эрлеринне кьарарыкълары да келмей;

Фатимат а Автандилге эшик аллында тюбеди,
Эти-жени да кызды да, мардасыз жарыды бети, —
Автандил саламлашады, Фатимат да салам берди,
Кьонакъ отоугъа кирдиле, — битеу юйге кьууат кирди.

Жаш да туйюлдю Фатимат,— алай, къаны бек ойнагъан,
Тыкъ ёшюнлю, токъ уууртлу, жазалмазса ариулугъун,
Кийим кийсе да, юсюне жарашырыгъын сайлагъан;
Чагъырчыкъдан да уртлаучу, суйюп тынгылай жырлагъа,

Кече узуну сыйлады Фатимат сыйлы къонакъны;
Саугъачыкъла да берди жаш, — кёзлери къарарча халкъны,
Фатиматны ичинде уа гур этеди от, къабынып,
«Бай болугъуз, сыйлы», — деп жаш, чыгъып кетди, къоюп аны.

Эртденликде хапчюгюне къойду халкъны къарамагъа,
Усен аллыкъны айырып, анга да бичдиле багъа;
Нёгерлерине айтды да, къалгъанын къойду сатмагъа;
«Мени юсюмден, — деди ол, — жукъ айтмагъыз бир адамгъа».

Автандил а жюрюй эди ол кюпес кийимин кийип,
Фатиматха да тубейди, бир бирде къонакъгъа келип,
Фатимат излейди жашны, тюз да Вис Раминни кибики,
Бир кюн кёрмей къалса жашны, кюл-кёмюр болады куйюп.

XLIII

ФАТИМАТ АВТАНДИЛНИ
СҮЙҮП КЪАЛАДЫ

Жашауунгда тиширыуну кьолуна тюшмезге сакъ бол, —
Ол жүрегинге бир кирсе, тапмзса кьутулургъа жол;
Тура туруп, арт буруп да, бёрк сыйынга жетдирир кьол,
Тиширыулагъа тасхасын бермеклик а — ёлюмдю ол.

Жаша сүймеклик юйреди жүрегинде Фатиматны,
Ол, уллудан уллу бола, оту кюйдюреди, жанып,
Не амал этди эсе да, букьдуралмай эди аны:
«Не этейим, — дей эди ол, тыялмайын жилягъанын, —

Кёлюне тийсе окьуна, ачыкь айтмай кьоймам анга, —
Айтырыкъма. Тынч туйюлдю быллай кьызыу отда жанган;
Не ёлюрме, не кьалырма, башхалыгъы жокьду манга;
Ненг кьыйнагъанын айтмасанг, хахим табалмаз жарангы».

XLIV

**ФАТИМАТНЫ АВТАНДИЛГЕ ЖАЗГЪАН
СЮЙМЕКЛИК КЪАГЪЫТЫ**

Фатимат къагъыт жазады, жигитни кѣлюн алырча,
Кюрешеди суймеклигин жашха тап ангылатырча,
Аны окъугъан адам да бек сейир этип къалырча,
Ол анда жазылгъан сѣзле ёмюрледе сакъланырча:

«О, кѣз чырагъым, о жаным, аллах кюн этип жаратхан,
Сенден узакъда къалгъанны жашауу — оу, башы — хайран,
Еретинлей отда кюер санга бир кере кѣз ачхан,
Кеслерине тенг жокъ сунган жулдузлагъа жол ташлатхан;

Сени кѣргенле — суймеклик аурууну терк табадыла,
Ариу гюлге ушайса да, булбулла жыр тагъадыла,
Санга тюбеселе, гюлле мууал болуп къаладыла,
Терк жетмей эсенг къатыма, санларым кюл боладыла;

Аллах шагъатды, — бу сѣзле аузумдан чыкъдыла кючден,
Нетейим да, жюрегиме салалмай къалгъанма нишен,
Дум кирпичлеринг жанымы элек этгендиле, тешип,
Амалынг бар эсе, болуш, бу жашау туююлду ишден;

Мени ма бу къагъытыма сенден бир жууап келгинчи,
Не ёлтюр мени, не жашат, этеригинги кѣргюнчю
Жашауума чыдарыкъма, жюрек отум тюгеннинчи: —
Не ёлтюр, не умут этдир, — сакъларма ажал жетгинчи».

Фатимат сакълайды жууап, къарамы жоллада арий,
Жаш а окъуйду къагъытны, жазгъан кирик жууукълары:
«Ай, насысыз а, — дейди ол, — жюрегимден жокъ хапары,
Ол жюрегими несин унутургъа жокъду къарыу!

Къара къаргъаны эм гюлню къазанлары чырт къайнамаз;
Ол гюл кеси ёмюрюнде булбул жырын эштген болмаз,
Бетсизлик бир заманда да, бир жерде да тамырланмаз,
Неле жаншай турады бу, чайкъа кѣреме бу бираз».

Алай сөгюп Фатиматны Автандил кеси ичинден
«Манга болушлукъ жокъ, — деди, — ма бу дуньяда кишиден,
Ол излеген адамымы — Нестанны табар ючюннге
Не амал да этерме мен, артха да турмам бир ишден;

Фатимат кеп хапар биле болур бери келгенледен,—
Бери уа кепле келелле бар шахарладан, элледен;
Ол себепден бой салайым, не зат кьорарыкъды менден,—
Ишиме жарар эсе уа, не хайыр кьуру кетиуден.

Тиширыу сюерден кьалса, кесин аямаз ол иште,
Муратына жетгинчи ол, кьачмаз айыпдан, беишден;
Жетсе уа, тасхасын берир, бир зат да кьоймаз ичинде;
Тюшейим мен да кьапханнга, болушур эсе уа бирде.

Кьадарынг бир буюрмаса, мадарынг билеклик этмез,
Манга керекни тапмайма, табылгьаннга бурмайма эс;
О, жашау, нечик такьырса,— тамам суу талагьан юзмез;
Ичинде жугьу болмагьан кьошундан бир зат тегьюлмез».

XLV

**АВТАНДИЛНИ ФАТИМАТХА ЖАЗГЪАН
КЪАГЪЫТЫ**

Ол жазады Фатиматха: «Насыбым кьолума келди,
Фатимат, сен менден алгъа бир зат къабарыкъса, керти,
Кесим да айтайым эте, арсар бола тура эдим;
Экибиз да этген мурат, къуш болуп, къанатын керди».

Фатимат кёкге тенг болду, сёз бла айтыргъа кыйын;
«Боллукъду, кел, — деп жазады, — сакълап тургъанма кюн сайын,
Аллынга къарап турурма, кел, сакъларма жангызлайын,
Кёз байланган ууахтыда кирип келип къал акъырын».

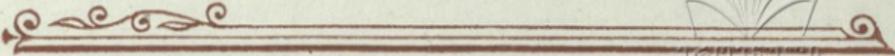
Ол къагъыт кьолгъа тюшгенлей, жигит ары тебиреди;
Ары жете баргъан жерде аллына бир къул тубеди:
«Бюгече туберге онгум жокъду» — деп айтханды деди,
Ол адам а Фатиматны ышанган адамы эди.

Ишни жарты кьоймаучу жаш хоу тынгылар эди санга,
Аллах кёргенден, Фатимат разы уа болмады анга,
Букъдурургъа да кюрешди, алай кёлю уа — къарангы,
Тиширыуну осал халы туура эди къарагъаннга.

Къучакълашып олтурдула; балдырлары кьызгъан чакъда
Эшик жабыуну артындан, жинча, бир субай жаш чыкъды,
Къулу да биргесинеди, ёледи асыры сакъдан,
Бу халны кёрюп, айтдыла: «Насып жолубуз — узакъда».

Фатимат, ичи от алып, къоркъду, уялды алайда;
Ол кирген да, сейир этип, экисине да аралды;
Сора айтады къатыннга: «Мен жукъ айтмайым былайда,
Тамбла уа къан къусарса, сойланып тюз ма аллымда;

Сен, къахме, мени бёркюю малтадынг, аякъ тюп этдинг,
Жетдирirme аны санга, иншаллах, келсин бир эртден,
Тойдурурма, ашыкъма сен, ёз сабийинги этинден,
Мен да аны жетдирмесем, итча, къысталайым элден!»

Ma алай айтды да киши, сакъял тубюн сылай, кетди,
Фатимат а, бери тартып, союп алып кьойду бетин,
Кёз жашлары, ыркы болуп, ташны-агъачны да элтди.
«Элт да,— деди Автандилге,— ат, ёлюм юлюшлю этип».

Былай айтып жилий эди: «Сабийлеримден бошадым,
Баш ташымы бойнун кесдим, кюнюмю тюзге бошладым,
Аз затлагъа татлыксынып, келип тийдим кёк гъаршындан,
Отуму кёмдюм да кьойдум, былайда мен как ашадым».

Автандил сейир этеди, ангыламайды бу халны:
«Не болгъанды,— деди анга,— некденди бу жарсыгъанынг?
Сенден анга не керекди, неди аны жаныгъаны?
Айтчы манга ишни толу, айтчы нек келгенин аны?»

«Арсланым,— деди ол да,— акъылымдан шашханма мен,
Айталлыкъ туююлме бир зат, соргъан иш да этме жукъ сен,
Кеси хатамдан бошадым кесими сабийлеримден;
Жашаууму жолун кесдим сени асыры суйгенден.

Шо аузун тыялмагъанны башы бешишден кьутулмаз,
Тасхасын терен тутмагъан ёмюрде игилик тапмаз;
Жилияууму этигиз сиз, манга бир ёлюм да бек аз,
Ез къанын ичген адамгъа уста хахим да болушмаз;

Эки ишден бирин эт сен, излеме башха амалны:
Кьолунгдан келаллыкъ эсе, ёлтюр бюгече ол жашны,
Ма анда юйюм сакъланыр, сау да къалыр мени жаным,
Къайтып келсенг, ачыкъ болур мени ма нек жилигъаным;

Алай туююл эсе, сора сени кёрмезча бол биреу,
Аякъ ызынг терк сууусун, хайда, мычыма, тебире;
Мени гюняхым санга да тапдырмай кьоймаз бир тиреу,
Ол жаш жетсе уа къалагъа, сени ишинг да тентирер».

Анымы эшти Автандил, ёрге турду, бёкем санлы;
Жолуна тебиреп къалды, темир токъмагъын да алып:
«Киши хар заманда, — деди, — адамны жарсыгъан халын
Ангылар да, къарыусузгъа ол дайым да бурур аллын».

«Берчи, — деди Фатиматха, — жол кёргюзтюрча бир адам:
Неёрге керек туююлдо, жолну кёргюзтесюн туурадан;
Кимди ол сени жаныгъан, мен къачмам ёмюрде андан,
Ишни барын билдирirme, жарсыма, сакълап тур мында».

Адам берди да, чыкъдыла. Жукълапды, тынчайыпды эл,
Фатимат айтады жашха: «Ачыуум да болгъанды сел,
Сен аны ёлтюрген болсанг, мен да бир кенгдирирча кёл,
Бармагъында жюзюк болур, ол меникиди — ала кел».

Авандил элден чыкъды да, жугъун да билдирмей элге,
Тенгиз бойнууда тюбеди бир къолай ишленген юйге,
Къызыл ташдан ишленипди, баш къатлары жете кёкге,
Не айтырса, — бек эркин юй, кёзюнг къыймазча биреуге.

Ары уа элтип барады Авандилни жол нёгери
«Ма буду, — деди ол анга, — сен излегенни юйлери»,
Бир отоуну кёргюзтдю да: «Ма къарачы, — деди, — бери,
Ма ол отода боллукъду, бек болурла эшиклери».

Барса — эшик сакълаучула бир бири къатында жукълап,
Авандил шыбыртсыз барып, тюз да къатларына жанлап,
Чууларын да чыгъармады, ол экисин да тенг къаплап,
Башларын бир бирге уруп, мыллык этди да къойду тап.

Отоуда уа — ол жаш къалкъып, кетмей ачыу бет къаны да.
Тынч бара барып къатына, уруп къаплады аны да,
Жеринден да тебалмады, къымылдамады саны да,
Бери алып, тюз къарнына урду сууукъ къаманы да;

Къарагъаннга — кюн кёрюннген, жаууна уа — эрча баргъан,
Арслан юздюрюп алды жюзюгю болгъан бармагъын,
Елюкню тышына атып, къойду тенгизге батмагъа,
Ахыр жолгъа къойду аны къабыр тебесиз бармагъа.

Ишин къурады да киши сюелмез кибик шагъатха,
Ызына къайтып кетеди, къайгъы да этмеди затха,
Тамам этди ишин ол жаш, душманлагъа кюл ашатхан,
Бери келген жолу бла къайтып барып турду артха.

Арслан келди къатыннга, жүреги — ёхтем, кёлю — баз;
«Энди ол жаш, — деди жигит, — кюнню кёзюне кёз ачмаз,
Ма къулунг да шагъатымды, ол да ётюрюк айтдырмаз;
Ма бармагъы, ма жюзюгюнг, бичагъым да къанды бираз;

Энди уа, хайда, айт толу, некден эди жарсыгъанынг?
Нек жаный эди ол сени? Билирге сюеме аны».
«Мен, — деди Фатимат анга, — болайым сени къурманынг,
Жюрегим рахатды энди, тынчайыр эсе уа жаным.

Мен, Усен да, сабийле да — анагъа туудукъ жангыдан,
Не бла къайтаралырбыз, юлюш этейим жанымдан,
Къуруду эсе ол адам, мен кишиге да жалынмам,
Хапарны толу айтайым, кел да былай чёк жаныма».

XLVI

**ФАТИМАТ НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ
ХАПАРЫН АЙТАДЫ**

«Бу шахарда адет барды: Науруз байрам келген кюнде
Сатыу да жокъ, алыу да жокъ; хар ким элинде, юйюнде,
Кийинебиз, кзуранабыз хар ким жарагъан кюйюнде,
Патчахла сый кзурайдыла халкъгъа айтып битеу элде,

Биз, саудюгерле, къалагъа борчлубуз сыйла элтирге
Ала да бизге къайтарып борчлудула сый берирге;
Ол кюнню ичинде дуня кзууанч эртденден ингирге,
Майданлада — жырлау, тепсеу, чариш, хайда, — энишге-ёрге;

Саудюгерлеге тамата мени ол баш нем Усен,
Аланы къатынларына башчы болуп барама мен,
Ол сыйларыбызны берип барыбыз да бирден-бирден,
Ойнай-кюле къайтыучубуз, чыкъмаучубуз ол адетден.

Науруз жетди да бирде, биз жыйылып бардыкъ къалагъа,
Сыйны къуябыз бир бирге: ала — бизге, биз — алагъа,
Бир ауукъдан чачылышдыкъ, кёрюп аллах зауукълугъун.
Сора бизде да къыздырдыкъ, къалып кеси аллыбызгъа.

Хауада бир солуюкъ деп, чыгъабыз да ингир ала,
Тенг къатынларым биргеме, разы боладыла ала,
Жырчыла да келедиле, мен суйген жырланы жырлай,
Мен да жыргъа къошулама, безирейме ала бла;

Бахчада уа — юйлерибиз, ой не кзууат барды анда;
Состар ташдан бийик юйле, тюз тенгизни туурасында;
Ары элтдим къатынланы, сора ингир аласында
Аямайын сыйланабыз, мен жарыкъма барысындан.

Сыйлай турдум, хантыбыз — бай, бирин алып, бирин салып,
Бир заманда, нек эсе да, тюрленип къалады халым,
Туруп, кетип къаладыла, аны эслеп, жыйылгъанла,
Жангызлай къалдым, мудахлыкъ жюрегиме кзурум сала.

Терезени ары ачып, тенгиз табагъа къарадым,
Не да этип, мудахлыкъны чачаргъа эди муратым;
Бир заманда бир къарелди эсленди, анда, туурада;
Къанатлымы, жаныуармы, — билмедим, алах арада.

ЭЛТИП
ЭКИС

Бери жууукъ келгенде уа, эслейме сора къайыкъны:
Эки къап-къара къул тюшдю, кёргейенг ол къаралыкъны;
Къайыкъны тутуп экиси, берлакъ тартадыла аны;
Сейир этип къарап турдум, кёлюм жаратмады халны.

Тарта кетип ол къайыкъны чыгъарадыла тенгизден,
Къармайдыла тегерекни киши кёре болурму деп;
Батырыракъ боладыла киши кёрмей тегерекде.
Мени уа эслемейдиле, мен а къарапма бийикден.

Къайыкъдан алдыла бери кюбюрге ушаш бир затны,
Андан къызны чыгъардыла, — балчибинбел, арну — саны,
Жыйрыгъы кёксюлдум аны, къара гюлменди — къысханы,
Кюн да кесин насыплыгъа санар эди, кёрсе аны.

Бетин бери бургъанда ол, тау тёппелени жарытды,
Кёк бла жер ортасына аны бет нюрю жайылды,
Кёзлерим къамап къалдыла тюз аны кёрген арада,
Эшикни шыбыртсыз этип, эншге тюшдюм мен акъырып.

Тёрт къулума айтама мен, кёргюзтюп тенгиз жагъаны:
«Кёремисиз, ма алайда жашыртын тохтагъанланы,
Ол эки индийли урлап келгендиле ол хур жанны,
Сат бизге деп тилегиз да, сатсала, — алыгъыз аны.

Сатаргъа унамасала, сиз сыйырыгъыз хор бла,
Не да болсун, ол хур къызны алып келигиз, сакъ бола».
Кёнде учуп баргъан кирик, ары жетедиле была;
Тиледиле, жалындыла, алай бермедиле ала.

«Елтюрюгюз», — деп къычардым мен, ала таба айланып.
Баш токъмакъларын тайдырып экисини да аланы,
Чабакъ ашы этдиле да, къатына келдиле айны,
Мен да атладым арлакъгъа, ол ай суратны аллына.

Ариулугъун жомакъда да айталлыкъ туююлдю адам,
Кюн бош турады кюнме деп, бу дуннягъа ол туугъанда,
Жарыгъына кёзю тёмез бир кишини тюзде, гауда,
Ол мени кюйдюрюп къойса, андан уллу насып къайда!»

Аны айтды да Фатимат, союп алды бет орамын;
Автандил да тѣзалмады, жилиугъа батды къадары,
Бир бирлерин унутдурду аланы ол жилиулары,
Къайнап чыкъгъан кѣз жашлары эритеди кѣз къапларын.

Жилиу тохташды. Жаш айтды: «Тилейме, юзме хапарны».
Фатимат айтады сора: «Къойнума кысама аны,
Эрикдирген да болур деп аны кѣп ийнакълагъаным:
Тахтагъа олтуртдум аны — аллахны бир татлы жанын.

Сордум анга: «Къайданса сен, элинг къайда, жеринг къайда?»
Ол къарамашакъла сени ѳлтюрдюле жанынг сауда».
Абери айтмады манга, не кысыдым эсе да, анда.
Ырхыча уруп кѣз жашы, таш да, агъач да таланды.

Соруу бла, хапар бла аны таза эрикдирдим;
Бютюн тѣгюлгенден башха бир сѣз да чыгъармай эди;
Жаухар кѣзлеринден чыкъгъан кѣз жашындан таш эриди,
Мен да чыдааялмай эдим, къан сытыла жюрегимден.

«Сен анамса, — деди манга, — анамдан да артыкъса сен,
Неге керекди хапарым, ол жомакъды, — кѣзюм кѣрген,
Элинден да, жеринден да бир къысталгъан адамма мен,
Эштсенг да сен тюнгюлорсе уллу аллахны кесинден».

Сагъыш этеме да кесим: «Ашыкъдырма, келир кезиу,
Кюнню заманындан алгъа чакъырма, ол чыгъар кеси;
Хар ишни заманы барды, жашауда аны да эсле;
Былайда уа мен ашыгъып, сѣлешип къойгъанма терсле!»

Ол кюн сыфатлы ариуну жууукъ этеме кесиме,
Бу сыйлы кюнню хакъына, къоркъгъандан адам кѣзюнден,
Къалың герханны жабама, келтиреме да, юсюне,
Ол а, кѣз жашларын тѣге, кишини алмай эсине?

Кюнню кѣзю кибик — бети, акътерекчик кибик — саны;
Бир отоу къурайма анга, сакълар ючюн жарлы жанын,
Кишиге да айтмай турдум бизде жашагъанын аны,
Ууакъ жумушун этерге бердим анга бир шапаны.

Мен, насыпсыз, аны толу къалай айталайым халын:
Жилляй-жилляй, болгъан эди, башха болмай, тюз да халы;
«Къой, энди», — деп тилегенден къуругъан эди амалым,
Сейрди бек, — ансыз мени алмай тургъаны ажалым.

Отоуну ичи кѣл болуи, хар киргеним сайын бери,
Ол терен кѣлде юйюге кѣурум кѣра кирпиклери,
Кѣкле кибики кѣзлеринде — дунияны дум кечелери,
Акѣ инжилеча жылтырай, кѣоз тизген кибики, тишлери.

УДМУД
УДМУД

Жукѣ да соралмай турама, тап тюшмегенлей, ма алай,
«Кимсе, нек жарсыйса былай?» — деп аузунгу ачхананглай,
Акѣтерекден кѣан бюркеди, балта бла томурганлай,
Таш болмаса бир адам да кѣтюрмез кѣадарны былай.

Тѣшекге кирмейди, аны кѣрмеген кибики ѣмюрде,
Тешмей эди жыйрыгыын да; жаны саулай жаны кѣрде
Эки кѣолун жастыкѣ этип, кѣалкѣый эди ол кѣбюнде,
Тилей кетип, кючден бир зат кѣапдыра эдим бир бирде.

Жыйрыгы, гюлмендиси да, — кѣзюм кѣрмеген бир затдан,
Кѣрген а кѣп зат кѣргенме, келип жууукѣдан, узакѣдан.
Былай а кѣралмаганма, кѣрлюк туююл эсем артда, —
Тартып жыртмазса, кѣатыдан, кѣолунг бата — жумушакѣдан.

Турду бир ауукѣгыа дери ол хур кѣыз юйюмде алай;
Жашыртын тутама аны, эримден да букѣдурганлай;
«Ныгыш хапар этер эрим, — дей эдим, — бир онг тапханлай».
Ол сагышлайы этеме, кѣре-чыгыа, кѣызны жокѣлай.

Айтама да — не этейим, букѣдурама да — не мадар?
Айхай, билсенг а бу кѣызгыа не буурган болур кѣадар;
Эрим билип иш кѣойса уа, мени мыллык этип атар;
Кюн жарыкѣны букѣдуруп да кѣалай тургун да ол кѣадар.

Кесим жангыз не этейим, кѣара кесеудю журегим;
Кѣой, Усеннге ышанайым, олду да жашау нѣгерим.
Кишиге жукѣ айтма, табу, деп жалынайым, ѣлейим,
Айтмазгыа сѣз берсе уа ол, — кишиди, айтмаз... кѣрейим.

Кирип келдим да эриме, суймеклик отун жандырдым:
«Кишиге айтмазгыа ант эт, сѣзюм барды», — деп жалындым, —
«Ант эт манга, киши эсенг», — деп тиледим мен жангыдан...
«Кишиге айтсам, — деди ол, — ычхынайым бийик таудан,

Сен айтханны мени аузумдан ѣмюрде да эштмез бир жан, —
Не кѣарт болсун, не жаш болсун, не шуѣхум, не да душман».
Айтдым сора ишни барын, кесим а бола агуман:
«Кел, — дедим мен, — кѣргюзтейим кюннге ушаган бир инсан».

Къыз тургъан отоугъа аны тюзюнлей барама элтип,
Усен, ол кюнню кѣргенлей, сюелди тамаша этип;
«Кимди бу, — деди ол манга, — неди сени бу адетинг?
Бу адамдан туугъан эсе, акъылдан шашханма керти».

«Тюз кесинг кибикме, — дедим, — ангылаялмайма мен да,
Муну мен несин билеме, алай бир билесе сен да,
Экибиз да бир сорайыкъ, кимди бу, не жерледенди,
Къор-садагъа болайыкъ биз, — сѣз айтыр эсе уа энди».

Кирип барып, сакъ сѣлешдик, жанына тиймезча аны:
«Кюнюм, кѣр, сени ачыуунг бизни да бек къыйнагъанын,
Айтчы, къара туман басхан айны къайдады дарманы,
Айтчы, жаухар бетинг сени кукурт бетли нек болгъанын».

Сѣз да нек айтсын ол бизге, къарап да нек къойсун бери,
Ачылмагъан гюлле кибик, къысылыпды эринлери,
Бетин ёрге кѣтюргенде, шылдым болду чач тюклери;
Кюнню эмеген урлады, жылыу кетди бизден кери.

Не кюрешдик эсе да биз, сѣз тапмадыкъ ол адамдан,
Сюлесин кибик, сур эди, сѣз чыгъармайды аузундан,
Болгъанны ырхы этди ол, асыры бек жилигъандан,
«Тиймегиз, къююгъуз мени», — биз эштген болду андан.

Биз да, къатына олтуруп, жилиу этдик биргесине,
«Терс болдукъ деп сокъурандыкъ, — не келген болур эсине?»
Тилей кетип, кѣлюн басдыкъ, — кюн тиеди жер юсюне.
Кѣгетле бердик — алмады, — табылады тѣресине.

«Бар къайгъымы, — деди Усен, — унутдум муну юсюнде,
Муну тилерик адам да жокъду бу жерни юсюнде,
Тюз этеди муну ючюн кюйген сакъ отну ичинде,
Сабийимден башха кѣрсем, бошайым мен сабийимден!»

Олтура кетдик да сора, шош турдукъ да чыгъып кетдик,
Алайлай кетгенибизге экибиз да ачыу этдик,
Ишибизден бош заманда келип кѣрюп кете эдик,
Жюреклерибизни керти толусунлай анга бердик.

Тура турдукъ. Қъайгъы жокъду. Биз барыбыз да сау-эсен;
«Къалагъа да бир барайым, — деди бир заманда Усен, —
Патчахны да бир кѣрейим, тюзюн айт, сен разы эсенг».
«Кесинг сюйгенлей, — дедим мен, — жюрегинг разылай эт сен».

341357001
19990903

Бир хуржунчукъга къуйду ол, патчахха деп, жаухар, топаз;
«Киши эсенг, — деп тиледим, — анда сенден бир сёз чыкъмаз.
Чыкъса уа, айтып къояйым, жаным ажалдан къутулмаз».
«Хоу бир да, менден, — деди ол, — киши ёмюрге сёз тапмаз».

Анда уа — той-оюн къызып, ол ары жетген заманда,
Усенни сыйлы кёрдюле, тёрге ётдюрдюле анда;
Элтгенин патчахха берип, олтурду аны къатында,
Эсирди ол, эсирсе уа, — ахшы умут этме андан.

Ол ары келгинчи окъун, — патчахны боллугъу болуп,
Алай, жангыдан тартдыла, чын аякъланы толтуруп,
Аузун элек этди Усен, ант этгенин да унутуп,
«Къаргъагъа — гюл жарашмайды, эшеке уа — мюйюз туууп».

Махтайды патчах Усенни, эсиргенин кёрюп аны:
«Алан, къайдан табаса сен бу багъалы саугъаланы,
Аллай бир кёп налмазланы, аллай ариу накъутланы?
Оллахий, ондан бирин да къайтаралмам санга аны».

«О, сен мени уллу мырзам, — деп баш урду Усен анга, —
Кёкден жарыкъ ийген кюнсе, жылыу бересе хар жаннга,
Алтыным болсун, жаухарым, — барын да атайма санга.
Туугъанымда жарлы эдим, байлыкъ сен бергенсе манга;

Ыспаслыгъы жокъду аны. Алай бир къыз кёргенме мен, —
Санга келинге жараулу, — бир башха туююлдю кюнден,
Анга бир кёз ачханынглай, анда ыспас этеренг сен,
Анда бетинг чыгъар эди ма бу бийлик этнуонгден».

Хантын-антын тенг ашагъан эрим Усен бузду антын,
Ол суу суратны кёргенин мырзасына толу айтды;
Анымы эштеди патчах, — болмагъанча бек къууанды,
«Къалагъа алып келигиз», — деп буйрукъ береди анда.

Кесим жангыз къалып юйде, къайгъысыз олтура эдим,
Алай тургъанлай, патчахны келечиси кирип келди,
Биргесине — алтмыш къл, — алай жюрюйдю адетде,
Сейир эте, ёрге къобуп: «Не жумуш бласыз?» — дедим.

Саламлашып, айтадыла: «Аллахны кълу ийгенди,
Усен айтхан ол хур къызны алып келигиз дегенди;
Келтир ол кюн сыфатлыны, биз кете барайыкъ энди».
Тюз алайда таула жерге батхан кибик кёрюнеди.

«Не хаярды бу, не кызды?» — деп сорама, сейир этип.
«Ол эки кюннге тенг болган ким эсе да, — аны келтир»
Ол болур эди ажалым, бар амалым сууга кетди,
Суу-салам этди ол ачыу, кьалтыратып, титиретип.

Кирип барама ол кызгга, жилай тура эди, жазык:
«Кюнюм, — дедим, — керемисе, нечик огъурсузду жазыу,
Нек ачыуланганды бизге, кяра керюн эркин кызып,
Сезюбюз ныгышха чыкды, харамлагга болдукъ азык».

«Ой, эгечим, — деди ол да, — сейир этме, кюн батханды,
Мени кыйынлы кьадарым кеп кюл-кёмюр ашатханды,
Огъурлу ишни жюрегим кьайда эртде унутханды,
Огъурсуздукъ манга кесин татыр кибик танытханды».

Жаухарлача, кез жашлары жабып кьойдула жер юсюн,
Алай кьайгысы жокъ кибик, кьапланча тутады кесин,
Къууанч болсун, ачыу болсун, — кезюне да нек керюнсюн,
Менден жаулукъ тиледи да, бердим анга бир кюпесни.

Жаухар, топаз да узатдым, амал кьуруп ахырысы,
Хазыр эдим байлыгъымы анга берирге барысын,
Хар бергеним тута эди бирер шахарны багъасын,
Ашырдым, аны белине тапханчыкъларымы кысып.

«Бир кюнюнгде, — дедим анга, — жарар эселе уа была».
Сора, ол насыпсыз, кетди элтирге келгенле бла.
Патчах чыгъады аллына, мардасыз бек жарыкъ бола,
Ол а, кьанкъазча сюзюле бара эди, башын бошлап;

Халк керюрге чабышады, дауур болду тегерекде,
Ол халкны аллын тыярыкъ кюч жокъ эди кекде, жерде,
Алгышха жараулу кызыны патчах келип кергенинде,
Тамаша этди: жарыкъ кюн кекден берими энди деп.

Тюз кюннге кьараган кибик, кезюн кьоруй, патчах айтды:
«Кепню керген мени да бу дунягга кезюю ачды,
Адам угъай, муну аллах жаратханды, сезсюз, антым.
Сейirmiди, — тауда-тюзде чыкьса да межнуну аты!»

Патчах, кьатына олтуруп, ариу айтып кюрешеди:
«Кимсе сен, кьайдан келгенсе, атанг — ким, ананг — ким?» — дейди.
Кюнню эгечи уа бир сез айтмай, ичинден кюеди,
Мудахлыгъы — мудахды бек, алай ишин а биледи.

Бир сѣзон да табалмады патчах, кѣп кюреше кетип,
Къызны акъылы узакъда учуп айланады эртде,
Гюлю ачылмайды аны жаухарларын да бегитип,
Къарагъанла армау бола къаладыла, сейир этип.

«Ким эсе да, — дейди патчах, — кесин сейир жюрютеди;
Къарап турама да мынга, кѣлюме былай келеди:
Не да бу биреуню суююп, аны сагъышын этеди,
Башхаланы кѣзю кѣрмей, акъылы анга кетеди;

Не да кесин кѣтюреди, кишини жукъгъа тергемей,
Къууанчны — къууаншча кѣрмей, къыйынлыкъгъа да бой бермей,
Насып да — бир, ачыу да — бир, быллайны энди кѣреме,
Акъылы узакъ жерледе учханына сѣз береме;

Жашым уллу къазауатдан къолума сау-эсен къайтса,
Бу жаннет чыпчыкъны келин этерикме, аллах айтса,
Сѣлешмей амалы жокъду, кѣлю жашымы жаратса,
Ары дери уа былайдан — кюнден ташаракъгъа барсын».

Патчахны жашы уа жигит, окъдан кѣзюн жуммагъан бир,
Адеп-къылыгъы да ариу, онгсузгъа дайым онг берир,
Жортууулгъа кетип эди, ким билсин ол къачан келир,
Кюнню эгечин кѣрсе уа, кѣкге учар, къанат керир.

Къанауат жыйрыкъ келтирип, кийиндиредиле къызла,
Санжах чалуулары аны — тамам кѣкдеги жулдузла,
Окъа бѣркю кибики бѣркню къыралла кѣрген болмазла,
Алай къурадыла аны, — мѣлек кибики эди таза.

Патчахны оноуу бла отоуну да къурадыла,
Чий алтындан тахтаны да, келтирип, ары салдыла,
Патчах башчылары болуп, къызны анга олтуртдула,
Жыйылгъанла кюн жарыкъгъа бютюн да бек къууандыла;

Къалауурла да сюеди, келинни киши кѣрмезча,
Сора тойну, оюнну да къыздырады, адетдеча,
Усеннге саугъала берди, аны бек разы этерча,
Дауурбас таууш тийрени сенгилдетди, жер тепгенча;

Къууанч барады тохтаусуз кече ортасына дери.
Къыз айтады къадарына: «Таш да кетер эди, эрип,
Кѣп ачыу сынатдынг манга, узакъ жерледен келтирип,
Не хадагъа этейим мен, къайда къалды элим, жерим».

Дагыда сагъыш этеди: «Тейри, алай а тюнголмем,
Шо душман мени башымда айландырса окъу тирмен,
Ажалым кеси жетгинчи, кеси кесими ёлтюрмем,
Къыйын кюнледе керекди акъылны бийик элтирге».

Нестан-Дареджан айтады, чакъырып къалауурланы:
«Сиз не аз да ийнанмагъыз несине бу къаланы,
Анга келин да болалмам, шо ичимде болса жаным,
Тою-оюну да бошду, керексиз этеди аны;

Сизни бийчегиз болалмам, мени жолум сизден башха,
Жигит не аруу эсе да, барлыкъ туююлме ол жашха,
Тилеген иш да этмегиз, сёз да къоратмагъыз бошха,
Да тийишаллыкъ туююлме мен сизни бла бир къошха;

Кеси кесими жоярма, ташдан туююлдю да жүрек,
Андан сора патчах сизни бу дуниядан къоратыр терк;
Андан эсе магъыз алтын, жаухар, — олду сизге керек,
Мени уа кетме къоюгъуз, ансы сокъуранырсыз бек».

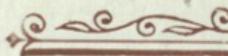
Алтын, жаухар да букъдургъан бел бауун ол тешип кеси,
Башындан бёркюн да алып, кюнню, айны да неси
Узатып къалауурлагъа, сёзю салады ол кесгин:
«Къутултугъуз мени мындан, шо аллахыгъыз бар эсе».

Алтынлагъа, жаухарлагъа ала жанларын атдыла,
Патчахны да унутдула, кеслерин да унутдула,
Бары да бирге келишип, къызны иерге айтдыла:
Кёресе да бу дуняда не иш этдиле алтынла.

Алтыннга жанын атханны дуняда тынчлыгъы болмаз,
Къызгъанч адам ёмюрюнде насып юлюшюн табалмаз,
Алтын табылгъан да эгер, къызгъанчны уа кёзю тоймаз,
Къуанач къанатлыны алтын къанатын къагъаргъа къоймаз.

Ол къалауурла тузакъдан жол ачадыла Нестаннга,
Аладан бири уа тешип, кийимлерин берди анга,
Ашырдыла таша аны, эл къайгъысы уа — хант къанга.
Суу сурат къутулду андан, азыкъ болмайын жилиннга.

Къалауурла да къачдыла ол кюн Нестан бла бирге...
Эшигими къагъады къыз, къоркъмады бери келирге.
Тюз кёргенлей, къучакъладым, бек излей эдим кёрюрге,
Юйге да чакъырдым, алай ол унамады кирирге.

Сора айтды Нестан манга: «Жарадыла саугьаларың,
Санга да аллах болушсун, аны кьайтаралмам барын,
Энди уа бир ат кьура да, ашыр мени мындан ары,
Ансы бек кьысха болурла патчахны ол кеф кьуллеры».

Ат орунга эрлай кирип, бек чапхыч атны сайладым,
Аны кюмюш нерин да кеси кьолум бла салдым,
Ат алып кетди алайдан бек жарыгьын жулдузладан,
Алай бла ёз бахчамдан, бюртюк алмай, кьурлай кьалдым.

Бир аздан дуня кьатышды, тамам да топ атылгьанлай,
Бирле жолланы тьйдыла, кьуууп кетдиле кьалгьанла;
Манга соруу этедиле. «Кьармагьыз, — дедим, — болгьанны,
Мен бойнуму кесдиреме, ол кьыз мында табылгьанлай».

Тапмай, кьайтып келедиле, жетген жерлерине кьарап,
Андан бери мудахдыла патчах бла жууукьлары,
Энтда иш да, кьара кийип, ала айтадыла бары:
«Кюнню булут урлагьанды, энди кьала хазна жарыр».

Кьызны юсюнден хапарны кьалгьанын айтырма артда.
Шёндю уа, айтайым мени нек жаныгьанын ол адам:
Мен, насыпсыз, эчки эдим, ол а — текем, иш — ма анда,
Кишини кьоркьакьлыкь жояр, кьахме кьатынны уа — анты;

Эрими мен жаратмайма: ол — бир сыфатсыз, кьарыусуз,
Ол адам а — бир жаш адам, бир ушагьылы, арыусуз,
Биз бир бирни сюе эдик, алай этип кьойдум учуз,
Ой, манга ким берсин ансы, кьанын ичерем аяусуз.

Нестанны юсюнден, тёзмей, айтып ийген эдим анга;
Ол болушур эсе уа деп, ол а, хоу бир да, ма санга,
Айтып кьоярма деп, уллу сёлешиучю эди манга,
Андан сен кьутхардынг мени, мен кьор болайым жанынга;

Ортабызда сёз чьыкьгьанлай, жанып башлай эди мени,
Ол элде болгьанын билмей, чакьырып кьойгьанма сени,
Мен да сени чакьыргьаным, ол да айтдырды келгенин,
Ол себепден эди санга ма бюгюн келме дегеним;

Сен а, жарты жолдан кьайтмай, базындынг кирип келирге,
Ма сиз бир бирни кёргенлей, хазырегиз сермеширге,
Ол заманда кьоркьгьан эдим, илинирсиз деп бир бирге;
Ол а суйюп тура эди жоюлгьанымы кёрюрге.

Сен аны ёлтюрмесенг да, тюзюнлей барып къалагъа,
Сёзсюз, толу айтыр эди хапарны андагъылагъа;
Патчах, юйюмю кюл этип, чачарыкъ эди талагъа,
Сабийлерими буудуруп, азыкъ этип къаргъалагъа;

Сен кълдыргъанса жанымы ууундан ма ол жилинны,
Сау бол, кърманынг болайым, къалай къайтарырма аны;
Энди разыма кълдаргъа, ауруду аллахны жаны,
Къркъмайма энди ажалдан, жашарыкъма къланатланып».

«Китапда, — деди Автандил, — былай барды, этчи хыйсап:
Адамны уллу душманы, — алгъыннгы тенги арт бурса;
Акъылы болса адамны, ол тенгликни жюрютюр сакъ,
Энди къркъма ол кишиден, айып эт ол бери кълйтсе;

Айтчы, хайда, сен ол кълзны ашыргъандан бери мындан,
Абери иш билемисе, хапарынг бармыды андан?»
Фатимат сёз айталмайды, асыры бек жилигъандан:
«Кюнубюз батханды энди, кюн кълрамайды аламдан».

XLVII

**КЪАДЖЛА НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ
ТУТХАНЛАРЫНЫ ЮСЮНДЕН ФАТИМАТНЫ
ХАПАРЫ**

О, хаух дуня, алдаулуса, сен таза да ибилисча,
Къалайда абыныргъын адам ёмюрде билмезча;
Къайры букъдургъанса кюнню, бизни кёзюбюз кёрмезча,
Бу дуняда бошду хар зат, ненча адам жойдунг, ненча?

«Дунианы жарытхан кюнюм батханды, — дейди Фатимат, —
Жашауум да, саулугъум да кетдиле, къалмады бир зат,
Ма андан бери салама, дунягъа къарап, салауат,
Жюрегим бу къыйынлыкъдан ёмюрде болурму азат;

Эрим да, сабийлерим да кёрюнмейдиле кёзюме,
Тюшюмде да, тюнюмде да сандырай кеси кесиме;
Манга берген къыйынлыгъы жетсин Усенни кесине,
Къатыма да келмейди ит, къая оюллукъ юсуне;

Бирде уа ингир алада, кёз байланган ууахтыда,
Къонакъ юй табагъа къарай мен сюелип тургъанымда,
Къызы эсиме тюшюрюп, ачыу эте эдим анда:
«Эрни ётюрюк антына ийнанган жоюлур артда».

Биреу келеди къонакъгъа, биргесине — юч нёгери,
Ол бири омакъ кийинип, осалыракъ — бирсилери,
Хант къанганы къурадыла, салып келтиргенчиклерин,
Хапар айта, чагъыр тарта, алай ётеди кюнлери;

Алай бла ашыкъмайын хапар къыздыра кетдиле:
«Бир бирни биз танымайбыз, танышайыкъ бир», — дедиле.
Керти да ала бир бирни танымагъанла эдиле;
Хар ким кесини юсюнден айтыргъа деп келишдиле.

Ол ючюсю айтадыла кеслерини хапарларын,
Бир уа айтады былай: «Да, сиз, мени шуёхларым,
Сиз арпа сепген эсегиз, мени уа барды жаухарым,
Мен айтырыкъны къатында бошду сиз айтханны бары;

Мен кѳулума Кѳаджетини кѳолунда тутхан патчахны,
Бир заманда аруу кирип кѳыргъан эди юйюн аны,
Кѳарысузгъа онг бериучо патчахны да чыкѳды жаны,
Шѳндю эгечи тутады андан кѳалгъан эки жашны.

Эгечи уа Дулардухтду, кѳая гыйыдан да кѳаты,
Аскери уа аскермиди: ол чапханны — иши кырты,
Кѳолунда ѳсдюргенлени Росанды бирини аты;
Дулардухтду Кѳаджетини бийикде тутхан кѳанаты,

Эгечини ѳлгенини юсюнден хапар келгенде,
Езюрлери армау бола, акѳыллашадыла бирден:
«Кѳайсыбыз айтайыкъ анга жарыкъ жулдузунг батды деп?»
Рошак ол сорууну салды, ол башчы эди аскерде.

«Аны жилиуун,— деди ол,— кѳѳюраллыкъ тѳюйюлме мен,
Андан эсе, жортуулгъа чыгъып, мюлк жѳяйым элден,
Тамам жилиу бошалыргъа кѳайтып келирме сау-эсен,
Эгечине барлыкъ болса; ашырырбыз аны бирден».

Бизге айланып айтады: «ѳтю болгъан — мени бла!»
Жюз жаш болдукъ нѳгерлери, кеси алгъан эди сайлап;
Кюндюз тонаыбыз эллени, кеч киргенде — солуу ала,
Кѳп керуаннны тонадыкъ, жѳйышдырдыкъ кѳп байлыкъла;

Бирде кече ортасында бара эдик бир ѳзенде,
Бир заманда туурабызда бир уллу жарыкъ кѳрюндю,
Бир бирге кѳарап тохтадыкъ: «Кече жерге кюнмю энди»,
«Неге ушайды бу?» — деген сагъыш хар кимни эсинде;

«Танг белгиди», — деп бирибиз, «Айды бу», — дей эди бирси;
Барыбыз да тебиредик, тутуп жарыкъны белгисин,
Кѳуршоу кѳурап, биз ортагъа алабыз кюнню несин.
Адам ауаз бла бизге сѳлешди ол жарыкъ кеси:

«Ким эсегиз да, аланла, эринмегиз жол берирге,
Гюл шахарны келечиси жол тутханды Кѳаджетиге».
Алайда биз ол жарыкъгъа кѳысыла келдик да бирге,
Кюн сыфатлы бир атлыдан жарыкъ урду кѳѳюбюзге.

Кѳзлери чыдамайдыла ол инсанны бир кѳргенин,
Ол, кюнге ушап жылтырай, жарытды битѳу тѳйрени,
Айтырындан кѳалмай эди, титирете кѳкню, жерни,
Кирпиклерин жарытады акѳлыкълары тишлерини.

Ачыуландырмаз муратда ариу сѐлешип да кѐрдюк,
 Эр киши болмагъанын а алайда окъун эследик,
 Рошак да, атындан тюшмей, тынч аны къатына келди,
 Биз, артыкъ хыны да болмай, аны тутуп къойгъан эдик.

«Айтчы бизге,— деп жалындыкъ,— къайданса кюнню эгечи?
 Кимсе сен, санга тюбесе, жарып къалады да кече...»
 Жукъ да айтмай, жилияп ийди,— дуняа бара эди кѐчюп,
 Жилияны аузуна тюшюп, тюгенеди айны кючю.

Бир жугъун да айтмады къыз,— не акъдан, не да къарадан,
 Ким не хата этди мынга, шо кимни кючю къарыды?
 Бир затла айтхан этсе да, ачыкълыкъ а жокъ арада,
 Не эсе да, мукъладисча, тартхан кюч а — къарамында.

«Къысмачыгъыз,— деди Рошак,— жашауу, эшда, тынч болмаз,
 Баям, кыйынды къадары — бир хапаргъа да сыйынмаз.
 Патчахыбызгъа элтейик, ол а мынга аз къууанмаз,
 Аллах анга кѐп береди, муну да анга кыызгъанмаз;

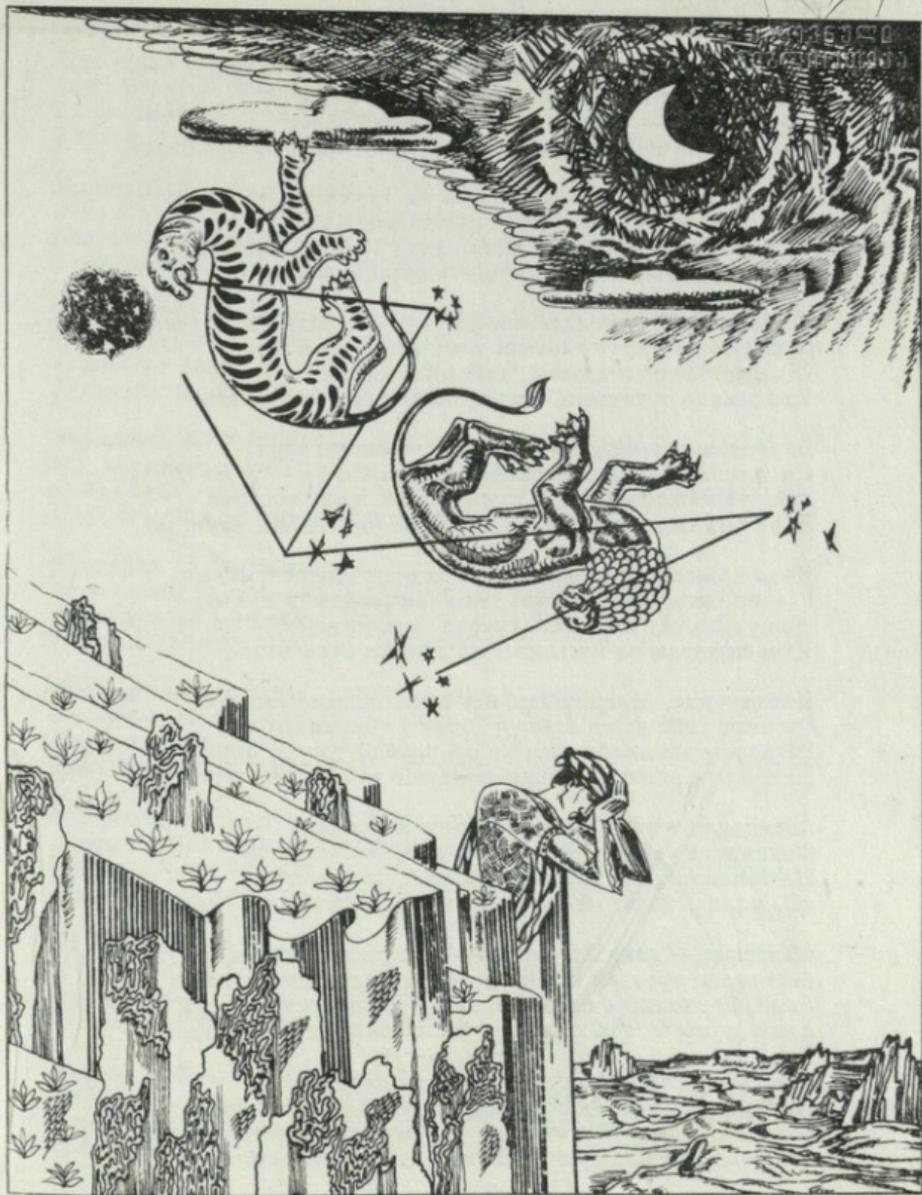
Бизге да аллах бергенди, дурусду анга элтирге,
 Элтейик биз Дулардухтха, аны кѐлюн кѐтюрюрге;
 Букъдуруп иш къойсакъ андан, айып этер артда бизге,
 Ушамаз бизничалагъа ишни жашыртын этерге».

Биз дурус кѐрдюк айтханын, болмадыкъ да угъай дерге,
 Къызны да ортагъа алып, тебиредик Къаджетиге;
 Соруп-оруп кыйналмадыкъ, къоркъуп кѐлюне тиерге,
 Ол а, жилияй, кѐз жашларын тѐге эди къара жерге.

«Энди эркин этсенг эди,— деп мен Рошакдан тиледим,—
 Гюл шахаргъа къайтыр эдим,— анда жумушум бар эди».
 Дарий кумачла элтирге керек эдим мен бу элден,
 Аны ючюн Рошак манга бери къайтыргъа онг берди.

Тенглери хар бири сюйюп хапаргъа тынгылай эди,
 Мени да жюрек жарсыуум кесини жоргъасын бѐлдю,—
 Хапарда айтылгъан кызны ким болгъанын сормай билдим,
 Ол хапардан, аз болса да, жюрегиме хошлукъ келди.

Чакъырдым да ол жашны мен, къатыма олтуртуп аны:
 «Айтчы энтда,— деп тиледим,— биягъындагъы хапарны».
 Къайтарып айтханда аны, ма ол хапар Дареджанны
 Юсюнден болгъанын билип, жерине къайтады жаным.

Эки къулум бар эди да — хыйла ишге бек устала,
 Кеслери кёзге кёрюнмей, ишни этедиле ала,
 Чакъырама да аланы, айтама алагъа былай:
 «Къаджетиге барыгъыз да, терк къайтыгъыз хапар алып».

Быллай хапар келтирдиле, кёп да турмай къайтып артха:
 «Къызны элтип бергендиле ол адамла Дулардухта;
 Кюн кибик кёрюне эди Нестан анда жашха, къартха;
 «Росаннга аллыкъма муну», — патчах эди аны айтхан;

«Шёндю той туююлдю къайгъым, — дегенди ол патчах къатып, —
 Бушууум да бираз сынсын, тоюн этерикме артда, —
 Жолгъа тебиреп турама, адетдеча, андан къайтып».
 Къадамада тутадыла, сакълагъанла да — бек къаты.

Биргесине элтгенди ол бар хыйлачыларын элни, —
 Не десенг да — жол узакъды, душманла да — уруш кёллю;
 Элде уа къоюп кетгенди менме деген, жинк аскерни,
 Бираз мычырыкъды анда, кёп да болмайды кетгенли.

Къаджетиге чапхан душман тапханды аман сагъатын;
 Шахар ортасында — къая, аны сакълайдыла къаты;
 Ичи уа отоуду аны, къалауурла — босагъада,
 Кюн сыфатлы ол насыпсыз ма андады бусагъатда.

Къалауурла, бёлюнмейин, бек сакълайдыла эшигин,
 Он минг хайт деген аскерчи, бири уа биринден иги,
 Шахарны юч къабагъын да сакълайды тогъуз минг жигит,
 Не тукъум эдинг сен, жашау, юзесе адамны жигин».

Автандил бу иште кесин адамыча жүрютеди:
 Фатиматха сездирмейин, къууанып, кёкге жетеди,
 Не заманда да акъыллы, аллахха шукур этеди:
 «О, аллах, нечик болушдунг, муратым толады», — дейди.

«Фатимат, — деди Автандил, — сени бек жаратама мен,
 Мен излеп тургъан хапарны айтып, разы этгенсе сен,
 Алай, бу къаджла кимдиле, айтчы аланы юсюнден,
 Адам тукъум туююлдюле, была башхадыла бизден;

Алай эсе уа тиширыу неге керекди алагъа?
 Не мадар болсун да къызгъа, жарсыйма ол насыпсызгъа?»
 «Ала да, — деди Фатимат, — таулада жашагъанлыкъгъа,
 Адамладыла, алай бек устадыла хыйлалыкъгъа.

Ары жыйылгъандыла да хыйлагъа устала бары,
Аны ючюндю алагъа «къаджла» деп да айтыулары;
Кёпле сынап келедиле аланы хыйлалыкълары,
Алагъа уруш ачханны хоча болмайды къадары;

Хыйны этип къырадыла уруш бла келгенлени,
Жел этип, батдырадыла тенгизледе кемелени;
Баргъан сууланы къурутуп, мылысыз къююп жерлени,
Сюйселе,— кызыу кюнлеге бурурла дум кечелени;

Ол себепден «къаджладыла» ма аланы чам атлары,
Ансы, ала, ма бизнича, адам тукъумдула бары».
«Разыма,— деди Автандил,— бек къууандырды хапарынг,
Жюрегим бираз тынчайды, ёчюлдюле бар отлары».

Автандил, кёз жашын тёге, аллахха шукур этеди:
«О, аллахым,— дей эди ол,— жюрегим кёк бла тенгди,
Сен барда — уллу жарсыуум, жол ташлап, кери кетеди,
Сени огъурлу нюзюрюнг барыбызгъа да жетеди».

Автандил ол хапар ючюн аллахха махтау береди,
Фатиматны уа сюймеклик кюйдюреди, кюйдюреди,
Автандил да, аны сезип, кесин бек сакъ жюрютеди,
Фатимат, аны къучакълап, келбетин уппа этеди.

Фатимат зауукъ этеди, къалып аны биргесине,
Автандил да, сюймесе да, къысады аны кесине,
Алай, жюреги кюеди, Тинатин тюшюп эсине,
Кёлю тюзлеге кетипди, бой салмайды несине.

Кёз жашлары толтурдула сау дуняны тенгизлерин;
Кемеле кибик кёрюне къара кёлледе кёзлери;
«Аланла,— дейди Автандил,— къарагъыз межнуннга, бери,
Булбулем да... къаргъаныча, шёндю багушдады жерим».

Кёзлеринден акъгъан кёз жаш жарыр эди ташны, кесип,
Къара кёлден баргъан ол суу тумалайды гюлню юсюн,
Фатимат зауукъ этеди, зауукъдан азады эси,
Гюлню къолгъа бир эталса, булбул сунар къаргъа кесин.

Экинчи кюн а Автандил, туруп эртден бла эртде,
Кийим алып, суу бойнуна тахарат алыргъа кетди;
Тиширду аны къолуна багъалы духла да берди;
«Сюйгенинги кий, уялмай, мен разыма санга»,— деди.

«Ма бююн, — деди Автандил, — баям болурла ишлерим,
Саудюгер кийимин тешип, кийди жангы кийимлерин,
Келбетли адам биягъы жарытды битеу да жерни,
Арслан ушады кюннге, — мудах эди ары дери.

Азыгъын да жарашдырып, Фатимат сакълайды жашны,
Жигит а кирип келеди, — нюр къайната кёзю, къашы,
Фатимат бююн жаратды керти да кюннге ушашны,
Аны кёрюр ючюн, адам аркъасы бла таш ташыр.

Фатимат, тансыкълап къарай, кёзю бла ашай эди,
Автандил а, аны кёрюп, ичинден ышара эди:
«Бу алыкъа жукъ сезмейди», — деп кёлюне алай келди,
Ышаргъан кирик да этип: «Телиди бу, тели...» — деди.

Азыкъ ашагъандан сора, Фатиматдан айырылды,
Юйюне келе келди да, чагъыр тартып, къалкъып къалды;
Ингир алада уянып, биягъы жерни жарытды,
«Бери бир кел, мен кесимме», — деп Фатиматны чакъырды.

Фатимат келеди жашха, терен кючюне, ахтына.
«Кимге айтайым, — дейди ол, — кюнюмю энди атханын?»
Кюйюз, жастыкъ берди анга, къатына олтуруп аны,
Кирпиклеринден ауана тюшеди гюл бахчасына.

«Бир хапар айтырыкъма да, — деди жигит улан анга, —
Билип турама, къан чабып, кёзлеринг батарла къаннга,
Бююннге дери тюз хапар айтмай тургъанма мен санга,
Мени бююннге жетдирген башха къызды — мени тангым,

Сен мени кёрюп тураса башчысынча керуанны,
Мен а аскер башчысыма уллу патчах Ростеванны,
Аскери уа аскермиди! — кесине ушайды аны,
Малым-мюлкюм да бек кёпдю, мен несиме аланы,

Мен сени башха кёрмейме кесими антлы тенгимден, —
Ол себепден, тюзюн айтсам, — аны къзын суюме мен,
Ма ол — мени жюрегими къара кесеу кирик этген, —
Жибергенди мени бери, аны ючюн кетгенме элден;

Манга хапарын айтханса ол мен излеген къызны сен,
Ол кюнюн излей, ётгенме кёп тауладан, тенгизледен,
Ма ол къыз ючюн кесини жашауундан да тюнгюлген,
Межнун болуп да айланган адамны да кёргенме мен».

Жаш айтады Фатиматха толу хапарын кесини,
 Къаплан тери кийген жигит — Таризлни да юсюнден;
 «Къаргъа къанатлары кирик дум къара кирпичлеринден
 Къаны акъгъаннга, — деди жаш, — жарарыкъ дарманса ма сен;

Ол экисине, Фатимат, биз керекбиз жол ишлерге,
 Онгуз болуп тургъанлагъа, адамыча, онг берирге,
 Суйгенлеге болушууну суусабына жокъду тергеу,
 Тюбеп къалыр эселе уа ол эки суйген бир бирге;

Чакъыр да ол дууачыны, жиберейик Къаджетиге,
 Айтдырайыкъ: биз билгенни къыз да керекди билирге,
 Болушлукъ иш керек эсе, бойнубуздады этерге,
 Аллах айтса, тюшер бизге экисин бирге кёрюрге».

Фатимат: «Аллахха шукур бу хапар ючюн да, — дейди, —
 Мени ма бюгюн эштгеним ёлюмсюзлюк бла тенгди».
 Дууачыны чакъыртады, ол терк окъуна жетеди:
 «Къаджетиге бар энтда бир, — деп аллай буйрукъ этеди, —

Ма бюгюн билинирикди дууангы манга хайыры,
 Ертеними ёчюлт мени, чачылсынла къайгъыларым,
 Къызгъа муратыбызны айт, бусагъатдан анга барып».
 «Тамбла окъун, — деди ол, — жетип къайтырма мен ары».

XLVIII

**ФАТИМАТНЫ НЕСТАН-ДАРЕДЖАННГА
ЖАЗГЪАН КЪАГЪЫТЫ**

Былай жазады Фатимат: «О, сен — дуняны жарытхан,
Ол санга термилгенлени узакъдан окъу таралтхан,
Ариу кылыгынг, сёзюнг да халкъны аузунга кьаратхан,
Жаухарны да, накъутну да тюз да кесинге ушатхан;

Сен менден букъдургъан эдинг ол кыйынлы къадарынгы,
Алай, сезип тура эдим бек кыйналып тургъанынгы,
Тариэлге билдир энди сау, эсен да болгъанынгы,
Сюймеклик отун ёчюлтмей, сен аны сакълагъанынгы;

Тариэлни къарындашы келгенди хапар алыргъа,
Автандил, араблы жигит, Арабда аты айтылгъан,
Уллу Ростеван патчахны аскерине башчы болгъан,
Кесинги юсюнгден хапар жазып жиберчи бек алгъа;

Аны ючюн жибергенбиз ма бу адамны биз санга,
Къаджетиден толу хапар айтыргъа керексе манга:
Аскери къаллай бир болур, — толу айт, ышан да манга,
Сени сакълагъан да кимди, тамата да кимди анга?

Анда хал къалай болгъанын аз да, кёп да букъдурмай жаз,
Жанынгдан татлы уланнга белги жиберирге да баз,
Бушууунгу къууанча бур, кыйын кюнюнг кёнге бармаз,
Сизни бирге тюбетирме, аллах да аны кыызгъанмаз».

Фатимат, ол дууачыгъа узатып жазгъан къагъытын:
«Муну ол кюн сыфатлыгъа берирсе», — дегенни айтды,
Ол а, къара жамычны алайда юсюне атып,
Кёкге учуп, кёз туурадан терк окъун думп болуп къалды.

Учуп барады ол билгич, теппе-тенг садакъ окъ бла,
Ол Къаджетиге жетгенде, — ашам къарангысы бола,
Къабакъладан алай ётдю, — жукъ да билмей къалауурла,
Сюйген жашыны юсюнден Нестанинга элти хапарла.

Эшик эркин болгъан кибик, къаягъа да тынч къутулуп,
Кирип барды ол дууачы, этген муратлары толуп,
Кюнню эгечи элгенди, жангы палах келген сунуп,
Гюлню бети саз болады, хууериледи, къуу болуп;

«Нек элгендинг? — деди келген, — терс къарама, табу, манга,
Мен Фатиматны къулума, ол ийгенди мени санга,
Ма бу къагъыт шагъатымды, ишексиз ийнан сен манга,
Кюнню сакълай, хууерилме, гюл бой салмайды заманнга!»

Кюн сыфатлы сейир этди, къагъыт келтиргенни кёрюп,
Кючден ачады кёзлерин, кётюралмай кирпичлерин,
Къул да аралады кюннге, ол къагъытны анга берип;
Окъуялмайды къагъытны, кёз жаш ау этип кёзлерин.

Ма былай сорады Нестан: «Да ким излей болур мени?
Кимге белгили болгъанды мени жерде жюрюгеним?»
Билгич айтады Нестаннга: «Ма буду мени билгеним:
Сен бизден кетгенли, кюн да жокъламайды бизни элни.

Жюреги тынчаймагъанды андан бери Фатиматны,
Тенгиз сыйындыралмайды жилимукъларын ма аны,
Бир кере айтханем анга сени юсюнгден хапарны,
Аллах бирди, андан бери танымайды жокъну-барны;

Шендю бир жигит келгенди, адам болмаз анга жетген,
Фатимат айтханды анга хапар ма сени юсюнгден;
Ол жигитди, ким эсе да, сени аллай бир излеген,
Ала къоймай, аны ючюн келип турама бери мен».

Къыз айтады: «Ийнанама, тюздю айтханларынг сени,
Фатимат да билмей эди мени ким алып кетгенин,
Сёзсюздю, къайда эсе да бек таралады суйгеним,
Мен жазайым, айтхан да эт: «Жюрегим жилияды мени».

**НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ ФАТИМАТХА
ЖАЗГЪАН КЪАГЪЫТЫ**

Билай жаза эди Нестан: «О, анам, сен анамдан да
Игисе манга, халымы билгенинг да ма анданды,
Алгъыннгы жарсыуларыма энтда жарсыу къошулгъанды,
Алай, сени бу къагъытынг манга бираз болушханды;

Жюгюю женгил этгенсе, эки билгичден къутхарып,
Энди къаджла тутхандыла. Қыалай болур умутлары?
Мени сакълагъан аскерни санап да чыкъмзаса барып,
Таш тюйдюрюп къойдула да мени ахшы муратларым;

Андан сора не жазайым, ююм — бу къаяны ичи,
Қыайтмагъандыла алыкъа не къаджла, не да ол бийче,
Алай кеп аскер къойгъанды мында мени сакълар ючюн,—
Киши излемесин мени, керексиз къоратыр ючюн;

Керексиз иймегиз бери мени излеген адамны,
Билеме: апчытады бек мени суймеклигим аны,
Алай, ол онглуду менден: кюнде жылынады жаны,
Тариэлсиз жашауум а, бек къыйыныды тузакъны;

Алгъын букъдуруп къойгъанем сенден хапарымы барын,
Тилим да айланмай эди айтыргъа аллай хапарны,
Аллах бла тилеригим,— ийме межнунну бир жары,
Тюнгюлсюн да къалсын менден,— мындан чыгъаргъа жокъ къарыу;

Мени да къыйнамасын ол, алайсыз да халым осал,
Мен кетюраллыкъ туююлме, анга мында бир зат болса,
Келсе да, ол бош келликди, — мени сакълайдыла бек сакъ,
Сен айтханны этерикди, тыйгъан эт аны, тыялсанг;

«Тариэлге бир белги ий», — деп жазаса къагъытда сен,—
Ол кеси берген жаулукъдан журун жыртып неме мен,
Ол жаулукъду жашатхан да, бир кетермейме юсюмден,
Кюнюмча, къара эсе да, кереме аны кезюнден».

L

**НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ СЮЙГЕН
ЖАШЫНА ЖАЗГЪАН КЪАГЪЫТЫ**

Кёзлери ау бола, къагъыт жазады суйген жашына,
Жюрегин кюйдюрген отла тумалана кёз жашына,
Ол жазгъан къагъытны кючю эритир эди ташланы
Алай, ауана къонмайды аны кёзюне-къашына:

«Кёз жарыгъым, бу къагъытны мен кючден жазама, кючден...
Хар санымы, къалам этип, къаннга бояп жазама мен.
Къагъыт а — сени жюрегинг, жюрегиме къарыу берген;
О, жюрегим, къачма кери къадарынг берген юлюшден!

Кёз жарыгъым, кёресе да, жашау къалай къыйнагъанын, —
Кюндюзгю кюнде жашауум къара кёр кибик болгъанын;
Акъыллыла аны ючюн суймейдиле бу дуняны,
Сенсиз жашау манга неди: тюкге тергемейме аны;

Кёрдюнгмю, чырагъым, жашау бизни айырды да къойду,
Аллыма келген къушуму ычхындырып ийдим къолдан,
Жюрегим сени излейди, абына-сюрюне жолда,
Сырын санга ачхан эди, энди уа насыпсыз болду;

Кюнюнг бла къаргъанама, — сауса деп а турмай эдим,
Мени юсюмден сорсанг а, манга да жол туумай эди,
Энди, бу хапардан сора, мен аллахха шукур этдим,
Къанаты къыркыылгъан насып къайтып келген кибик кёрдюм;

Сен жашасанг, — ол тамамды кыз жюрегиме дарманнга,
Суймеклик отунда кюйюп, жюреги кюл болгъан — манга,
Дайым эсингде тут мени, алай сана тас болгъаннга,
Мен а уллу суймекликни терегин сакълайма санга;

Не жазайым андан сора, боллукъ болур бу жазгъаным,
Окъуйма десенг, — арырса, жазып ийсем бар болгъанны,
Фатиматха сор, аллахха аманат этеме аны;
Бизге боллугъу болгъанды, къадардан кёреме аны;

Жарсыума жарсыу кыошду дуния энтда да бир кыадар,
Манга келюн кенгдиргенден эрикген болмазмы кыадар?
Кыаджлагъа берди да кыойду, кытулургъа жокъду мадар,
Мындан сау чыгъарма деген жалан кеси кесин алдар;

Бийик кыая ичиндеме, кыарагъанны бёркю тюшер,
Эшиги жер тубюндеди, сакълагъан а — уллу аскер,
Кече да, кюн да сюелип хар мюйюшо сайын бирер,
Бери аты бла келген — ызына жыяулай кетер;

Сакъ бол, сунма сен быланы санга тубей келгенлеча,
Келме сен, ёлтюрме мени, эт, наным, мен тилегенча,
Сен жоулсанг, мен кюерме, чакъгъычдан мамукъ кюйгенча,
Энди боллугъу болгъанды, тёз сен да, ма мен тёзгенча.

Мудах болма, жан дуккулум, жарсыма аны ючюннге,
Келмез кыатыма бир башха, ийнан сюймеклик кючюне,
Кыатыма биреу келсе уа, бичакъ урурма ичине,
Сенсиз жашау манга неди, азапды сенсиз кечиннген;

Кюнюнг бла кыаргъанама: айынг башхагъа ышармаз,
Кюнюнг бла кыаргъанама: мени киши да алдамаз,
Бу кыаядан секирirme, мени бир адам тыялмаз,
Аллахдан тиле, аллахдан, жазыу бар эсе, — кыызгъанмаз;

Аллахха тилек эт, наным, кыутхарыр эсе уа мындан!
Отну-сууну, кёкню-жерни ортасында жашауумдан;
Кыанатла берсин да манга, юлюш алайым аламдан,
Кече, кюн кыарап турсам да, тоймай турурча нанымдан;

Кюн да болалмайды сенсиз, сен аны бир жартысыса,
Кёкде жулдуз болуп, анга кыошулдукъ уллу жырымса,
Мен сени анда кёрюме — жүрегими жарытырса,
Санга жетмей ёлюп кетсем, кыабырымы жылытырса;

Манга ажал не да этсин, жаным сенде кыалсын ансы,
Сюймеклигинги бек терен букъдургъанма, табалмазса,
Сен кёз туурамда тохтасанг, жарамы ашландыраса,
Жиляма, жиляма, наным, жиляудан хайыр тапмазса;

Индостаннга бар, атама болуш, аскерни кыура да, —
Душманла ырбынга тыйып, амалсыз болуп турады;
Жюрегин да жапсар аны, — мени излей таралады,
Мени да, санга термиле, жаш дуниям кыуруп барады;

Жашауумдан тарыкыгъандан эрикгенме, болду энди,
Сен ангыла: керти жүрек кесини жолун ишлейди,
Сени ючюн ёлюрме мен, суймеклик аны излейди,
Жаным сауда уа муратым — сени излеудю, излеудю;

Санга жазгъан кыагытымы ичине белги салама,—
Сен манга берген жаулукъну бир кыанатындан алгъанма:
Аны тап жүрют, кесинги артыкъ жарлыгъа санама,
Кёкню жети кыатысы да жаулагъанын сынагъанма.

Ийнагына кыагыт жазып бошады да, Нестан кеси
Жаш анга берген жаулукъну кыанатындан журун кесди;
Табанына жетген чачын кёрсенг,— тюз да чучхур кеси,
Гюл ийис толтуруп кёйду тауну, тюзню да тийресин.

Ол дууачы Гюл шахаргъа, мычымай, кыайтып жетеди,
Нестанны жазгъан кыагытын ол Фатиматха элтеди,
Автандилге жан киреди, жүреги тау бла тенгди,
Кёоллары да кёкге тутуп, аллахха шукур этеди.

Фатиматха айтады ол: «Толуп кыалды да муратым,
Мен аны кыайтармасам да, уллу аллахымдан кыайтыр,
Кете барайым энди мен, — оза турады ууахтым,
Тенгим алып келейим, кыаджланы ол терк ууатыр».

Фатимат айтады жашха: «Арслан, кюеме отда,
Кюн жарыкъ кетеди менден, хайыр аз кыуру муратдан,
Алай, сен кыалма жолунгдан, кыайгырма сен манга артдан,
Кыаджла кыайтып кыалсала уа, иш кыыйн боллукъду анда».

Жаш чакъырды Фридон анга нёгерге берген жашланы:
«Муратыбыз толду», — деди, — кери кыыстадыкъ ажалны,
Излегенибизни тапдыкъ, энди рахат болду жаным,
Душманланы сал этербиз, кесигиз кёрюсюз аны;

Тюзюней барып, Фридоннга айтыгъыз бу тюз хапарны,
Мен а ашыгып турама, кыайталлыкъ туююлме ары,
Ехтем болсун кёрюр кибик битеу тийрени халкълары,
Сизге уа ма бу саугъады — битеу жыйгъан байлыкъларым;

Алыкъа борчлума сизге, тилейме, эсге алыгъыз,
Кыайтарырма алыкъа мен, аны Фридоннга айтыгъыз,
Бу мюкню хатайлыладан сыйыргъанма да, алыгъыз,
Андан сора жугъум жокъду, сиз разы болуп кыалыгъыз.

Ез юйюмде болсам эди, мен этерем кѣп да ити.
Алай кѣп ырысхы берди,— кеме кѣтуралмай жюгюн.
«Тебирегиз жолугъузгъа, хайда, алгъышыбыз — бирге,
Фридоннга салам айтыгъыз: аллах онг берсин тюберге».

LI
**АВТАНДИЛНИ ФРИДОННГА ЖАЗГЪАН
КЪАГЪЫТЫ**

«О, Фридон,— деп жазады ол,— насып юлюшлю патчах — сен,
Арслан жүрекли адам, халкъгъа кюн жылыуну берген,
Сен уллу алахдан бизге бир келечи болуп келген,—
Салам неме узакъдан къарындаш къадарында мен;

Кёп къыйынлыкъ кёрдюм, алай бош эдиле ала бары,
Нек десенг, — толуп къалдыла мени этген муратларым,
Ол кюн сыфатлыбызны мен толу билгенме хапарын,
Ол тюеннген арсланны — Тариэлни бети жарыр;

Къаджетиде турады ол; анда — бийчени жесири,
Ары жетген иш туйюлдю, алай жол къыйынды, тейри;
Жаухар кёз жашлары жууа турадыла дум кёзлерин;
Къаджла кетипдиле шёндю, алай бек кёпдю аскери;

Мени да кёлюм жарыды, жүрегим рахатды энди,
Сен барда, не ауур жюк да манга женгил кёрюнеди,
Сен бир ишни къолгъа алсанг, ол болжалында битгенди,
Санга, адам угъай, таш да дайым жарыкъ тюбегенди;

Санга къайтмагъаным ючюн айып этме, табу, манга,—
Ашыгъып кетип барама болушур ючюн Нестаннга,
Тюбеширбиз, алах айтса, къууанч бла, ийнан анга,
Этда болуш къарындашча ол жарлы къарындашынга;

Бек болушхандыла манга ол сен нёгерге ийгенле,
Алагъа разы бол, маржа, сени аллынга келселе,
Аллайла боллукъ эдиле, сенден юйреннген эселе,
«Эрден — эр жаратылыр», деп бош айтмайдыла эслиле».

Тап бюкледи да Автандил, жазып бошاپ ол къагъытны,
Жарыкъ ышара, Фридонну къууларына берди аны,
«Дагъыда, — деди алагъа, — толу айтырсыз хапарны».
Жашны жарыкъ кёллююгю жарыта эди дунияны.

Ол Таризэл болгъан жары барлыкъ бир кемени тапды,
Халкъ андан кѣзюн алалмай, ай кибик, асыры тапдан,
Кетип къалгъан къыйын эди, тюзюн айтсакъ, Фатиматдан;
Аны ашыргъанла бары жилий къаладыла артдан.

Фатимат, Усен, битеу халкъ — бары жарсыйдыла бирге,
«Кѣзюнг къалай къыяды, — деп, — бизни алай кюйдюрюрге,
Мындан ары бизге хазна тюшсюн сени бир кѣрюрге,
Сен, жаныбыз саулай, бизни кѣмюп къояса да кѣрге».

LII

**АВТАНДИЛНИ ГЮЛ ШАХАРДАН КЕТГЕНИ
ЭМ ДА АНЫ ТАРИЭЛГЕ ТЮБЕГЕНИ**

Автандил ол кеме бла ётеди уллу тенгизден,
Сора, атыны жоргъасын юзмей, барады ёзенде,
Тариэлге тюбериги, жолну узуну — эсинде,
Шёндю андан насыплы жан болмаз эди жер юсюнде;

Бал чибинле да кёзгъалып, жер да кёксюлдюм тюклене,
Гюл ийиси да кеф эте, — кюнле уа — ма аллай кюнле;
Кюн тоюн этеди кёкде. Жаш да жырларыгъы келе,
Тансыкълайды бар гюллени, — иги кьюумдула гюлле;

Кече сайын сериуюнде кырдыклагъа жюк бола чыкъ,
Жаш уппа эте гюллени, тансыгъын эте да ачыкъ;
«Сизге къарайма да, — деди, — жюрегим теренден ачий,
Жан дарманымы сифаты туурама келеди ачыкъ».

Тенги эсине тюше да, кёз жашлары тама жерге,
Автандил ёз жашауунда кеси да биринчи кёрген
Таша, ташлы жолла бла ашыгъады Тариэлге;
Арслан не къаплан болсун, — мыллык болады тюбеген.

Узакъдан бир дорбунланы кёрюп, таныды олсагъат:
«Энди дорбунда, — дейди ол, — болгъа эди, игисагъан,
Насыбим — ол анда болса, кьюандырырма бусагъат,
Болмаса, — къара кёмюрча кёрюнюр да ол босагъа;

Дорбунда кёп турмаучуду, аллай тёзюм анга къайда,
Башын алып, жюрюй болур къайда болса, — жолда-кьолда,
Тийреге къарай барайым», — дегенни айтып алайда
Автандил атын арсарсыз агъач таба бурду жолдан.

Аты — жоргъа, кеси жыргъа батылып, барады алай,
Бир бирде уа Тариэлни, атын айтып, чакъыргъанлай,
Бир кесекден а къараса, — аллына, тюз кюн чыкъгъанлай,
Терен агъачны ичинден Тариэл чыкъды алайлай.

Къамасы къан жугъу эди, — жыкъгъан болур арсланы,
 Жангыз кеси суюледди, аты да жокъ эди аны;
 Сын къатып, сейир этеди, жашны ауазындан танып,
 Автандилни эслегенлей, кѳрге эдинг бир аланы,—

Къамасын да къоюп, алгъа — Автандилге атды кесин,
 Автандил да, атдан тюшюп, чапды, кючден жыя эсин,
 Татлы тенгле, тансыкъ тенгле, — къучакълашдыла экиси,
 Жулдуздан, айдан, кюнден да толуп къалды жерни юсю.

Тариэл жилияйды, жилия асыры бек къууаннгандан,
 Бети таланады аны кѳз жашлары къатыш къаннга,
 Кѳз жашлары алай бара, Тариэл айтады анга:
 «Сени тапдым эсе, энди сер ёлюм да неди манга!»

Тариэлни жилияуна Автандил тюбейди кюле,
 Аны жарыкълыгъындан а толкъун тойла эте кѳлле,
 «Мени хапарымдан, — деди, — кери къачарла сур кюле,
 Ма энди чагъарыкъдыла мууал болуп тургъан гюлле».

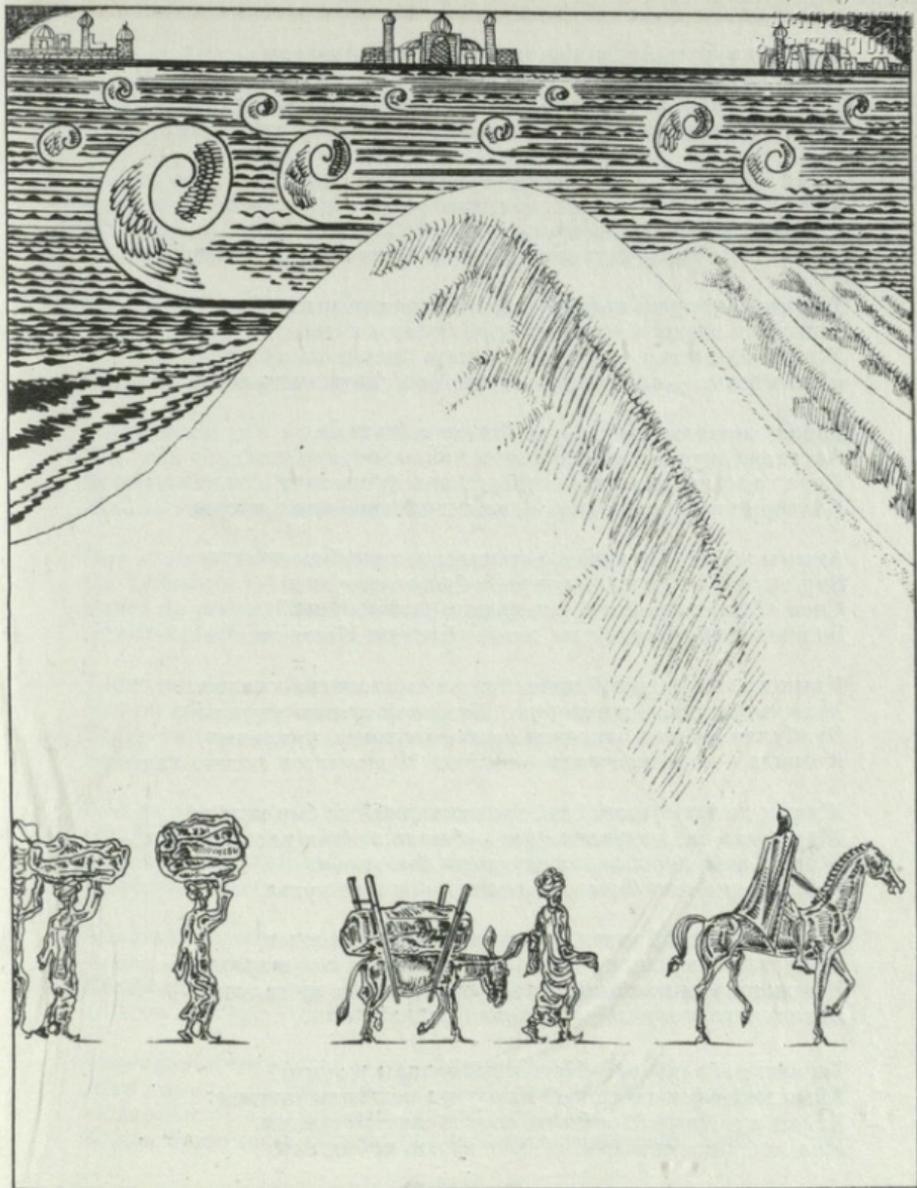
«Бу да тамамды, — деди жаш, — ой алахаынгдан къууаннгын,
 Сени ма былай кѳргеним тамамды жүрек дарманнга,
 Башха дарманым табылыр деп бек къыйынды ийнаннган,
 Аллах бермегенни адам къалай табар, айтчы манга!»

Автандилни хапарына жаш ийнанмай эди артыкъ,
 Тариэлни андан ары термилте турмаз амалтын,
 Берди анга Нестан ийген жаулукъ журунуу, къагъытын;
 Тариэл аланы танып, бираз суюлди, сын къатып;

Сора тентирей турду да, нюрю ташлай аны бетин,
 Чорт кесилген терек кибик, ёретинлей аууп кетди;
 Ол кѳтюргенни къатында, — къарайма да, хыйсап этип, —
 Каинни ¹ бла Соломонну ² къыйынлыкълары бош эди;

Автандил, амалсыз болуп, къарап турду да ол ишге,
 Къапланып къалды юсюне, мадар этерге кюреше,
 Хоу бир да, — киши жарамаз жан къазауатда ёрюшге,
 Жаулукъ журун эди аны бу къыйынлыкъгъа тюшюрген.

¹ Каин — Низамини «Лейла бла Межнуи» деген поэмасыны жигити;
² Соломон — «Соломон бла Абсал» деген романны жигити.

Амалы кѳуруп, Автандил таш-агъачны жилиятады,
Кѳаргѳа кѳанатына ушаш кѳара чачын ол жыртады,
Бетин тырнап, кызыл кѳаны кѳол аязын жылыта да,
Жерге агъып, ырхы болуп, тенгизле таба жортады.

Бир сау жерин да кѳоймады ол насыпсыз, ажым эте:
«Нечик акъылсызлыкъ этдим, хапарымы айтып эртде!
Сууну, менича ашыгъып кѳуйсанг, ёчиюлмейди ёртен,
Тенгимн жыкѳды кѳууанчы, сунмай тургъанлайын; жетип.

Тенгимн ёлтюрюп кѳойдум, бедншликге кѳалды атым,
Ашыгъып этилген ишнн ма алай болады арты,
Женгиллик этген — ёмюрде кишиге болушмаз артал,
«Ашыкѳсанг — абынырса», — деп бош айтылмагъанды халкѳда».

Таризл жатады алай, ёлген ёлюсюча, кѳатып,
Автандил, суу мылы излеп, ары чапды, бери чапды,
Сора арсланны кѳаны кёл болуп тургъанлай тапды,
Келтирип юсюне кѳуйду, — жашны бетине кѳан чапды.

Анымы кёрдю Автандил, — ташыйды, ташыйды кѳанны,
Бир ауукѳдан Таризлнн тириле башлады жаны,
Сора кётюрюлдю ёрге, кёз-кѳашы ачылды аны,
Биягъы келбети кѳайтды, кёзге кёрюнюп Нестаны.

Кѳышда гюлле юшюйдюле, бир да амалсызгѳа кѳалып,
Жаз кѳызыуда — хууерилип, кётюрмей кюнню мууалын,
Булбулла да жаз башында жыр этгенликге, кѳадалып,
Кѳышда — юшюп, жазда — кюйюп, билалмазса гюлню халын;

Жюрек да тюз ма алайды, тап тюшалмайды бир ызгѳа:
Жарсыуда да, кѳууанчда да, — башха тюрюл насыпсызгѳа, —
Жашау ачулары аны ачытадыла бек алгѳа.
Кеси кесине жау болгъан ышанады бу жашаугѳа.

Бир кесекден а Таризл, кѳагъытны кѳолуна алып,
Окѳургѳа кюрешди, алай, окѳуялмады ол жарлы, —
Кёз жашлары кѳоймайдыла, дум кёзлерине ау салып;
Автандилге ачыу тийди Таризлнн аллай халы.

Таризлге айтады ол: «Неге кѳыйналады жанынг?
Айып тюрюлмюдю санга? Кѳолунга келгенди тангынг.
Хайда, тур ёрге, барайыкѳ, азат этейик Нестанын,
Мен элтейим сени ары, кёзюнг кёрюр кибик аны;

Оноу этейик да алгъа, ашыкъдырмай сагъышланы,
Атланайыкъ Къаджетиге, къурашдырайыкъ атланы,
Къылычланы ойнатайыкъ башларыда биз аланы,
Сау къайтырбыз, аллах айтса, дырын этип душманланы».

Ушакъ этдиле алайда эки тенг, эки къарындаш,
Кефине келди Тариэл, сейир этер кибик тау-таш,
Жылтырады ол, жаухарны кюн жылтыратханнга ушаш,
Саулай кюнню жарыгъына керти тийишли эди жаш.

Ушакъ да эте, Тариэл махтай эди Автандилни:
«Жомакъгъа да сыйынмазча, уллуду тенглигинг сени,
Шаудан суу бла сугъардынг хууериле баргъан гюлню,
Сыйлы кюнню жарыгъына кезлерими ачдынг мени;

Мени ююн кеп къыйналдынг, къайсын айтып, къойгъун къайсын
Шо мен къайтаралмасам да, аллахуутала къайтарсын».
Дорбуунга тебиредиле, кюнню уа — тюш ууахтысы,
Жарыр эсе уа энди бир ол Асматны да дунясы.

Эки атлыны келгенин Асмат кереди узакъдан;
Ол Тариэлни таныды, бирси уа — бир жигит улан,
Экиси да жырлайдыла,— насып юлюшлю эки жан.
Асмат алларына чапды, жугъун билмей, къууангандан;

Тариэлни былай жарып керегенди кепден бери,
Бююн а ол Тариэлни жыр жырлай келгенин керюп,
Сейир-тамаша этеди, ышарады тауу, жери,
Билмейди этген мураты келгенин, къанатын керип.

Ала да къычырадыла, Асмат илиннгенлей кезге:
«О, Асмат, уллу аллахны жаны ауругъанды бизге,
Урланган ай табылгъанды, къууанч келди юйюбюзге,
Энди рахатлыкъ жол тапды жарлы жүреклерибизге!»

Асматны аллына чапды Автандил да, тюшюп атдан,
Асмат да, келалгъаныча келип, кесин анга атды,
Кезюн-къашын уппа эте, къучакълайды аны къаты:
«Айтчы хапар,— деп тилейди,— къууандыр, бир хапар айтып!»

Автандил а чыгъарды да, ол мындан узакъ жерледе
Жан дарманына термиле тургъанны къагъытын берди:
«Къарачы бу къагъытына, таныяллыкъмыса? — деди, —
Къара булутланы чача, энди кюн бизге да келди!»

Асмаат, ол кыагытха кыраап, таныды Нестанны хатын,
Санын кыалтырауукъ кыагып, унутуп кыойду хар затын,
Бир тюрлю бола турады акылын кыяр амалтын,
«Кертими болур бу, — дейди, — ётюрюк болмасын артда!»

«Кертиди, — деди Автандил, — бир да ишек болма анга,
Кыуанч кыулачын кыргенди, жарсыу кёмылюп туманнга,
Жууугубуз болганды кюн, хорлатды кече кырангы,
Огъурсузлукъ женгдиргенди, огъурлу атарла тангла.»

Автандил, назму такыганча, тизеди сёзлени ариу,
Асмаат бла кыучакылашып, айырырга жокъду кыарыу,
Асыры бек кыуаннгандан, жылайдыла ала бары,
Аллахны ангылаганнга аллах береди кюч-кыарыу.

«Аллахха шукур, — дейдиле, кёкге кётюрюп кыолларын, —
О, аллах, кюннге чыгыардынг, чачып кыайгыыланы барын!»
Бийиклеге учадыла муратларыны кыушлары;
Сыйлады Асмаат жашланы, дорбун отоуга чакырып.

Таризэл: «Бери тынгыла, — деп кыаратды Автандилни, —
Бир хапар айтайым санга, телиге санама мени,
Мен бу дорбуннга келгенли кыырып бар эмегенлени,
Алдым кюбюр жамауларын: бир кыуандырайым сени;

Мен кесим да кёргеменме алыкыа андан бир ийне,
Келчи, ачып бир кыарайыкъ залимлени мюлклерине!»
Экиси да турдула да, Асмаат да биргелерине,
Кыыркъ эшикни ача барып, кирдиле ары, ичине:

О, бир мюлкге батылдыла, адам аллай кырген болмаз:
Сорма анда болган затны — накъут, налмас эм да топаз,
Жаухармы дейсе, — ма санга, бир адамны кёзо тоймаз,
Алтынны санын санайма деген санап да чыгалмаз;

Кыыркъ отоуну хар бири да тыкыма толу харакетден,
Биринде уа — сауут-саба, бири игиди биринден;
Кыамамы дейсе, кыалчанмы, — сыйынмай асыры кёпден,
Тюз ортада уа — бир кюбюр, кёз алмазса киритинден;

Юсюнде уа быллай жазыу: «Муну ачар кюн иш чыкыса,
Мында барды аскер керек, алай, ачхан эске алсын:
Жалан кыаджланы кыырырга керек болган кюн ачылсын,
Муну керексиз ачхан а ёз терслигинден ачысын.»

Алайда жашла, мычмай, ачадыла кюбюрню терк,
 Қъарасала — юч жигитге бар эди анда хар керек:
 Қъалчан, кылыч да, къама да, — ой, не билейим, — темир бёрк,
 Кюмюш къаплада бары да бегитилип эдиле бек.

Хар бири алды керегин: хар бири кеси суюгенча,
 Қъалчан, темир бёрк да — бир бек, ёмюрде бир зат ётмезча,
 Темирни кеседи кылыч, мамукъ халыны кесгенча,
 Былагъа тюшюп къалды бу, тюз къадар кеси бергенча.

«О, къадар, — дедиле ала, — насып жауду юйюбюзге,
 Аллах бергенди быланы, онг кёзюнден къарап, бизге;
 Сора былай келишдиле: «Бу экиси — экибизге,
 Бирин а Фридоннга ала барайыкъ биз биргебизге».

Бирер кесек алтын, жаухар алып, чыгъадыла бери,
 Ол битеу кыркъ отоуну да къаты этип эшиклерин.
 «Бу кылыч, — деди Автандил, — менден кетмез кёпге дери,
 Жолгъа тебирейнк, хайда, тамбла танг белги бере».

LIII

ТАРИЭЛ БЛА АВТАНДИЛ ФРИДОННГА
КЕЛЕДИЛЕ

Керти да жолгъа чыкъдыла экинчи кюн эртденликде,
Асматы да элтедиле, къарындашлыкъ адегинде,
Бир ат да сатып алдыла Фридонну жерине жете,
Автандил жолну биледи,— барады тенглерин элтип;

Бир заманда уа Фридонну жылкысына тюбедиле,
«Нечик ушайды бу жылкы ол несине»,— дедиле,
Акъяллаша келдиле да, ойнаргъа умут этдиле:
«Фридонну жылкысына бир оноу этейик»,— дедиле.

«Жылкысын сюрюп кёрейик,— сёз къалсын да ортабызда,
Аскерни да къурап, Фридон ой аз чапмаз ызыбыздан,
Кёргенлей а танып къояр бизни бет сыфатыбыздан,
Бир жарырбыз, оюн-кюлкю къабыныр да арабызда».

Ала бёлюп башладыла, жылкыдан сайлап атланы,
Къатларына келалмады бири да жылкычыланы.
Узакъдан къычырадыла: «Бири къораса бу малны,
Эштмедим демегиз, Фридон кёп къыркыгъанды сизлайланы».

Ой, алайлай, жашла бирден къуудула жылкычыланы,
Кёрсенг,— аякъ тюплеринде чёп сынмай эди аланы:
«О, хахай, хахай, тыйыгъыз, ким эселе да — быланы»,—
Деп къачдыла жылкычыла. Фридон да эслейди халны.

Мычмай, атына минип, ол чакъырады аскерни,—
Аякъ тюбюнден жел чыкъгъан жыйылып, жабады жерни;
Алыкъа таныялмайды Фридон а ол жигитлени —
Кёзлерине аума этип тюз аллына келгенлени.

Фридонну танып, Тариэл: «Ма, жетди жууугъум»,— деди,
Сора, темир бёркюн тешип, ышара, къатына келди.
«Тейри, Фридон, къонакъгъа уа алай тюбемеучю эдинг,
Бу жол бизге нек эсе да аскеринг бла тюбединг!»

Фридон да, атындан тюшюп, баш урду, танып аланы,
Жашла да, атладан тюшюп, бек к'учак'ладыла аны,
Эки к'юлун к'екге тутуп, Фридон махтайды аллахны,
Бирсиле да, ариу к'ерюп, к'учак'ладыла жашланы.

«К'еп к'ялдыгъыз, — деди Фридон, — с'изни к'еп тюшдю сак'ларгъа,
Эринмейме, тейри, бир да, хазырма сизге жараргъа».
Келе келип, эки к'юн да тюбеп к'ялгъан киби к' айгъа,
Сау дуниягъа к'ууат сала, атланадыла шахаргъа;

Шахаргъа келип, Фридонну ариу юйюню к'ятында
Тохтадыла да бары да, ала тюшдюле атладан,
Отоуда, эки жигит да Фридоннга к'юнак' сартында
Сауг'ачык'ларын да берип, олтурадыла к'ятында.

«Айып этме, аллахчу, сен, — артык' алаamat сауг'ала
Келтиралмагъаныбызгъа, — дедиле Фридоннга ала, —
Алык'а бардыла бизде санга аталгъан к'еп затла».
«Ма была да, — деди Фридон, — манга неден да баг'ялы!»

Эртденликге дери ала солудула к'юнак'байда,
К'юнак'байлыгъын айтханда, Фридоннга жетерге к'яйда! —
К'юнак'ла разы болурча, хар затларына к'ярады,
Жаухар, алтын сауг'а берип, таза да ёрге к'ялады.

Эртденликде айтды Фридон: «Айып этмегиз, сиз мында
Не к'еп турсагъыз да, хар зат табыллык'ды к'ыралымда,
Алай, тап болук'ду ишни к'юлгъа алсак' заманында,
Ансы, ол к'яджла к'яйтсала, иш тапсыз болур ма анда;

К'еп керек туююлдю аскер. Игиди, азырак' болсак',
Ишибизни эталлык'быз бир юч жюз тенгли жаш болсак',
К'ерейик бир К'яаджетиде биз к'ылычла ойнаталсак',
Бизге не керекди анда, суу суратны к'юлгъа алсак'.

Бир болгъанма К'яаджетиде — бегитилипди бек иги,
Уруп кирирге жарамаз, бийик тауду т'егереги,
Ала бла ачык' сермеш к'ырк'ады аскерни жигин,
Ол себепден, к'еп жыйылмай, таша кирсекди — кереги».

Фридонну ол с'езлерине разы болдула да бары,
Асманны мында к'юяргъа деп этдиле оноуларын,
Сора юч жюз атлы хазыр болду тебирерге ары,
«Т'езген — т'еш ашар», — дейдиле бар дунияны да халк'лары.

Юч къарындаш, юч татлы тенг ётдюле ары тенгиздей
Бара барып, тохтадыла ол Қъаджетини чегинде.
«Мындан ары, — деди Фридон, — биз барлыкъбыз кечегиде,
Кюндюз кымылдап жарамаз, аллах, сакъла эленгенден».

Фридонну ол оноуна разы болады хар бири,
Танг атханлай — тохтап ала, кече бла уа — жол жюрюй,
Келдиле шахар къатына. Аны сакълагъан аскерни
Санап санын табалмазса — юсюн алыпды бар жерни;

Он минг аскерчи сюелип таша эшикни аллында.
Жашла шахарны кёрдюле толгъан айны жарыгъында;
«Энди уа, — дейдиле ала, — сагъыш этейик былайда,
Ансы ол бизни жашладан была онгледула къайда».

LIV

ФРИДОННУ СЕЗЮ

«Эркин этигиз,— деди ол,— манга да бир сѣз айтыргъа:
Биз азбыз, мынча аскерге жарамаз ёшон уругъа,
Тюбемезге кюршейик бетден бетге биз алагъа,
Къабакъланы бегитселе, бир да аяма ачаргъа;

Сабий заманымда мени кѣп бек уста гепсоркъала
Жип юсюнде тап жюрюрге алай юйретдиле алай, —
Жип юсюнде айланыучем, тюз да жерде айланганлай,
Бек сукъланнгандыла манга ол заманда таныгъанла.

Атсын да бир жипни ёрге, киминг да бол, — аталгъанынг,
Илиндирирге керекди чюйкесине минараны,
Ерлеген кесим этерме, — манга къююгъуз къалгъанын,
Анда кѣрюрсюз душманны къалай амалсыз болгъанын;

Бир да ишекли болмагъыз, бар ишни да тап этерме:
Душманланы башларына мен, сур жел кибик, энерме,
Тюз орталарына кирип, аланы чач-тюк этерме,
Сора, къабакъланы ачып: «Киригиз, хайдагъыз», — дерме».

АВТАНДИЛНИ СЕЗЮ

«О, Фридон, жигитлигинге ёмюрге киши сёз тапмаз:
Кюч-къарыуунг да эркинди, анга адам ишек болмаз,
Болса да, ол сен айтханча этерге бизге жарамаз,—
Сакълауулла сакъдыла бек, бир бирине бере ауаз;

Ары чыгъа баргъанынгы ол сакълагъан къауум эслер,
Аркъанны къыркъып къояр да, душман сени къолгъа этер.
Къыйынынг да зыраф болур, муратыбыз суугъа кетер,
Къой, андан эсе къояйыкъ, — душман этмеучюдю хатер;

Андан эсе, экигиз да ташаракъ туругъуз да, мен
Сауут-сабамы къадыргъа жюклеп, бир узакъ жерледен
Къонакъ киби барайым да, ала уа къонакъгъа келген
Адамгъа тиймеучюдюле, таймайдыла ол тёреден;

Ишибиз кырты боллукъду, биз бирден барсакъ къалагъа,
Жангыз кесим барайым да, Нестанны урлагъанлагъа,
Тасхамы да бермей бизге анча жара салгъанлагъа,
Аллах айтса, дырын этип, къан къусдурурма алагъа;

Мен, ойнай-ойнай, къыркъырма ичинде сакълауулланы,
Сиз а, хайт дегиз, сермерге ол тышында къалгъанланы,
Къадауларын да ууатып, мен ачарма къабакъланы;
Мени акъылым алайды, сиз къалай кёресиз аны?»

34935730
308 1000000000

LVI

ТАРИЭЛНИ СЕЗЮ

«Кимден да мен уста,— деди,— билеме жүрегигизни,
Не да этип, манга билек болургъа суюгенигизни,
Алай бош угъай — кишича, къзауат этеригизни,
Алай, мен да къатыгъызда болургъа суюме сизни;

Манга да табыгъыз жумуш, алай болмаса жарамаз;
Къаугъаны эштгенлей, Нестан ол ишге къарамай къоймаз,
Сиз — сермеше, мен — сюелип, аны эслесе ушатмаз,
Манга бек айып да этип, артда бетиме къарамаз;

Мени бир акъылым барды, — келигиз былай этейик:
Бирер жүз этейик да биз, аскерни ючге бѐлейик,
Къаджетини юч жанындан тохтап, ишге киришейик,
Ала бери къарагъанлай, ма ол заманда сермейик;

Юслерине терк бодайыкъ, бегитмезча къабакъланы,
Бизни бирибиз ичине къутулур да къадаманы,
Ол къырсын андагъыланы, экибиз — мындагъыланы;
Биз бу жол да бир сынайыкъ ол эртдегили амалны».

«Акъл барды,— деди Фридон,— Тариэлни айтханында;
Ол мен санга берген атны бир ат да жеталмаз мында,
Ой, былай керек боллугъун билсем эди заманында,
Ачыкъ айтып къояйым мен,— бермез эдим бир заманда».

Фридон алай къыздырады кесини чам хапарларын,
Оюнну къазаны къайнап, жашла боладыла жарыкъ,
Бир бирлерине чам эте, унута да къайгъыларын,
Сора тартып кѐредиле атланы басмайылларын.

Ала дагъыда бир ауукъ, бир бирге чам этип, ойнап,
Сора ишни башладыла, Тариэл айтханда тохтап:
Аскерни ючге бѐлдюле, бирер жүз алдыла сайлап,
Атларына минедиле боллукъ сермешни оюмлап.

LVII

**КЪАДЖЕТ КЪАЛАНЫ АЛЫУ ЭМ ДА
НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ БАШЫНА
ЭРКИН ЭТИУ**

Кюн кибик кёрюнедиле ол юч жигит адамлагъа,
Тейрини бар жарыгъы да энип къалгъанча быллагъа;
Къылыч Таризэл къаратор ат бла чыкъды туурагъа,
Къазауатха кирселе уа,— киши тенг болмай алагъа.

Кёк булгъанып, жауун къуюп, суула къутуруп келгенде,
Туман этедиле тарны, ташланы ташха тюйгенден,
Тынчлыкъ тапмайдыла ала тохтагъынчы тенгизледе,—
Жашла да ма алайдыла: къаты теберле — тепгенде.

Ма Фридон, ма Автандил да — дуння таныды аланы,
Алай Таризэл тепгенден аллах сакъласын адамны,
Булутлагъа урлатады жарыкъларын жулдузланы,
Кёрюрсюз ма бусагъатдан къызарыгъын къазауатны.

Ючюсю да юч къабакъны къатларында тохтадыла,
Бирер жюзюшер аскер да биргелерине бардыла;
Ол кече ала ташагъа, киши кёрмезча, букъдула;
Танг алада хазырланып, ала туурагъа чыкъдыла,—

Бир бош жолоучула кибик, тынч-тынч барадыла ала;
Керти, жолоучула келген сундула ол сакълауулла,
Бир къайгъылары да жокъду, жукъ да сезмейдиле къаджла,
Жууукъ келе келдиле да, къылыч сууурдула жашла.

Атларына къатылдыла. Къамичиле сызгъырдыла,
Къартны да, жашны да аякъ юслерине тургъузудула,
Ючюсю да юч жанындан шахаргъа ёшюн урдула,
Дауурбас дауур да анда, хахай да къатыш болдула;

Къаджетини кюнюн кёрме айтылып окъун къаргъышда,
Сарыгон жулдуз да кесин Къаджетиден алып къачды,
Къадар да ачыуланганды, чууакъ кёк да бет алышды,
Таулада да, тюзледе да адам къырылгъаны — шылдым.

Тариэлни тар ауазы душманны эсин аудура,
Жаш аланы дырын этди, аллына тюшгени туурай!
Ючюсю да юч къабакъгъа чыгып къалдыла да туура,
Шахар ичине болдула, жерни хахайгъа алдыра;

Автандил бла Фридон да тюбеп къалдыла къалада,
Экиси да бар душманны тунчукъдура ёз кьанында.
Алгъадан биле эдиле къайсы боллугъун къалайда:
Тариэлни кёрмегенде, аланы къайгъы талады;

Гузабада Тариэлни излейдиле ала анда,
Кёредиле бир заманда ючюнчю къабакъ аллында:
Къылыч, къалчан тёбеледен ётюп къарыу жокъ алайда,
Он минг душманны къыргъанды Тариэл кеси аладан.

Къарасанг,— бир ёлет кирип къыргъанча душман аскерни:
Эки бёлюннген аскерле толтурупду битеу жерни,
Жол ариу бош болуп эди — тапсанг кьойма эшиклени:
Ангыладыла бу ишни барын Тариэл этгенин;

Сора жашыртын жолчукъну къалагъа кирип баргъанда,
Ай бла Кюн къучакълашып тургъанларын кёрюп анда,
Эрлай артха турадыла. Бир бирге бир бек тансыкъдан
Ююп эдиле бир бирни кёкюрек къангаларында.

Турадыла къучакълашып, бири бирин уппа эте,
Зууал жулдуз бла Чолпан тюбеп къалгъан кирик кёкде;
Гюл ачылып, нюрлю болур тюз кюн тийгенлей эртден,
Мындан арысында ала айырмазла ёмюрде.

Ичхындырыгъа кьоркъгъанча, къаты къысып бири бирин,
Бир бирге тюрслеп къарай да, бирге кьоша эринлерин:
Ол экиси да кирдиле — Тариэлни жан тенглери,
Къызгъа алгъыш этедиле, баш уруп тюз жерге дери;

Кюнню эгечи — Нестан да жарыкъ тюбеди алагъа,
Аны ол нюрю уа къууат, кюч да береди дунягъа,
Тенгликлерине бюсюреп, ыспас этеди жашлагъа;
Автандил да, Фридон да бек арну сёлешдиле айгъа.

Ол эки тенги жангыдан алгъыш этип Тариэлге,
Сора урушну юсюнден хапар сордула бир бирге;
Бири да сокъуранмайды, тенгликни кётюре кёкге,
Ма ол тенглик болушханды быллай кюнлеге жетерге.

Аскерлеринден кьалгъаны — жангыз да жюз алтмыш адам,
Ачыу этедиле, алай урушда — кьоранчсыз кьайда,
Жангыздан айланып ала, бир сау жан кьоймай кьалада,
Кьармап жьядыла битеу тапханларын казналада.

Табылынган тюелени, кьадырланы да сюрдюле,
Алагъа уа, кьармап жыйып, бар хазнаны жюкледиле.
Ол танг нюрлю Нестанны да намысын бек кетюрдюле,—
Кьол кетюртмеге олтуртуп жолларына тебредиле.

Кьаджети кьаланы сакълап, алтмыш адам кьалды анда,
Бирсилери атландыла, Нестанлары — кьолларында.
Фатиматха кьайтыргъа деп оноу этдиле алайда,
Не десенг да, бу ишге кеп кыйын салгъанды ол адам.

ЭЛНЭСЭН
ЭНЭСЭН

LVIII
**ТАРИЭЛ ТЕНГИЗЛЕНИ ПАТЧАХЫНА
ТЮБЕЙДИ**

Тенгизлени патчахына Тариэл неди адам:
«О, патчахым, — деп айтдырды, — бошадым бар душманладан,
Ол суйген кюнюм — Нестанны сыйыргъанма мен аладан,
Санга бек тансыкъ болгъанма, андан сора жокъду хатам.

Къаджла да, мал-миюклери да — бары да мени къолумда,
Сени халаллыгъынг ючюн, мен да ишимден къууандым;
Ана жылыуун тапханды Нестан аллахны къулундан —
Фатиматдан, сау болугъуз, къайтарырбыз жан саулукъда;

Саугъагъа береме санга мен саулай да Къаджетинни,
Адамларынгы жибер да, бегитип тохта ол элни:
Мен а ашыгъама ансы кёре да кетерем сени,
Онг бар эсе, кесинг кел да, разы этчи, табу, мени.

Фатиматны бери ийсин, Усенден бир тиле анда,
Тансыгъын бир алсын Нестан жан къыйыры Фатиматдан;
Кёрмегенлей кетип къалса, ачудан ёллокдю артда,
Чайырдан жаухар жарыкъды, кюнден жарыкъ а — ол адам».

Тариэлни жумушчусу ол хапар бла келгенде,
Къууанч къазаны къайнады патчахымы жюрегинде.
Аллахха шукур этди да: «Мычый да нек турама!» — деп,
Эрлай атына минди да, тебиреп къалады элден.

Той этерге айтып, патчах, алай барады къуранып,
Бир бириден алапат жаухар, накъут-налмас алып,
Барадыла — Фатимат да биргесине эди аны, —
Арсланны бла кюнню кёрлюклерине къууанып.

Ючюсю да аны кёрюп, къууандыла мардасыз бек,
Къучакълайды ючюсюн да тенгиз патчахы, мубарек;
Ала саламлаша туруп, аскер да турду кенгирек,
Патчах, Нестанны кёргенде, кёзюне тарлыкъ этди кёк,

Нестан а суюле эди, кёкге-жерге бере кьууат,
Кьолун, аягьын, бетин да уппа этеди Фатимат,
«О, аллахым,— дей эди ол,— дуння нечикди алават,—
Ачыуум жол ташлады да, огьурлулукь керди кьанат».

Кьыз да кьучакълады аны, кюнню эрите ариудан:
«Ол насыпсыз жюрегиме аллахны жаны ауруду,
Нечик насыпсыз эдим да, нечик насыпсы да болдум!
Кюн жылыуун кьызгъанмады, гюл энди эркин солуду».

Патчах тамам да жети кюн аланы тойларын этди,
Дуння сейир этер кибик, аллай саугъала да берди,
Ташдан да алтын кёп болду; халкъ юсюнде жюрюй эди;
«Къаджет ючюн а сау бол», — деп, Тариэлге ыспас этди.

Дарий, къатапа, атлес да — къалау боладыла ёрге,
Таза топаздан ишленген бёрк да берди Тариэлге,
Бёрк а бёркмюдю — эрикмей къарап туруп эдинг бёркге,
Чий алтындан ишленген да бир тахта берди жигитге.

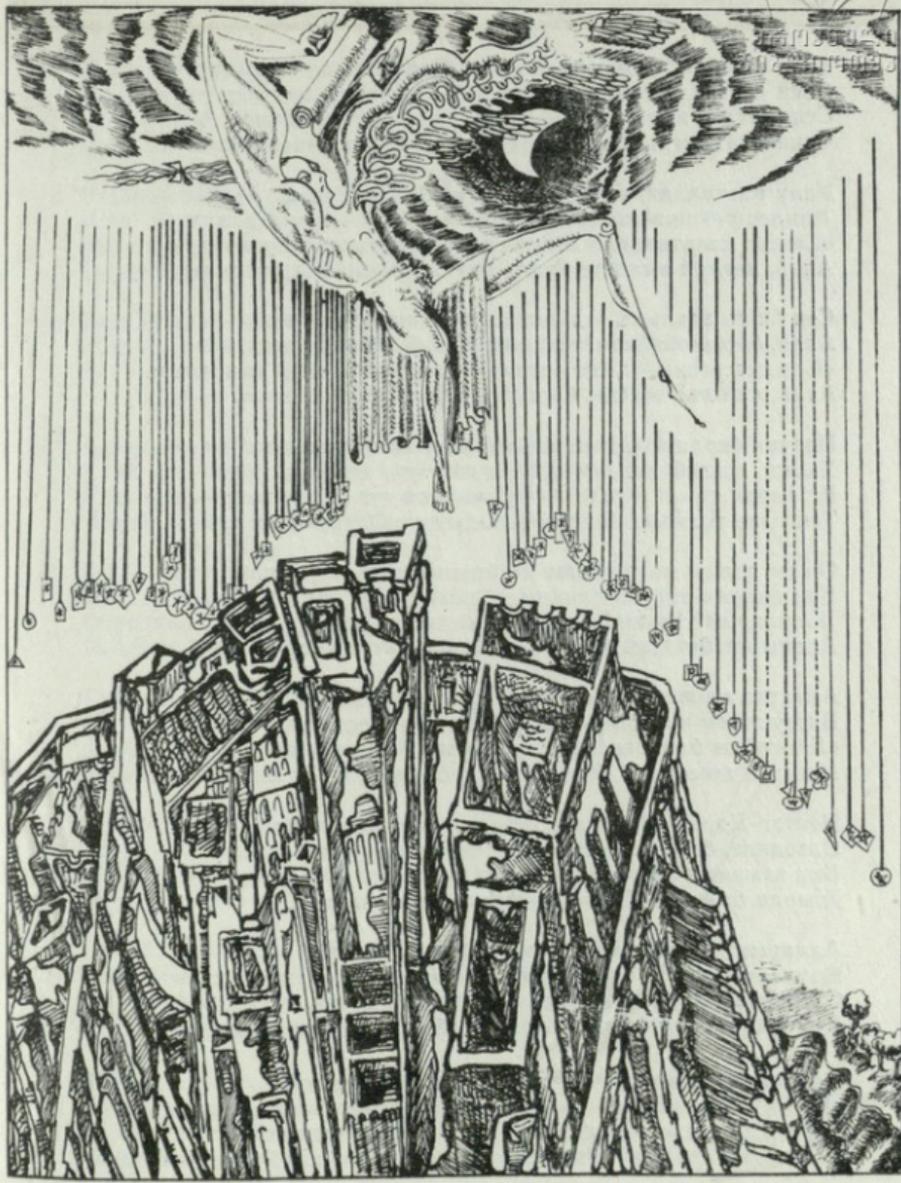
Нестан-Дареджаннга да ол салды бек омакъ жыйрыкъла,
Жим-жим жаухарла бла да жасалып эдиле ала,
Олтура эди Тариэл жан дарманы — Нестан бла,
Аланы кёргенлени да жашаулары жарыкъ бола.

Автадилге, Фридоннга да бирер жарагъан ат берип,
Кьууандырды аланы да — кюмюш эди нерлери,
Сора кийимле да этди, ала оза бири бирин:
«Сау бол,— дедиле жашла да,— бютюн да бай болсун жеринг!»

Тариэл да, туруп келип, патчахха ыспасын айтды,
«Санга былай тюбегеним бек уллу кьууанчды, антым,
Сен бек кыйналгъан да этдинг, мюлкчюгюнгю да кьоратып,
Алай, тюбемей кетсем да, ишим болур эди жарты».

Тенгиз патчахы айтады: «Мубарек, жигит арслан,
Сени кёрмеклик — жашауду, сенсиз — кечиналмаз инсан,
Санга тийишли саугъа уа манга кьайда, толу ийнан,
Алай, сен негерим болсанг, къатылмаз эди бир душман!»

«Эгечимсе,— деп Тариэл сёлешеди Фатиматха,—
Сени этген игилигинг тенг болмаз ёмюрде затха,
Кьолумда болгъан бар мюлкню ма санга береме, сатхан
Этмейме — саугъамды санга, кьайтарып а кёрме артха».

«Бек сау бол, — деп баш урады Тариэлге да Фатимат,
Сени кёргенли сакъ отда кюеме — аллахды шагъат,
Сен кетсенг а, не этерме, кюнюм юзюлюр олсагъат,
Сени къатынгда тургъанны насыбы кереди къанат».

Уллу патчахдан, ышара, жол тилей эдиле ала,
Тишлери — инжиле кибик, эринлери уа — жаухарла:
«Сенсиз къууанч кюнлерибиз боз булутлагъа бугъарла,
Алай, кетмей амал да жокъ, бизни жокълайла узакъла;

Сен бизге аталкъ этдинг: жюрегибиздеди атынг,
Алай, бир кеме бермесенг, ишибиз боллукъды жарты».
«Сиз кетсегиз, — деди патчах, — жууукълашыр ахыратым,
Алай, ашыгъа эсегиз, барыгъыз, болмайым къаты».

Патчах берди бир кемени, иги къурашдырып аны,
Халкъ, жиляй, ашыра эди, ол жолоучу къонакъланы,
Бетлерин талай эдиле, — мудахлыкъ аулап аланы,
Тенгизде толкъун болады жилимугъу Фатиматны.

Ол юч татлы къарындаш да ётедиле тенгизледен,
Бир анадан туугъан кибик, тоялмайдыла бир бирден,
Жырлары кызыдырадыла, жырла уча кёкде, жерде;
Аланы келбетлери да таугъа-ташха къууат берди.

Асमतха ол ючюсю да алгъа адамла ийдиле,
Битеу этген ишлерини юсюнден хапар бердиле.
«Кюнубюз барады сизге, жулдузла бизге эндиле:
Мындан арысында биз да рахат болурбуз», — дедиле.

Нестан-Дареджанны ала, къолларына алып бары,
Элтедиле, битеу жерге сыйынмайды къууанчлары.
Бир заманда кёредиле Фридон патчахны шахарын,
Жырла бла тюбейдиле ол шахарны адамлары.

Алларына чыгъадыла ол шахарны ёзденлери,
Къууанчы жерге сыйынмай, Асमत да келгенди бери;
Ол къучакълады Нестанны, — айырмаз аланы тейри,
Къууанды анча кыйыны зыраф болмагъанын кёрюп;

Нестан да, къаты къучакълап, уппа эте эди аны:
«Кёп кыйынлыкъ сынагъанды мени ючюн сени жанынг.
Энди жашаугъа ычхындкъ: жаны ауруду аллахны,
Мен къайтаралмай къалсам да, аллахдан къайтсын кыйынынг!»

34135700
30820101033

«Аллахха кърман болайым: жанынг саулай кърдюм сени, Ахшы муратыбыз жолун ишледи, жарыта жерни, Сени былай кърдюм эсе, ажал да жунчутмаз мени», — Деди да Асмаг Нестаннга, тансыкладыла бир бирни.

Езденле баш урадыла, махтай ол жигитлени бек:
«Сиз экигиз да аллахха бек разы болсагъыз керек,
Биз да кърдюк энди сизни — къууат алады тегерек,
Салгъан жараларын аллах кеси сау да этеди терк».

Тариэл да ёзденлеге кесини сёзюн айтады:
«Бизни ючюн сизни да кеп адамыгъыз жоюлгъанды,
Аланы хар бири керти махтау ююшлю болгъанды.
Хар бирини берк намысы жюрегизде къалгъанды;

Аланы жоюлгъанлары жюрегими къыйнайды бек,
Алай, аланы емюрде биз эсибизден кетермек» —
Алай айтды да Тариэл, тёмеди да халалжюрек,
Жилия къалады алайда; жилиямугъу болду черек.

Сора кесин тыялмады бири да алайгъа келген,
Жилияу этдиле бары да — жер толуп къалады келден.
Бираздан сабыр болдула: «Кюнню къарындашыса сен,
Жилияргъа угъай — жырларгъа керекди сени бир кёрген;

Сен аллай бир тюйюлюрча не хата болгъанды мында?
Сени ючюн жан бермезлик — жер басмасын жер башында!»
Дагъыда айтады Фридон: «Санга мындан арысында,
Бар къайгъынгы унутурча, аллах онг берсин заманда».

Автандил жигит да айтды кесини бушуу этгенин,
«Бушуусуз къал», — деп, дагъыда: «Къояйкъ да бу ишлени,
Борчбуздан къутулгъанбыз — эскергенбиз ёлгенлени,
Биз къууанчларын этейик бу бир бирни суйгенлени».

Ала бары да жыйылып келдиле Мульгазанзаргъа,
Шахарчыла къуюлдула — къарамадыла базаргъа,
Табылады сыбызгъыны, дауурбасны да мажаргъан,
Жырчыла кюрешедиле жырлап бир бирни озаргъа.

Орамлагъа сыйынмайын саудюгерле да чыкдыла,
Сакълауулла гюрен тохтап, бир майдан да къурадыла,
Юйюр-юйюр болуп келип, алайланы толтурдула,
Къонакъланы бир кёрюрге бары да ёшюн урдула.

34135920

0820101033

Атладан тюшдюле жашла Фридонну кенг арбазында,
Алтын бел бауларын кысып; кзул табылынган басынды.
Фридонну кьонаккълагъа деп жайдыргъан къатапасыны,
Юсю мишегенлей болду алтын, кююш апасыдан.

ЭТН. НАУКА
ЭТН. НАУКА

LIX

**ФРИДОН ТАРИЭЛНИ БЛА
НЕСТАН-ДАРЕДЖАННЫ ТОЙЛАРЫН ЭТЕДИ**

Жашха бла кызгъа Фридон акъсылдым тахта орнатды,
Аны кызгъыл топазлары битеу тийрени жарыта;
Автандилге уа салдыла бир саргъылдым-къара тахта,—
Ала келип олтурдула, дуняны бери къарата.

Жырчыла жыйылдыла да, жырдан толдула бийikle,
Тойну къазаны къайнады, — тепсейдиле къулла, бийле;
Фридонну атындан бери келтиредиле дарийле;
Нестанны ышарыуундан жарый къартла эм сабийле.

Бу сауғаланы юсюнде чыгъады Фридонну аты:
Тогъуз жаухар да келтирди, битеу дуняны къаратып,
Дагъыда бир топаз берди, ол, кюнча, жерни жарыта,
Кече аны жарыгъында суратчы ишлер суратын.

Сауғаланы чеги жокъду: хар бирине минчакъла да
Берди, накъут-налмазладан ишленгендиле ала да;
Автандилге уа табакъны сайлап, аллына салады,
Аны экеулен окъуна къыйналып кетюралады.

Ол табакъны юсю, тауча, къаланып эди жаухардан,—
Ол сауғады Автандилге къолайлы Фридон патчахдан,—
Отоула толуп къалдыла чий дарийден, къатападан;
Таризл чомарт Фридоннга саулукъ тилейди аллахдан.

Сегиз кюн этеди Фридон эки суюгенни тойларын,
Хар кюн сайын келтиреди сауғаланы жангыларын,
Кече, кюн да тохтамады жарыкъ жырны тартыулары, —
Къууанч эди эки суюген бири бирин тапханлары.

Бирде уа Таризл былай айтады халал Фридоннга:
«Сенича киши эталмаз керти къарындашлыкъ манга,
Не бла къайтаралырма ол игилигинги санга,
Сени бу къарындашлыкъынг манга жарады дарманнга;

Сен билесе: Автандилни кыйыны уллуду менде,
Мен да анга болушурга сие эдим бир ишинде;
Бар да бир сорчу, аллахчу: не кюй барды жюрегинде,
Ол манга болушханыча, мен да болушайым бирде».

«Карындашым, — де сен анга, — не бла жарайым санга?
Аллахуутала жетдирсин бар ахшы муратларынга,
Сен айтханны эталмасам, жашау — жашау туююл манга,
Юйюм, мюлкюм да кюйсюгле, кесим а чыкмайым тангнга;

Айт, букьдурмай, тилегинги, жууугьунга тасхангы бер;
Сюйсенг, Арабха барайыкь, ма мени да эт да нёгер;
Ариу сёзюбюз бармаса, душман кишилике тубер,
Сюйгенинге тубетмесем, кьатыныма туююлме эр».

Автандил, жарыкь ышарып, жер башын кюнча жарыта,
Тариэлни келечиси — Фридоннга ма былай айтды:
«Керек туююлдю болушлукь, аллах айтса жокьду хатам,
Ол сюйген кьызым да мени жашап турады рахатда;

Патчахлыгьын да этеди, аллах онг берип сюйгеним,
Халкь да кётюреди аны, ол да жюрютеди элни,
Кьаджла да базынмайдыла, сёзю жетмейди биреуню,—
Болушлукь керек туююлдю, уялтмагьыз, табу, мени;

Жазуууму жолу болуп, мен кьадарыма тубесем,
Аллах онг кёзонден кьарап, тилегим аллыма келсе,
Ма анда манга кюн тиер, ма анда жарырма кесим,
Алайсыз а хайыр жокьду, ийнансанг, кьарындашым, сен;

Бар да мени жууабымы Тариэлге толу айт сен:
«Сен айтхан кибик махтаугьа тийишли да туююлме мен;
Мангылай жазууум мени — санга керти кьуллукь этген,
Сени атынг айтылмаса, аллах болсун мени кёмген;

«Сюйгенинг бла туберге болушайым», — дейсе манга,
Ол сени керти сёзюнгдю, мен да бек разыма санга,
Алай, бу иште кьолубуз бояллыкь туююлдю кьаннга,
Буйрукьдан кьутулалмабыз, бираз кьарайыкь заманнга.

Мени айтырыгьым олду; аллай мурат этеме мен,
Индостанны патчахьса — бар халкьынг кьууансын сенден,
Кьатынга болсун дайым да сау дуниягьа жарыкь берген,
Тилин кьапсын ким болса да ол санга кьолун кётюрген;

Толуп кѳрсем жюрегими битеу ма ол муратларын,
 Ма ол заманда Арабда табарма кызымы, барып,
 Ол ѳчюлтюр жюрегими кюдюрюп тургъан отларын,
 Андан сора мен бир зат да излемейме, къой хапарны».

Фридон ол сѳзлени барын айтып келди-Тариэлге,
 Разы болмады Тариэл: «Андан эсе, ѳлюп кетген
 Кѳп да игиди, ол манга — тенглик, къарындашыкъ этген —
 Манга да жумушун айтсын, мен да жарарча тенгликге;

Бар да, ангылатчы анга, кѳзбаусуздула сѳзлерим:
 Тыңчайырыкъ туююлме мен, кѳргюнчю патчахын, жерин,
 Бир заманда жойгъан эдим керексизге кѳп аскерин,
 Аллына барып, баш уруп, энди тилейим кечерин;

Бар да, былай айт сен анга: «Хапар къурусун ортадан,
 Жолума атланырыкъма, кечге къалмай тамбладан,
 Арабны патчахы кечер, кыстап иймез да арбаздан,
 Тенгим суююп тургъан кызыны тенгиме тилерме андан».

Тариэл айтханны Фридон айтып келди Автандилге:
 «Бош кюрешесе, Тариэл атланырыкъды элингге».
 Мудах болады Автандил, къарыу жокъ амал излерге,
 Алай адам таматагъа борчлуду хурмет этерге;

Тариэлге келди да жаш, ариу тиледи, жалынды,
 Уппа этди аякъларын, баш уруп аны аллында:
 «Быйыл кѳп терсликле этип, уялгъанма Ростевандан,
 Энтда бир терслик этдирме, тайдырма мени антымдан;

Муратынгы толтурургъа аллахны сюдю онг бермез,
 Ол — мени ѳсдюрген адам, жаным анга дау сюемез.
 Анса да ол мени ючюн кѳп кере кюйгенди, кечмез,
 Къул кесини мырзасына ѳмюрде кылыч кѳтюрмез;

Ол ит бла бѳрю этер суюген кызым бла мени,
 Таш къап кьер жюрегине, сора сау кѳрейим ишни,
 Ариу сѳзюн да кыызгъаныр, къоймаз къатына кесини,
 Сора ѳмюрде бир инсан жарашдырмаз экибизни».

Ерге тургъузуп Тариэл жашны къучакълады къаты,
 Жарыкъ ышарды, кюн кибик, сора анга былай айтды:
 «Сени болушлугъунг бла къууанчым кесиме къайтды,
 Санга да бир болушургъа жюрегимде барды антым;

Сюймейме адам тенгинден сёзюп, ишни да букъдурса,
Хар заманда мудах болуп, кесин бир жанына тутса.
Мени тенгине санагъан хар заманда тенглей къалсын,
Угъай эсе уа — эркинди, сюйген жолу бла барсын;

Мен билеме: сюйген къызынг жүрегини башхагъа бермес,
Мен алагъа баргъанлыкъгъа, аны кёлюне да тиймес,
Сёзню ачыкъ саллыкъма мен, патчах манга айып этмес,
Аланы кёрюрге суююп барама, сен да анга тёз;

Патчахны аллына барып, тилерге сюеме кесим,
Кеси къолу бла санга сени сюйген къызы берсин,
Сизни экигизни аллах муратыгъызгъа тюбетсин,
Бир биригизни табыгъыз, — патчах да тутмасын терсин».

Автандил да ангылады тенгини антын бузмазын,
Даулашмады андан ары, сюймесе да, болду разы;
Фридон нёгерле сайлады, бек жигит жашла барысы,
Эрлай жолгъа атландыла, жүреклери — жарыкъ, таза.

Тийишли сауғала берди кьонакъланы хар бирине,
Дагъыда ол кѣп юлешди Фридонну аскерлерине,
Хар кимни мюлк кьоллу этди,— чомартды нѣгерлерине,
Мюлк а бир да таркъаймайды, тийилмегенча кѣроне.

«Сени уллу къыйынынгы,— дейди Тариэл Фридоннга,—
Къайтарыргъа сюе эдим, алай онг а къайда манга,
Халал адам халкъ аузунда жашар ёмюрлюк заманнга,
Элт ма бу кѣрген мюлкюнгу, береме барын да санга».

Фридон патчах, баш урду да, былай айтды Тариэлге:
«О, мубарек, нек тергейсе мени аллай бир телиге,
Сен сау болсанг — мен да саума, аны алып кьой эсинге,
Душманынг темир болса да, сен санамайса миндеуге».

Ол Тариэл берген мюлкню мындан ташыр ючюн ары,
Тюеле сюрюп келирге Фридон ийди адамларын,
Кеслери уа Араб таба атландыла жашла бары;
Сюймеклик от эритеди Автандилни борбайларын.

Кѣп жолну арытып, ала жетдиле Араб чегине;
Тюбей келдиле къыралны кѣп сахарына, элине,
Жашил-кѣксюлдум кийимли адамла, бир бирлерине
Ал бермей, кьууанадыла Автандилни келгенине.

Ростеван патчахха адам ийди Тариэл алайдан:
«О, патчах,— деп айтдырды ол,— кери эт бизни айыпдан,
Мен — Индостанны патчахы — табыллыкъма хан къалангда,
Ол сен сакълагъан адамны сюерикме кѣз аллынга;

Биринчи тюбегенибиз ачыу тийген эди санга,
Алайда умут этгененг тутаргъа мени къапханнга,
Аскеринги дырын этип, бояп жеринги да къаннга,
Кесим кьутулуп кетгенем, айып этме, табу, манга.

Энди уа сени аллынга келеме, жолумдан къайтып,
Терслигиме женгдиреме, жарашайыкъ — болма къаты,
Санга берлик мюлкюм жокъду, Фридон да анга шагъатым,
Алай, бир сауғам а барды — Автандилди аны аты».

Келечи ол хапар бла Ростеванлагъа келгенде,
Аны кьууанчы сыйыныр жер табылмады бу жерде,
Тинатин да жарыды бек аллай хапар эштгенинде,
Танг жарыкны нюр сыфаты уюп къалады бетинде;

Нартла къопхан кибик болуп, битеу халкъ орамгъа чыкъды,
Аякъ тюбюнден жел чыкъгъан къонакъла таба ашыкъды,
Иерин салды атына — аты болгъан олсагъатдан,
Аскер табылыннганы да жолгъа атланды ол чакъда.

Патчах да ат бла чыкъды, ёзденле да биргесине,
Хоншу жерледен да келип, халкъ сыйырмай жер юсюне,
Шукур этедиле бары жерни, кёкню несине:
«Огъурлулукъ,— дейле ала,— жолун ишлейди кесине».

Бир заманда эс бурду да узакълада келгенлеге,
Автандил бютюн да мудах болуп, айтды Тариэлге:
«Къарачы былай ары сен букъу басхан ёзенлеге,
Уялмай къалай тюбейим ол мени ёсдюрген элге?»

Сени аллынга келеди,— мени мырзамды ол келген,
Ол Ростеваннга уялмай тюбеяллыкъ туйюлме мен
Бу дуняда киши болмаз мени кибик терслик этген,
Манга бир амал табыгъыз, Фридон бла келиш да сен».

«Игиди, — деди Тариэл, — намыс этгенинг мырзанга,
Энди мындан ары барма, къалгъанын къоюп къой манга.
Андан бугъуп къалгъанынгы мен барып айтайым анга,
Аллах айтса, тюбетирме жүрегинг излеген жаннга».

Алайда къалды Автандил, бир чатыр къурап кесине.
Нестанны да элталмады суйген жашы биргесине,
Кирпик къагъыуу сериуюн жибереди жер юсюне.
Тариэл а ары кетди, бек базаынады кесине;

Фридон нёгериди аны. Жол бардыла бир ёзенде,
Эрлай танып къойду патчах, ол Тариэлни кёргенде,
Баш да уруп Тариэлге тюз атындан тюшген жерде,
Индостанны патчахына, ёз атасыча, тюбеди.

Тариэл да саламлашды, баш уруп алайда анга,
Жашны къучакълайды патчах, кёк бла тенг бола ангы,
Кёлю дуня кибик бола, Ростеван айтды уланнга:
«Сен кюнню кесисе, улан, сенсиз кюнубюз къарангы».

Кёсюне, къойнуна сукъду патчах, ариу кёрюп жашны,
Келбетине сейир эте, махтайды сыфатын, санын,
Фридон да саламлашады; уллу патчах Ростеванны
Туура эди Автандилни кёрюрге бек ашыкъгъаны.

Таризлге ариу айта, мудах болады Ростеван,
«Ма, — деди Таризэл анга, — жюрегим сениди, ийнан,
Мени быллай бир кётюрме, Автандил деп да бир улан
Барды да халкынгда сени, анга тенг болалмаз бир жан;

Аны бери келмегени сейир этдирмесин сени,
Келчи былай бир чөгейик, сюеп турмайыкь да элли,
Мен санга ангылатайым: былайгъа кесим келгеним:
Санга тилеригим барды, бер айтыргъа эркинликни».

Ала чёкдюле кырдыкга, гюрен тохтады аскер да,
Таризэлли тап халындан кьууат алды кёк да, жер да.
Бир къарагъан — ангылайды: «Бу улан керти да эрди!»
Сёзюн башлады Таризэл, усталыгъы уа — нёгерди:

«Жюрегим сёзню башларгъа, тюзюн айтсам, базынмайды;
Алай тели да кесини сёзюн айтмай болалмайды,
Ол мени сюйген къызым да тилек этмей тёзалмайды,
Ол да — бир дуння жарыгъы, сени къызынгча — алайды;

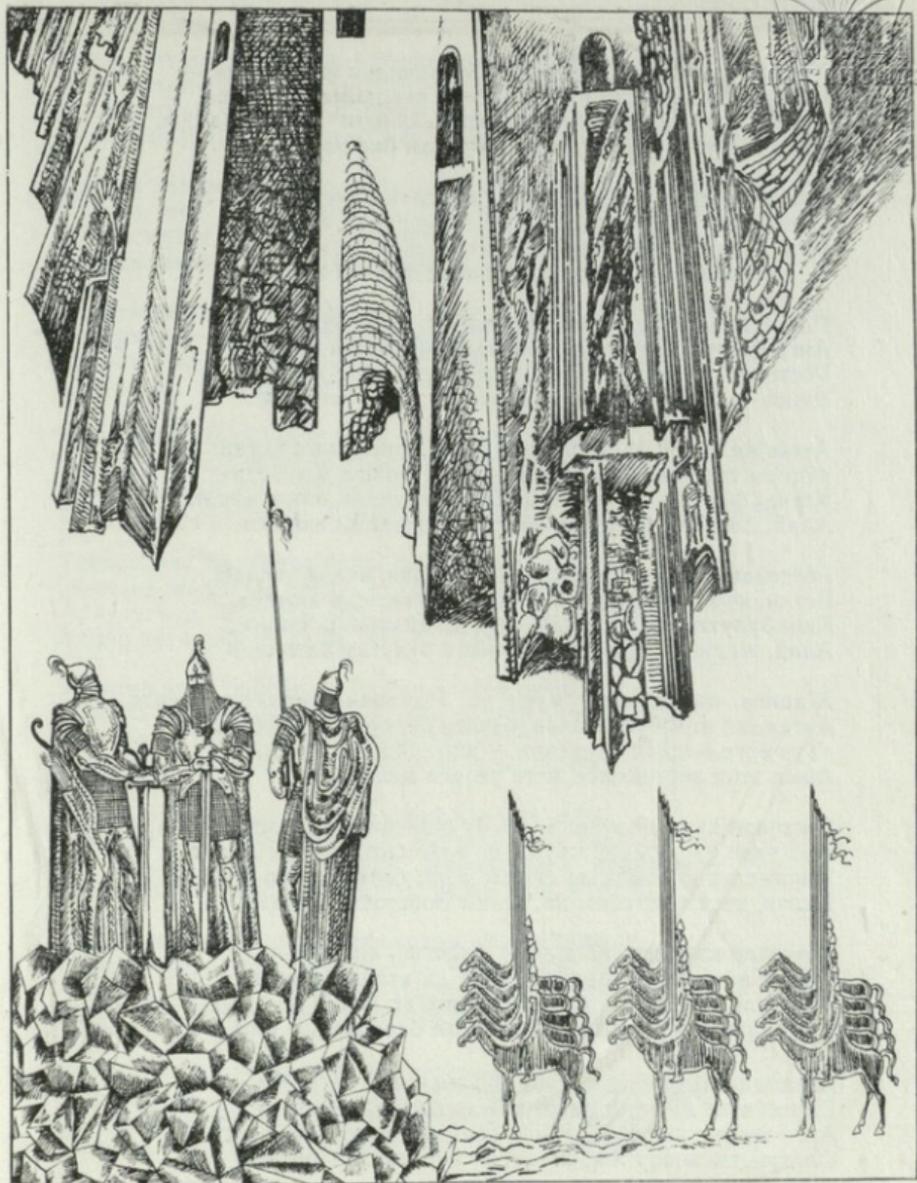
Бир уллу ишибиз бла келгенбиз сени аллынга:
Автандил татлы тенгимди, бир тюрлю багъа жокъ анга,
Ез кыйынлыгъын унутуп, ол бек болушханды манга,
Хапарыбыз бек уллуду, айта да турмайым санга;

Сени къызынг бла ма ол бек сюедице бир бирни,
Энтда да кёз юсюмдеди аны жилиуун кёргеним,
Тобукъланып тилейме мен: харам этме Автандилни,
Толтурургъа эркинлик бер муратларын экисини,

Олду мени айтырыгъым, узун хапарны — къысхасы».
Хуржунундан кьол жаулугъун чыгъарып, бойнуна къысып,
Тобукъланды алайда жаш, адам тёмез ахырысы;
Сейир-тамаша этдиле жыйылгъанла да барысы.

Бу иши бла патчахны керти да уялтды улан.
Артхаракъ туруп, баш уруп, айтады анга Ростеван:
«Сени бу халынгдан сора кьууанчымы элтди боран,
Бек ачыу тийди бу ишинг, сен — аты чыкьгъан бир инсан;

Сен айтханни этмезлик жан туумагъанын билеме мен,
Елтюрюрге тилесенг да, къызымы аямам сенден,
Сёзюнгю жерге салмазем, айтдырсанг окъун биреуден;
Къызым, къанатлы болса да, къачмаз эди Автандилден;

Киеуле сайлардан болсакъ, Автандилден иги къайда,
Шёндю патчахлыкъ оноу да мени къызымы къолунда,
Алгъа ургъан заманыды, мени кюнюм а таркъайды,
Кеси сюе эсе жашны, терсин тутмам бир заманда;

Санга угъай демез эдим, аны къарауаш этсенг да,
Санга, бир тели болмаса, киши дау этмез, ёлсе да,
Мен Автандилни суймесем, излемезем да кесин да,
О, аллахым, тюз сёзюме шагъатха сюелчи сен да!»

Ростеванни айтханына Таризэл бек разы болду.
Анга биягъы баш уруп, мангылайын жерге салды,
Ростеван, къатына келип, аны башын ёрге алды,
Экиси да бир бирине ыспас этдиле, алайды.

Атын жел этди да Фридон, ары — Автандилге кетди:
«Ол да бир жарысын энди, — хоча туююл эди бетиди.
Кёзю бир къакъгъан кемине Автандилни алып кетди;
Алай, Автандил, уялып, кёзюм айырмайды жерден.

Ростеван алгъа атлады, жаш, секирип, атдан тюшдю,
Бетин, къол жаулугъу бла жабып, сюеледи кючден,
Кюн булутлагъа урланды, тюн да айланады тюшге,
Алай, жашны чырайлыгъы къара булутну да тешди.

Жашны къучакълар муратда Ростеван къулачын керди,
Автандил а, тобукъланып, башын кётюрмейди жерден:
«Тур ёрге, — деди Ростеван, — жигитликге сен ёмюрде
Айып этип кёргенмисе, неге уяласа менден?!»

Ростеван къаты къучакълап, бу сёзлени айтды анга:
«Ма энди сууукъ суу къуйдунг жюрегимдеги жалыннга,
Киршиклерин жылкъы соруу этип сени сакълагъаннга
Келчи, кесим элтейим да, кесим тюбетейим анга».

Ростеван къучакълай эди ол жигитни, арсланны;
Кёзюм айырмай къарайды, таза да атады жанын;
Мангылай къыйыны бла тапды жигит жан дарманын,
Къууанчынг толу болады, къыйын бла тапсанг аны.

Автандил айтды патчахха: «Къарамайса бу сейирге, —
Биргебизге келген кюнню нек ашыкъмайса кёрюрге?
Анга кесинг жарыкъ тюбеп, къонакъ да эт аны юйге,
Ол дуниянгы бир жарытса, сен унутмазса ёмюрге».

Юч жигит да олсагъатдан хораларына миндиле.
Ол юч нартны да бетлери таза кюн кибик эдиле;
Ариу Нестан къалгъан жерге ючюсю да терк жетдиле,
Кѣп къыйынлыкъланы жыгъып тапхан къызларын кѣрдюле.

Патчах салам берди къызгъа, арлакъда тюшдю да атдан,
Къыз а, кюн кибик жарытып, патчахны кѣзюн къаматды;
Кѣтюртмеден турду да ол, кесин анга къучакълатды;
Къучакълагъандан сора уа, патчах, армау бола, айтды:

«Керти да — кюн, сыфатынгы ишлерге кючом жокъ мени,
Сейирмиди — сени кѣрген акъылдан шашып кетгени;
Айгъамы не да кюннгеми — неге тенг этейим сени?
Сен барда, ишлери онгмаз ол менме деген гюллени».

Басынып къарай эдиле бери жыйылгъанла бары,
Ол, кюн кибик, эритеди къарагъанны кѣз жауларын,
Аны жарыгъы жетгенлей, юйрей эди къууанчлары,
Бар халкъ къуолуп барады ол къайры барса да — ары.

Тебиредиле шахаргъа бары да, минип атлагъа,
Жетегей жарыгъы кибик, — къызны жарыгъы алагъа;
Ариулугъун, былайды деп, къыйын эди ангылагъан;
Хапар айта, ойнай, кюле, ала жетдиле къалагъа.

Тинатин кеси тубеди, арбазгъа киргенлеринде,
Жашла сейир этедиле, ол кюнню кѣргенлеринде,
Аны жарыгъы уюду жигитлени бетлеринде,
Бир тап ушай эди анга олтуруу къырал тѣрюнде;

Салам бередиле къызгъа Таризл бла къатыны,
Тинатин да, алгъа атлап, бек къучакълады аланы,
Ол ючюсю да, кюн кибик, жарытадыла къаланы,—
Бери тюшюп къалгъан эди бар чырайлары аланы.

Тахтасына олтурургъа чакъырады къыз аланы,
«Сен олтур,— деди Таризл,— ол буйругъуду аллахны,
Не замандан да бююн бек тийишли кѣр бу тахтаны,
Къатынга уа олтуртайым арслан кибик уланны».

Тинатинни олтуртдула ъз тахтасына алайда,
Къатына уа — Автандилни. Къыз жюреги толду айдан,
Бир бирине былача бек тийишли жокъду дунияда,
Вис бла Рамин окъуна былалгъа жетерге къайда.

Тинатин жерге кѳарады, жаш кѳатына олтурганда
Жер тепгенча кѳюнеди, жюреги кѳалтырагъандан,
«Уялма, — деди атасы, — хайыр жокѳду уялгъандан,
«Емюрге сѳймеклик ѳлмез», — деп бош айтылмайды халкѳда;

Мындан ары, балаларым, ѳмюрюгюз узакѳ болсун!
Насыплы болуругѳзуну сѳймегенни аллах жойсун!
Бир биринге тюрлениуден сизни аллах кери кѳойсун!
Мени жерге сиз салыгѳыз, муратым олду да — толсун!»

Аскерге айтхан сѳзю уа ма былай болду патчакны:
«Энди Автандилди патчах, ол буйругѳду аллахны,
Мени кѳартлыкѳ хорлагъанды, мынга кѳояма тахтаны,
Бой салыгѳыз, тюз мангача, бир башха этмегиз аны!»

Езденле да, аскерле да айтадыла Автандилге:
«Жанынга кѳурман болайыкѳ, ма сенсе бизни кѳетюрген,
Кѳарыусузгѳа кѳарыу берген, терсбоюнланы гунч этген,
Душманлагѳа тиш санатхан, бизни эрликге юйретген».

Таризл да Тинатинге айтды акѳылын кесини:
«Бир бирни тапдыгѳыз энди, аллах айырмасын сизни,
Эринг манга кѳарындашды, сен а эгечим бол мени,
Мен сау кѳадарда киши да кѳыйнамаз жюрегигизни».

LXI
**АВТАНДИЛНИ БЛА ТИНАТИННИ
 ТОЙЛАРЫ**

Бюгюн ол жигит Автандил жарытады битеу жерни,
 Таризэл да — биргесине, къууанчлыды жүреклери,
 Нестан бла Тинатин да ийнакълайдыла бир бирини,
 Мындагы хал алай эди: тёрт да кюн эннгенча бери.

Хант къангала къурайдыла жыйылган къонакълагъа деп,
 Союлган малланы саны тийреде таш габудан кёп,
 Саугъагъа келген затланы санаргъа тапмазса эсеп,
 Жашланы жарыкълыкълары кёклени, жерлени бийлеп.

Столда накъут адырла, хар ким да бурур эди эс,
 Чёмючле да, табакъла да — алай. Киши учуз этмез,
 Мында болгъанны айтыргъа адамны сёзю да жетмез,
 Бу тойгъа келген адамны андан кетериги келмез.

Къобузчула, жырчыла да жыйылгъандыла эл-элден,
 Арбаз толуп къалган эди алтын, накъут тёбеледен,
 Чагъыр, суу киби, эркинди, той бара эди жүз жерде.
 Ингриликде башланган той бошалады эртденликде.

Жарлы, бай да болуп, — киши юлюшсюз къалмады мында.
 Жаухар, юзмез киби, кёпдю, эркинди битеу арбазда,
 Элталгъанын элти хар ким атлесден бла алтындан;
 Таризэл юч кюнню турду татлы тенгини тоюнда.

Той барады, той кызады, — бир такъыйкъагъа жокъ тынуу:
 Патчах айтды Таризэлге: «Нечик жарыкъды Нестанынг.
 Сен — патчахланы патчахи, ол а — патчахины къатыны,
 Аякъ ызыгъызны тапсакъ, тюкге тергемек алтынны;

Кесибизден сени сыйлы кёрмесек, айыпды халкъдан».
 Таризэл бла Нестаннга тахта салды оғарлакъда.
 Кнеую, кызы, кеси да олтурадыла берлакъда.
 Таризэлге аталган мюлк таудан да бийикди къайда.

34135720
4320101033

Ростеван аякъ юсюнде чыгъады ингирден тангнга,
Кесин кетюрмей жюрюйдю бир жыйындан бир жыйыннга.
Халкъгъа мюлкню юлешеди, халкъ да разы бола анга.
Автандил жарыкъ болады ол хан къонагъы — Фридоннга.

Тариэл бла Нестанны патчах къошмай бир адамгъа,
Киеу бла келингеча къарай эди ол алагъа.
Жокъду тенг этерча бир зат ма ол берген саугъалагъа,
Таж, жаухар, топаз да берди, бири уа биринден багъа.

Дагъыда береди бере, — жокъду халаллыкъны чеги,
Накът-налмаз, алтын да бар — жокъду амал мынча дерге!
Минг жаухар да береди ол, — сыйынмай къалды бу жерге!
Минг ат да береди сайлап, — кезюнг да къыймаз минерге!

Фридонну да къууандырды, он табакъ жим жаухар берип,
Он кырналжкъа да берди, кюмюшденди кереклери;
Ол да баш урду патчахха, башын ийип жерге дери,
Тартханчыгъы болгъанлыкъгъа, туююл эди ол эсирип.

Энди уа не айтайым да? Къууанч баргъанлы — ма бир ай,
Тартыу, жырлау, ичюу, оюн — бир кюн да тохтамагъанлай,
Тариэлге уа битеу халкъ кеп накътла ташыгъанлай,
Ол накътла уа — кюн кибик, бар тийрени жарытханлай.

Къырау къакъгъан гюлге ушап, олтура эди Тариэл.
Автандилге айтады ол: «Ростеваннга бир барып кел,
Айт, мени ийсин юйюме, менсиз бек къыйналады эл,
Мени кенгдегими билип, душман кенгдире болур кел;

Эслини бар усталыгъы — терсбоювланы къырыргъа;
Мен бир хата кёрсем, сиз да болурсуз бек къыйналыргъа;
Мындан кеп турмайым мында, керекме кете барыргъа,
Аллах айтса, алыкъа кеп тюшер бизге жолугургъа».

Ростеван айтдырды анга: «Нек уяласа менден да,
Кесинге табынлай эт сен, сен акъыллыса кимден да,
Автандили да ала бар, айырылма тенгинген да.
Душманынгы ууатыгъыз, — ол бек керекди неден да».

Автандил ишни болушун Тариэлге айтханымда,
«Хапарынгы къой, — деди ол, — къалыргъа керексе мында.
Кючден тапхансыз бир бирни, — къалай кетерсе айынгдан?»
«Угъай, — деди Автандил да, — мен унамам бир заманда;

Жолунгда алай барыра: мен тенгинге тырман эте.
«Тенгинден эсе кватынын сайлагъанды Автандил деп».
Мен кесинги ийсем, кѣлюм чыгъар эди да кесимден,
Тенгин учуз этген адам — адам туююдю ёмюрде».

Тариэл кюлдю. Кюлгени гюл, жаухар чачханча болду;
«Сенден эсе уа,— деди ол,— мен бек жарсырыкъма жолда:
Кѣлюнг да нек къалады, кел тѣрт къол — иги эки къолдан»
Автандил буйрукъ этгенлей, тийре аскерледен толду.

Аскер къуралды Арабда, кѣп керек болмады заман;
Сексен минг жигит аскерчи, къарасанг — бир бирин озгъан.
Ат, аскер керекле бары къажар къыралдан алынган.
Жашланы ашыра туруп, мудах болады Ростеван.

Эгечле кибик жашаргъа бири бирине сѣз берген
Нестан бла Тинатин да, айырылалмай бир бирден,
Къучакълашып жилийдыла — башха туююдюле гюлден,
Кесин тыялмай, жилийды аланы халларын кѣрген.

Танг ата туруп, жангы ай эртден жулдузгъа тубесе,
Жерге жан салып къоярла, бирча жарытып экиси,
Магъана къалмаз биринден, бирси кѣз туурадан кетсе,
Бирге кѣрюрге суюген а таула башына ёрлесин;

Ол экисин бир бирине тийишли этип жаратхан
Аллахды, керек кюнде да олду бир бирден айыргъан.
Ол эки жулдуз жилийды, тѣзмез алагъа къарагъан,—
Алайда сюелгенледен жокъ жашауундан къууанган.

«Танымасам эди сени, — деди Нестан Тинатинге, —
Мени бу жарлы жюрегим жетмез эди быллай кюннге, —
Къагъыт жазмай къойма манга, игилик келсин юйюнге,
Къарайма да: мен да сени кире турлукъма туююнге».

Сора Тинатин айтады: «О, дуниягъа жарыкъ берген,
Ызынгдан къарап къалыуну манга къыйынды кѣтюрген,
Сенсиз къалгъандан эсе уа, къайда кѣп да тынчды ёлген,
Жаным сау къадарда мени кѣз жашым кетмез кѣзюмден».

Ала, къучакълашып, кюнден айырылдыла бир бирден,
Дуния жарсыуу уюду хур Тинатинни бетинде,
Кетип баргъан Нестанны да эки кѣзю Тинатинде.
Ол ишни жазып чыгъалмам, не кюрешсем да, ёмюрде.

Ростеван да айырыла, шашханча болду акъылдан,
Тауну, тюзню тепдиреди, кючюннгенден, кычыргъандан,
Кёз жашлары кыюлдула, суу тегюлгенча къазандан.
Тариэл да мудах эди, асыры бек жарсыгъандан.

Алай эте, Тариэлни Ростеван кычакълай эди,
«Жюз бла жыйырма кере кеп болду жарсыуум,— деди,—
Сени бизге бу келиуюнг бир жомакъ кирик кёрюндю,
Сен, жаныбызны кьалдырып, энди уа ёлтюрюп кетдинг».

Тариэл да, саламлашып, секирип минди атына,
Битеу аскер жилий эди, жыйылып аны кьатына:
«Санга тенг болама десе, кюн да жетмез муратына!»
«Кьоркьмагъыз,— деди Тариэл,— жауну чыгъарма артына».

Узакъ жолгъа кетерикле атланадыла, кыуранып,
Тариэл, Фридон, Автандил — керемииз бу кыушланы!
Сексен минг жигит аскерчи биргелерине аланы.
Барадыла бара... жол а арытмайды патчахланы.

Жигитле жолгъа чыкыгъанлы болуп келеди ма юч ай,
Тюбеген эллеринде да хар кимге бой салдыргъанлай,
Азыкъ эте барадыла, суйген жерлеринде тохтай,
Жигитлеге тийишлича, чагъырчыкьдан да тартханлай.

ЭЛНІ БІРЛІК
ЭЛНІ БІРЛІК

LXII
**ТАРИЭЛНИ БЛА НЕСТАННЫ
ТОЙЛАРЫ**

Тариэл бла къатыны муратларына жетдиле,
Патчахны жети тахтасын экиси къолгъа этдиле,
Бу къууанчны хайырындан жарсыула кері кетдиле,—
«Ачыу кёрмеген — къууанчны татыуун билмез»,— дедиле.

Бир бирге бир бек жарашып, олтура эдиле ала,
Жашны патчах этдиле да, жырдан толуп къалды алам.
Ачхычны алды Тариэл,— къолгъа келдиле хазнала:
«Къырал таматабыз буду»,— деп къууанадыла халкъла.

Авандил бла Фридон да бир бирини къатындады,
Патчахланыча кёрюп, халкъ ол эки тенгни махтайды,
Бар адамладан быланы аллах энчи жаратханды,
Ол жыйылгъан халкъ былагъа бар тасхаларын айтады.

Ашайдыла, ичедиле, къууанчны къазаны къайнай,
Алгъышда айтылыр кибик, тойларын этдиле алай.
Тенг юлешедиле мюлкню, кишини да айыртламай,
Жарлыланы юлюшлерин ала энчи сакълагъанлай.

Авандилни бла Фридонну кёредиле ала энчи,
«Ма бу бар мюлк сизниди»,— деп, хар ким болады келечи,
Былада табылгъан кибик уллу аллахны да кючю,—
Жюрек сырын айтыргъа деп келеди абадан, кичи.

Тариэл айтды Асмаатха, бар къыйынын эсге ала:
«Сен этгенни манга киши этмегенди, тюз ангыла,
Къыралны жетиден бирин мен санга береме, сайла,
Тахтада тутарма сени, намысынгы уллу сыйлап;

Бу халкъны ичинден кесинг биреуню сайла сен эрге;
Мындан ары да, алгъынча, сен керти жумуш эт бизге!
Аякъларын уппа эте, Асмаат айтды Тариэлге:
«Сени къарауашынг болсам, манга тамамды ёмюрге».

ᠰᠠᠮᠠᠨᠢᠨᠭᠡ
ᠰᠤᠨᠠᠨᠳᠢᠯᠢ

Алай бла, юч къарындаш бир ауукъ турдула бирге;
Онглары эркин эди бек тойну, къууанчны этерге,
Бир сылтау да тапмаз эдинг, бир затха былайды дерге,
Алай Автандил мудахды: суююп турады кетерге.

Тенгине къарап, Тариэл эследи да халын аны:
«Ичингден манга, — деди ол, — къуя болурса тырманны,
Сегиз болду жети къайгъынг. Қъысха болгъанды заманынг.
Биягъы айырылабыз — къалай чыдарыкъды жаным!»

Сора Фридон айтды анга: «Не кѐп турсам да, эрикген
Этмейме, бир да ашыкъмаз къонакъбайлыгъынгы кѐрген.
Алыкъа келе турурма, не буйрукъ да эт манга сен,
Кийик сууну излегенча, излерме буйругъунгу мен».

«Бар, — деди Тариэл анга, — жокъла жеринги, элинги,
Алай келе-келе да тур, унутма, табу, тенгинги».
Автандилге да айтады: «Сен да бар, кѐр суюгининги,
Бирге турургъа жокъ мадар, кюн сакълайды келиринги».

Къундуз, суусар териле да ийди андан Ростеваннга,
Алтын къашыкъ, чѐмючле да жиберди Тариэл анга,
«Элте бар быланы, — деди, — кѐп жюк да туююлдо санга».
«Сенсиз, — деди Автандил да, — бек къыйын боллукъду манга».

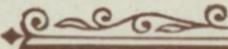
Жарагъан гилянча, тон да ийди Тинатиннге Нестан,
Дуниягъа жан кийирликди ма ол гилянчаны къысхан,
Бир топаз да салды анга, кѐз алмаз эди къарагъан, —
Тюз да кюн киби жарытып, кѐрюне эди узакъдан.

Автандил, атына минип, саламлашды да, узайды.
Эки тенгни жюреклерин ырхы талады, ашады,
Халкъ жилигъандан, кѐк жерге туююп келгеннге ушады.
«Энди уа, — деди Автандил, — бу тенгими да ашырдым».

Автандилни бла Фридонну тауусулду бир жоллары,
Хар бири кеси къаллыкъды жол айырылгъандан ары;
Алай, жюреклери хошду, толдула да муратлары;
Автандил Арабха келди, сакълап эди халкъны бары.

Халкъ чыгъып келди аллына — ол къушу эди къыралны;
Кюнню эгечи Тинатин келип къучакълады аны;
Жаш тахтагъа олтурады, тюз къатында уа къатыны;
Намысы, кючю да барды ахшылыгъындан аллахны;

АХЫР СЕЗ

Ма тауусулду бу хапар, тюш кибик эди заманда,
Ала, жашау-ашау этип, сора кетдиле дуниядан;
Бу жашауну чеги жокъду деген кеси кесин алдар;
Муну жазды Руставели — месхетячы бир адам.

Шаркъдан Кюнбатышха дерн битеу халкъланы ськъдыргъан,
Эки бетлилени кьыргъан, шуёхлагъа эс тапдыргъан —
Гюржюню аллахы Давид, кюнню жол нёгерге алгъан,
Окъусун деп жазгъан эди бу узун хапарны жазгъан;

Давидни битеу ишлерин жазып къалай бошайым мен!
Тыш кьыраллы патчахланы бар жигитлик ишлеринден,
Ма ол кьыраллада болгъан жашау халланы юсюнден
Жаздым бу узун хапарны: олду мени рахат этген.

Ма алайды бу хаух дуння, ышаныу бек азды анга:
Тохтамай, озуп кетеди, кёзюнгю къакъгъан заманнга.
Жашауну шорхасы кёпдю, бек огъурсузду инсаннга;
Бек насыплы адамды бу жашаугъа толу ышанган.

Нестан жашы Амираннга жыр этди Мосе Хонели;
Жигит Абдул-Мессиягъа — назмугъа уста Шовтели;
Диларгетни юсюнден а жазгъанды Саргис Тмогвели;
Таризэлни юсюнден а — мен, насыпсыз Руставели.

XXIX. Автандилни Арабха къайтханыны юсюнден хапар	113
XXX. Кетерге изим алып ючюн Автандил ёзюрюн Ростеванга береди	113
XXXI. Автандилни Шермадин бла ушагы	120
XXXII. Автандилни Ростеван патчахха осуяты	122
XXXIII. Автандилни тилеги	125
XXXIV. Ростеван патчах Автандилни жашыртын кетип къалганын биледи	126
XXXV. Автандилни кетгени, сора аны Таризл бла экиичи тюбегени.	129
XXXVI. Автандил Таризлни эси аууп тургъанлай табады	134
XXXVII. Арсланны бла къапланны къалай ёлтюргенини юсюнден Таризлни хапары	140
XXXVIII. Таризл бла Автандил, дорбуннга келип, Асматха тюбейдиле.	142
XXXIX. Автандил Фридонну излерге кетеди	147
XL. Автандилни Фридоннга тюбегени	150
XLI. Автандил Нестан-Дареджанны излерге кетеди эм керуаннга тюбейди	157
XLII. Автандилни Гюл шахаргъа келгенини юсюнден хапар.	162
XLIII. Фатимат Автандилни суйюп къалады	166
XLIV. Фатиматны Автандилге жазгъан суймеклик къагыты.	167
XLV. Автандилни Фатиматха жазгъан къагыты	169
XLVI. Фатимат Нестан-Дареджанны хапарын айтады	173
XLVII. Къаджла Нестан-Дареджанны тутханларыны юсюнден Фатиматны хапары	184
XLVIII. Фатиматны Нестан-Дареджаннга жазгъан къагыты.	192
XLIX. Нестан-Дареджанны Фатиматха жазгъан къагыты.	194
L. Нестан-Дареджанны суйген жашына жазгъан къагыты.	195
LI. Автандилни Фридоннга жазгъан къагыты	199
LII. Автандилни Гюл шахардан кетгени эм да аны Таризлге тюбегени	201
LIII. Таризл бла Автандил Фридоннга келедиле	208
LIV. Фридонну сёзю	211
LV. Автандилни сёзю	212
LVI. Таризлни сёзю	213
LVII. Къаджет къаланы алып эм да Нестан-Дареджанны башына эркин этиу	214
LVIII. Таризл Тенгизлени патчахына тюбейди	217
LIX. Фридон Таризлни бла Нестан-Дареджанны тойларын этеди.	223
LX. Юч да жигит дорбуннга келедиле, андан Арабха кетедиле.	227
LXI. Автандилни бла Тинатинни тойлары	235
LXII. Таризлни бла Нестан-Дареджанны тойлары	239
Ахыр сёз	243

Руставели Ш.

Р 897 Витязь в тигровой шкуре. Пер. с груз. Рис.
М. Кипова. — Нальчик: Эльбрус, 1982. 125 стр. ил.
248 с., илл. 818-11101033

В пер.: 1 р. 60 к. 1000 экз.

Выдающийся памятник великого грузинского поэта Шота Руставели выходит на балкарском языке впервые. Перевод осуществлен поэтом Салихом Гуртуевым, редакция Кайсына Кулиева.

Р $\frac{0743 - 059}{М 125 (03) - 82}$ 29 - 82 4702170100 С (Груз) 1

Шота Руставели
ВИТЯЗЬ В ТИГРОВОЙ ШКУРЕ

Поэма

На балкарском языке

Редактор *С. М. Мотгаева*

Художник *М. Т. Кипов*

Художественный редактор *В. Л. Захохов*

Технические редакторы:

Н. М. Рахаева и *К. Б. Жамбева*

Корректор *З. К. Гуртуева*

ИБ № 799

Сдано в набор 15.04.82. Подписано к печати 16.06.82. Формат 70×90^{1/16}. Бумага офсетная № 1. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 18,13. Усл. кр.-отт. 36,7. Уч.-изд. л. 12,1. Тираж 1000 экз. Заказ № 3363. Цена 1 р. 60 к.

Издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. имени адмирала Головки, 6
Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года
Госкомиздата КБАССР
Нальчик, проспект им. Ленина, 33.

58785
F. 16785

110

65438

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

04-646
109R
36136329
8084110155